

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL,

OSZTÁLYTITKÁR.

IV. KÖTET. I. SZÁM. 1873.

PARALEIPOMENA KAI DIORTHOUMENA.

A MIT NEM MONDTAK

S A

MIT ROSZUL MONDTAK

A COMMENTATOROK VIRG. AENEISE II. KÖNYVÉRE.

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAROKRA.

BRASSAI SÁMUEL,

RENDES TAGTÓL.

Ára 65 kr.

BUDAPEST, 1873.

EGGENBERGER FERDINAND, M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

(Hoffmann és Molnár.)

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Szám: Solon adótörvényéről. T ó l f y I v á n t ó l. 1867. 11 l. . . Ára 12 kr.

II. Szám: Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. T ó l f y I v á n t ó l. 1868. 16 l. 12 kr.

III. Szám: A legújabb magyar Szentíráról. T á r k á n y i J. B é l á t ó l. 1868. 30 l. . . . . 20 kr.

IV. Szám: A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. S z á s z K á r o l y t ó l. 1868. 20 l. . . . . 15 kr.

V. Szám: Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása T o l d y F e r e n c z t ő l. 1868. 15 l. . . . . . 12 kr.

VI. Szám: A keleti török nyelvről. V á m b é r y Á r m i n t ó l. 1868. 18 l. . 12 kr.

VII. Szám: Geleji Katona István főleg mint nyelvész. I m r e S á n d o r t ó l. 1869. 98 l. . . . . 60 kr.

VIII. Szám: A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. B a r t a l u s I s t v á n t ó l. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 1 frt 20 kr.

IX. Szám: Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthori István országbíró mint író. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). T o l d y F e r e n c z t ő l. 1869. 176 l. . . . 1 frt 20 kr.

X. Szám. A magyar bővített mondat. B r a s s a i S á m u e l t ő l. 1870. 46 l. 30 kr.

XI. Szám: Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratai- és nyomtatványairól. B a r t a l u s I s t v á n t ó l. 1870. 43 l. 25 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. Szám. A Konstantinápolyból legujabban érkezett négy Corvin-codexről. M á t r a y G á b o r l. tagtól. 1870. 16 l. . . . . 10 kr.

II. Szám. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. S z á s z K á r o l y r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr.

III. Szám. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. J o a n n o v i c s G y. l. tagtól. 1870. 43 l. . . . . 30 kr.

IV. Szám. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. F i n á l y H e n r i k l. tagtól. 1870. 47 l. . . . . 30 kr.

V. Szám. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. T é l f y I v á n lev. tagtól. 1870. 23 l. . . . . 20 kr.

VI. Szám. Q. Horatius satirái. (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Z i c h y A n t a l l. tagtól. 1871. 33 l. . . . . 20 kr.

PARALEIPOMENA KAI DIORTHOUMENA.

A MIT NEM MONDTAK

S A

MIT ROSZUL MONDTAK

A COMMENTATOROK VIRG. AENEISE II. KÖNYVÉRE.

(KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAROKRA)

IRTA

BRASSAI SÁMUEL,

RENDES TAG.

BUDAPEST,

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

1873.

Pest, 1873. nyomatott az »Athenaeum« nyomdában.

PARALEIPOMENA KAI DIORTHOUMENA.

A MIT NEM MONDTAK S A MIT ROSZUL MONDTAK A COMMENTATOROK VIRG. AENEISE II. KÖNYVÉRE. KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAROKRA [1]).

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1873. febr. 3-án tartott ülésén.)

A classicus irók bajos helyeit oldozó jegyzetek vagy formálok, vagy reálok. Ezek archaeologiai, erkölcsi vagy aesthetikai jellemüek; amazok nyelvészeti tárgyúak, és nem különben háromfélék: szorosan gramatikaiak, lexicologiaiak és syntactikaiak.

Ha már bizonyos jegyzeteket biráló modorban akarunk tárgyalni, elismert, és olykor *elismerendő* elvekre kell támaszkodnunk, ama logikai maximánál fogva, hogy: contra principia negantem non est disputandum.

Az elismert elvek s a velök járó kifejezések széltiben tudását avatott társaságban, a milyenben nekem is szerencsém van ezennel megjelenni, bizvást feltehetem: amazokra minden hosszas teketoria nélkül hivatkozhatom, ezeket pedig szabatosan használhatom. De az elismerendőket, akár kérdés alattiak, akár merőben újak legyenek, elébb magokat kell erős alapra helyeznem, hogy aztán bátran támaszkodhassam reájok. Ez az eset azonban az elésorolt hat rovat közül fő-

---

1) Észrevételeim a következő magyar kiadásokra vonatkoznak:

P. Vergili Maronis A n idos L. II-dus. Iskolák számára magyaráz'a P. Th wrewk Emil. Pest, 1863. 8r.

P. Vergilius Maro Aeneisének I. és II. könyve. Gymnasiumok számára magyarázta Szénássy Sándor. Pest, 1869. 8r.

Vergilius Aeneise. Magyarázta Veress Ignácz. Első füz. I.—III. könyv. Pest, 1870. 8r.

Külföldi commentatorok és kiadók: Servius és az ó grammaticusok, Heinsius, Cerda, Burmann, Ruaeus, Heyne, Wunderlich, Wagner, Forbiger, Peerlkamp, Ladewig, Weidner, Conington.

kép az utolsóra, tehát a syntaxisra hivatkozó jegyzetekre nézve áll be. De itt be is áll ám, kényszerítő szükséggel. Itt kell hát elvet, melyet már más helyen megalapítottam, most emlékezetbe hoznom, hogy aztán világosíthassam s igazolhassam vele észrevételeimet. Igenis, a syntaxis irodalmában, h o l nem lelünk semmi vezérelvet, h o l olyan kinálkodik, mint egy bicsak, mely mikor bogot vágnánk vele, vagy »megbicsaklik,« vagy épen belé törik.

A legrégiebb syntaxis irója, Apollonius [2]) *nem* jutott el ide, az európai miveltség szélére. De »fidus interpres«-étől Priscianustól, a ki valamennyi ó latin grammatikus közt *egyedül irt syntaxist* [3]), annyit tanulunk, hogy: »ordinationem (dictionum), quae solet fieri ad constructionem orationis perfectae, . . . admodum necessariam ad auctorum expositionem omnium diligentissime debemus inquirere [4]); meg azt, hogy »sicut apta ordinatione perfecta redditur oratio, sic ordinatione apta traditae sunt a doctissimis *artium scriptoribus* partes orationis, cum primo loco nomen, secundo verbum posuerunt, quippe cum nulla oratio sine iis completur, quod licet ostendere a constructione [5]), quae continet paene omnes partes orationis, a qua si tollas nomen, aut verbum, imperfecta fit oratio; sin autem cetera subtrahas omnia, non necesse est orationem deficere [6]) « Ez, mostani nyelvre fordítva, azt teszi, hogy az »egyszerű mondat nomenből és verbumból áll; s a beszéd többi részei csak bővítő, részletező járulékok.«

Priscianus kora, körülbelől a VI. száz első fele, óta kicsinyt haladt a világ ez ügyben. Más mozzanat felől nem tu-

---

2) *Apollonius Dyscolus* Alexandrinus de constructione gr. Editio princeps. Venetiis, ap. Aldum. 1495 fol. — Ujabb kiadása: *Apollonii* Alexandrini de con tructione orationis libri IV. — Ed. J. Bekkerus. Berolini. 1817. 8vo.

3) *Prisciani* institutionum grammaticarum LL. XVII. és XVIII.— Tehát nyelvtani egész művének egy kilenczede.

4) Instit. grammat. XVII. 2.

5) A példa, melyre hivatkozik Priscianus, ez: »Idem homo lapsus heu hodie concidit.« Ezt a feljebb idézett Apolloniustól kölcsönözte Pr. Az eredeti ez: ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος ὀλισθήσας σήμερον κατέπεσεν.

6) Jegyezzük meg, hogy a »Priscianus oratio«-ja = mondat: u. m, a német »Satz«, a franczia »phrase.«

dok azon az egy lépten kivül, hogy a renaissance utáni grammatikákban a szabályokat *»syntaxis concordantiae«* és *»syntaxis regiminis«* rovatok közt osztották meg. Ellenben az új kor dualismusában, mely a mondat magvát a logikai itéletben keresi, a subiectum és praedicatum alól bizony megint csak a Priscianus »nomen et verbum«-a kandikál ki, »mutato nomine.« E dualismus kritikáját s az ellenébe tett unitarismus megalapitását végrehajtottam »Magyar mondat« czimü akad. értekezésem I. része *6. 7. és 8. §-eiben* [7]). Sem egyiknek, sem másiknak nem vala szerencséje »principibus placuisse viris« [8]) De az nem döntö érv; mert hiszen Lavoisier halála után még 10 évvel is volt Európában phlogisticus és nem kis nevü chemicus; és Biot, korának elsö rangu physicusa, az interferentia feltalálása után 65, a Fresnel-féle elmélet megjelente után 50 évig sem birta elvetni az emanatiot s meggyöződni a világhullámok elmélete helyességéről. Míg hát ezzel vigasztalom magamat, jelen czélomhoz képest eléadom röviden szófüzési elméletem föelvét, mely ahhoz a subjectum-praedicatumos hypothesishez úgy aránylik, mint a Copernicus-féle rendszer a Tychoéhoz. Szerintem t. i. abban a rendszerben, a mit »mondat«-nak (Satz, phrase) neveznek, a nap — az uralkodó középpont, az ige. Ez vonzza a körülte keringö s forgó planétákat, melyeket a nyelvtanok Subject, Atribut, Object,

---

7) M. Akad. Értesitö. A nyelv- és széptudományi osztály közlönye. I. k. 1860. 324—334. l. Itt persze hogy a szövegembeli elsö és föelv van csakis egyedül megvitatva.

8) Nem tudni a paralogismus-e a jellemzöbb, vagy a fitymáló modor abban az itéletben, melylyel egy, mint rengeteg tudományú és páratlan jártasságú nyelvész, méltán tisztelt német tanár akarta elméletem elörajzát a tudományból kiküszöbölni. »Die Nullität des Dualismus,« irja, »sollen verschiedene Beispiele darthun; wir unseren Theils haben nichts Anderes daraus gelernt, als dass unser Verfasser« — már mint én, — an das ‚Subject' Ansprüche macht, die für grammatische Zerlegung des Satzes keinen Werth haben.« (Magaz. für die Litt. des Ausl. 1862. 17. sz. 199. l.) — A valóság az, hogy én épen maga a »subiectum« eszméjéről mutattam ki, mily csekély értéke s haszna van a »Satz grammatikai elemzésére nézve.« És ezt bizony megtanulhatta volna a tudós kritikus nem csak az idézett példákból, hanem az ügynek elméleti megvitatásából is. Hanem a »Sylbenklauberei«, melyből a nyelvészek igen ritka kivétellel birnak kivergödni, nagyon hiányos és gyarló iskolája a

Umstandswort, s ki tudja még hány különböző nevek alatt tárgyalnak, s a melyeket mindnyájokat én a *»határozó«* rovatfogalom alá húzok. És méltán, mert syntactikai tekintetből épen semmi különbség sincs köztük. Egy igazán szabatos mondatban egyikök sem elébbvaló, egyikök sem lényegesebb, egyikök sem nélkülözhetlenebb, mint akármelyik másik [9]). A határozók ismét holdakat vonzanak és vezetnek magok körül *jelzők* képében, melyek megint különbféle alakokban jelennek meg; de azért, mint határozók határzói, syntactice mind egyneműek. A mondatszerkezet azonban ennél tovább is mehet; mert a jelzőknek magoknak is lehetnek határzói, sőt még imezeknek is, míg el nem vész a mondat *be- és átlátszhatósága.* A mondat bonyolulatát növelheti még az, hogy egy alakú első, másod- vagy akár hányad rendű határozók kettejével hármával sat. léteznek benne. *Nincs* az az eset, melyben ez az elv a szolgálatát megtagadná s alkal-

---

nyelv philosophiájának. A mi a »subiectum« iránti »követeléseket« illeti, én csak azt kivántam, hogy a philologus, midőn értelmez, oly diagnosist adjon, melynél fogva az illető dologra biztosan reá lehessen ismerni. A nyelvtani alanynak pedig ilyen definitioját, — »earum rerum, quae sunt eius rei *propriae,* quam definire volumus, brevis et circumscripta quaedam explicatio ,« (Cic.) — még eddig látnom vagy hallanom nem sikerült. — A másik tekintély itéletét olvashatni a »Magyar mondat« I. része birálatában. Az itélet, valamint az egész birálat gúny és értetlenség szövedéke, melyre tökélyesen illik egy reviewer jellemzése: »He delivers his misjudgments with that air of supercilious authority which, whilst it sometimes disfigures the style of an able critic, is always observable in the utterances of a pretender in the critical art. (Athenaeum. N. 2319. 430. ll.) Tüzetes czáfolása, ha halad is, de el nem marad. Addig csak egy vonását hozom fel mutatványul. Következő vallomásomat: »Nekem az az elfogultságom van, hogy a nyelvet csak az emberrel s emberiséggel kapcsolatban birom vizsgálatra érdemesnek tartani«, nem csak nevetségessé akarja ferditni a biráló, hanem merőben hiunak és tarthatatlannak is nyilvánitja a beléfoglalt állitást. Sapienti sat.

[9]) Azt vélné az ember, hogy tisztábban megkülönböztetett két fogalom alig lehet, mint a melyeket a *subiectum* és *obiectum* nevek jelelnek. De döntse el már valaki, hogy a tökélyesen egy értelmű két mondatban: »Filius amatur a patre,« és Pater amat filium,« melyek az alanyok, és melyek a tárgyak. De ugy döntse ám, hogy sem magával, sem tudományával, sem az egyszerű józan észszel ellenkezésbe ne jőjön.

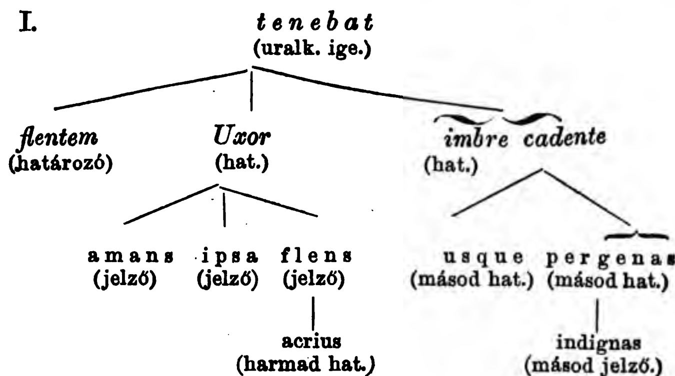
mazása példáját a jegyzésbe utasitva [10]), átmegyek egy tőle függő másodikra.

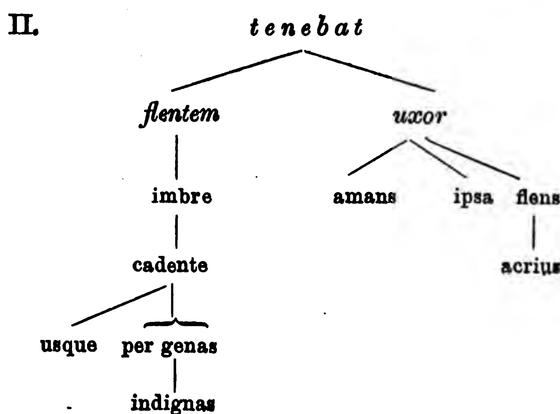
Az ige és határzói, valamint az ezek és *közetlen* határozóik közt létező viszonyokon kívül, melyeket a syntaxis szabályai tárgyalnak, léteznek nem ritkán a különböző határzók, még a nem egyrendűek közt is, mellék viszonyok és

---

[10]) Elévеszek vaktába egy könyvet s reá nyitok szintoly szándéktalanul a Tristium L. I. Eleg. 3-ra. Az egész lapon legbajosabbnak látszó phrasis ez:

Uxor amans flentem flens acrius ipsa tenebat Imbre per indignas usque cadente genas. Ezt ahhoz képest, hogy az *imbre* ablativust vagy az igéhez, vagy valamelyik részesülőhez gondoljuk határozónak, háromkép elemezhetni:

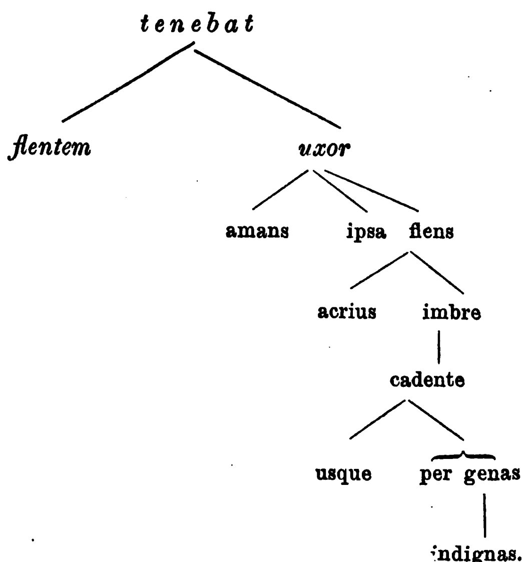

(ottan-ottan kölcsönös) vonatkozások [11]), melyekre sem a syntaxis-iróknak, sem a commentátoroknak nem — legalább annyira, a mennyire a dolog fontossága kivánná, nem — terjedt ki a figyelmök. Az én második elvem tehát az, hogy a mondat elemzésében ezeket a viszonyokat is gondosan számba kell venni s kijelölni. Más hasznai közül csak azt az egyet emlitem, hogy sokszor segit arra a kérdésre felelni, miért

---

III.

A schemákbeli viz-szintes sorokat (mint I. »*flentem, uxor, imbre cadente*«) a mondat szinvonalainak nevezve, megjegyezhetjük, hogy ha az igével kezdve bármelyik szinvonalnál megállunk, az addig olvasott rész úgy szólva, teljes értelmű. Ez egyszersmind probája annak, hogy helyesen elemeztük az illető mondatot.

[11]) Az imént elemzett mondatban ily mellékviszonyban a van p. o. *acrius* a *flentem*-mel. Mintha így volna: *me flente acrius (flens.)*

teszen az auctor bizonyos határozókat oly alakba, a milyenbe nem vártuk, és, ha az illető mondatot magunk szerkesztjük, nem is tettük volna [12]).

Ezeket előre bocsátva, észrevételeimben majd reájok fogok hivatkozni, szintúgy mint a commentatorok szokták idézni rövidség okáért Zumpt, Krüger, Madvig stb. syntaxisainak illető §-eit.

És most a dologra.

II. 1. *Conticuere omnes intentique ora tenebant.* Alig hiszi az ember, hogy ebben az oly kristály tisztaságu versben nehézség, még pedig nem csak egy, hanem kettö is lehessen. De biz' azzal úgy tettek a commentatorok, mint »Mátyás a jéggel: ha nem találtak, csináltak.« Avagy nem csinált nehézség-e felakadni azon, hogy perfectumot imperfectum kisér coni. copulativával kapcsolva? E tény az igaz; de hát magyarázni kell-e minden tényt, bármily közönséges legyen? Már pedig nincs a latin irályban közönségesebb tény mint a *perfectumnak* az *imperfectummal* — tegyük egyuttal hozzá: és a *praesenssel* — való váltakozása az elbeszélésben A ki tán nem figyelt volna tüzetesen reá, nyisson ki sorban valamennyi római historicus irót, olvasson el mindenikből egy lapot s fényesen fogja igazolva látni észrevételemet.

Mi hát az oka, hogy e mindennapi tényben nehézséget leltek? Egy helyett kettőt mondok: egy generalist és egy speciálist. Az első az, hogy Németbonban a tudomány, jelesen a philologia, nemcsak szenvedély tárgya, hanem kenyérkereső üzlet is. Innen van, hogy minden tiz év alatt meg kell jelenni bizonyos auctorról új magyarázó jegyzeteknek,

---

12) Példa erre az idézett mondatban az *ipsa*, melyet magyarosan az *acriussal* construálnánk m é g értelemben: »még erősebben sirva.« Latinul pedig az *uxor* jelzője oly viszonyban, melyet a nyelvtanok appositionak neveznek. Elég rosszul, mert ilyes, úgy szólva, máshonnan kölcsönzött jelző lehet appositio is, rendes jelző is. Ellenben az appositionalis jelző minden más viszonytól független lehet, söt többször az mint nem. Jobb hát ezt a jelzőt is csak ama különösöknek tetsző esetek rovatába venni fel, melyet legyen szabad Priscianustól kölcsönzött kifejezéssel ἀλλοιότης-nek neveznem. Ezt a müszót nem egyszer lesz alkalmam használni. Az adverbium értelmü jelzőnek, (az ἀλλοιότης egyik specialis esetének) »adverbialis jelző« lesz nálam a neve.

melyeket valami újság ingerével szükség kapósabbá tenni. A specialis ok az, hogy a németeknek csak egy historicum praeterituma van, mely a latin imperfectum és perfectum historicum jelentéseit egyesíti; holott az ő perfectumok a latin perfectum második használatának (perf. absolutum) felel meg [13]. Ezt a német nyelvész igen jól tudja — *theoretice*; de a nyelvszokás olykor erősebb a tudománynál, — naturam expelles furca, tamen usque recurrit — s azért megesik rajta az a hallucinatio, hogy anyai nyelve imperfectumát a latinéval azonosítja, s a perf. historicumról elfelejtkezik. Ilyes tévedése lehetett Ladewignek, midőn commentárja első kiadásában az idézett versre ezt irá: »Das Imperf. steht, *ungeachtet* das Perfect. vorhergeht, *weil* der zweite Satz die Folge der ersten ausdrückt und ihm also logisch untergeordnet ist.« Lapok kellenének az eszmezavar és implicite valótlanság kiderítésére, mely e kis jegyzetben halmozva van. Nem fárasztom olvasóimat vele; nem is igen bámulok, hogy leirta az, a ki gondolta; de igen azon, hogy mikép adhatott neki árfolyamot a magyar commentator (Thew.), imigy szerkesztve: tenebant, praesens in praeterito, multban való jelen: t a r t j á k v a l a [14]. Áll pedig azért, mivel ez a mondat az előbbinek következményét adván, logikailag alá(ja) van rendelve. Szénássy hibáztatja elődjét — Weidner nyomán, a ki magát Ladewiget is megtéritette. Utolsó kiadásában ugyanis L. a fenn idézett jegyzetet a következőre változtatta: »Das *perf.* dient zur Fortsetzung der Erzählung, das *impf.* zur Angabe der andauernden Situation, unter welchem Aen. s. Erzählung

---

13) A tempusokban gazdag franczia nyelv legkészebb mértéket ád az egybehasonlitáshoz:

Latin:	imperfectum, (*videbam*)	praet. perfectum. (*vidi*)	
Franczia	imparfait, (*je voyais*)	prét. défini, (*je vis*)	pr. indéf. (*j'ai vu*)
Német:	Imperfect, (*ich sah*)		Perfekt. (*ich habe gesehen.*)

14) Nagyon sajnálom, hogy bogár után indulva Thewrewk annak az Ilosvai-féle »tartják *vala*« alaknak felkapását kivánta eszközölni egészben jeles jegyzeteiben.

beginnt.« Ez egyébiránt felesleges, rosz paraphrasisa az ó szabálynak: »Perfecto procedit, Imperfecto insistit oratio.«

A második nehézséget az »intenti« constructiojában lelték. Servius egyszerűen igy magyarázza: »*intenti tenebant*, habebant, ut sit figura: et intelligamus, *ora intenta habebant*.« Nem ellenkezik azzal a Heyne jegyzete is: »ornate, erant intenti; habebant vultus et oculos intentos et conversos in Aeneam.« Hallgatva beléegyeznek Wunderlich és Wagner is; de nem ám Forbiger, a ki, mint szokta, felhasználván H. jegyzetét, ezt veti utánna: »Noli tamen *intenti ora tenebant* cum Servio dictum putare pro *intenta ora tenebant*; immo quia ipsi intenti erant in rem, etiam ora in Aeneam conversa tenebant«. Legyen; de hát egyebet tesz-e ez, mint a Servius magyarázata? Ellenben nem könnyebb fogás-e ennek a figurája, — Priscianus *αλλοιότης*-nek nevezi — mint a Forbiger paraphrasisa: (*animo*) »intenti ora« (*ad Aen. conversa*) »tenebant?« Hát még a »quia« mit világosít a constructioban? Talán azt, a mit Thewrewk — elég szerencsétlenül — »állitmányi nominativus«-nak nevez, és adverbiummal magyaráz? Azt nem bírja, s nincs is szükség reá, mert az már meg van más módon világosítva. De legjobban megczáfolja magamagát F., midőn Aen. VIII. 520-ból hozza fel parallelus locusnak ezt: *defixique ora tenebant*; mert ezt bizony csak is Serviussal kell értenünk igy: »*defixaque ora tenebant*;« valamint még szembeszökőbben ezt: »*Conversique oculos inter se atque ora tenebant*«, igy: »*Conversos oculos* atque *ora*« sat.

Mindezeket s száz meg száz ily eseteket legtermészetesben, könnyebben megmagyaráz a bevezetésemben vázolt második elv, melyet most alkalmazva világosban rajzolhatok imigy: Midőn a mondatban bizonyos körülményt jelentő határozóbeli eszme egy más határozóbelivel viszonyban van, az elébbi határozó kivetközik az alakjából és ez utóbbihoz szegődik jelzőnek. A jelen esetben a mostani nyelvszokás igy mondatná: »Omnes *intente* tenebant ora.« De mivel az *intente*-beli feszültség eszméje akár az »*omnes*«-re, akár az *ora*«-ra vonatkozhatik, ott hagyja az adverbium alakot, s jelző képében vagy az egyikhez, vagy a másikhoz áll. Tehát vagy: »*omnes intenti* tenebant ora«; vagy »Omnes tenebant *intenta*

ora.« S ez az *alloiotes* annyira meg rögzött szokása a latin constructionak, hogy épen másod természetévé vált, és Servius nem hitte volna, hogy latinul beszél, ha a feljebb irt — (Omnes intente tenebant ora) — formában fejezte volna ki interpraetatioját. A »Trojae qui primus ab oris Italiam venit«-et senki se interpretálta úgy, hogy »qui *primum* venit Italiam«, holott a magyar forditó »legelébb«-el s a német »einst«-al fejezi ki a »primus»-t, valamint Th. is »figyelmesen«-nel az *intenti*-t. És átalában mi, *nem* latinok, széltiben interpraetálhatjuk a magunk nyelvén adverbiumokkal az olyas jelzőket; de nem mindig, minthogy nemcsak adverbium, hanem másnemű és rendű határozó is ölthet jelző képet magára. Ebben a versben: »Non alius flectere equam *sciens* aeque conspicitur gramine Martio, nec quisquam *citus* aeque Tusco denatat alveo«, »*sciens*« és »*citus*» két jelzőt kétkép is kell elemezni. Az első relativ mellékmondatot képez: »Nem látni, *a ki* úgy *tudja* a lovát forgatni.« A másik ezt az adverbiumot helyettesiti: »*gyorsan.«* — Más elemzések példái még (Madvigból): »Legati *inanes* (üres kézzel) ad regem revertuntur.« — »Cato *senex* (vén korában) scribere historiam instituit.« — »Consules in provincias *diversi* (külön válva) abiere.« — «Maximum argumentum est, naturam ipsam de immortalitate *tacitam* (ámbár hallgat) iudicare« — »Hunc quemadmodum *victorem* (ha győzni talál) feremus, quem ne *victum* (midőn le van győzve) quidem ferre possumus.« — »Quae mens est hodie, cur eadem non *puero* (mikor fiatal voltam) fuit?« etc. etc. — Ime mely különböző viszonyokban birja képzelni a latin azt a jelzőt, melyet praedicativumnak (»állitmányi« Th.) nevezni annyi mint eszméket zavarni; appositionak mondani pedig szükségtelen; mert hiszen az »appositio« maga is csak jelző [15]). Nem is volna tulajdonképen szabad azt a kifejezést adjectivumokról vagy participiumokról használni; mert appositumok iga-

[15]) Hogy az appositiok rovatába sorolt jelző rendszerint függetlenebbnek, úgy szólva önállóbbnak látszik, tagadhatatlan. De az átmenet oly apró fokozatu, hogy a megengedett jellemvonás nem mindig bir megkülönböztetésre szolgálni. A hol biztosan alkalmazhatni, jobbnak találom a Servius műszavát: »epexegesis« (ad Aen. 6, 7.) az »appositio«-nál.

zában csak substantivumok lehetnek. A jelzők itt tárgyalt neme a többiektől, úgy szólva, csak praegnans, önállóbb voltával különbözik, a miért a kimondásban rendszerint ki is emeljük.

Nem hagyhatok szó nélkül még egy methodikai s egy aesthetikai hibát, mely a Th. kiadásában van elkövetve. Elsőbb jegyzetében ugyanis helyesen úgy interpraetál Th., hogy os = facies. Csaknem közetlen utána az »ora tenebant«-ra irt más jegyzetben az »*os* = száj« lesz, midőn »e magyar kifejezéssel: valamire rátátani a száját,« hasonlittatja öszve. Már melyiket higyje a tanitvány? E hát ellenmondás és methodika elleni hiba. De nemcsak az idézett kifejezéssel, hanem, és még találóbban, ezekkel is: »befogta a száját«; — »fogd be a szádat!« lehetne összevetni a »száj« érteményt, megengedve az »ora tenebant« szólamot. Igy pedig oly, mondhatni, aljas kifejezés, melyet nem tesz az eposhoz és költőjéhez méltóbbá az, hogy »plastikai naivsággal fest«. Ariostonál tán megjárna ez a reflexio; az Aeneisnek csak parodiáját illustrálja. Jobb lesz vala a »facies«-sel maradni, s igy aesthetikai bakot nem lőni.

2. v. »toro. Az asztal mellett pamlagon szoktak volt heverni. De Homernál még nem. Ott széken ülnek« — irja Th. És Veress J. jól teszi vala, ha elébb végére jár, vajon igaz-e, s nem toldja meg azzal a meglepő felfedezéssel, hogy *τὸ κατακλίνειν* átalában »nem« volt »görög szokás.« Egy kis körültekintés Plato symposiumában meggyőzhette volna az ellenkezőről. A Homerusnál való »széken ülés»-nek sem lelem más alapját, mint azt, hogy ha *ἕδρα*-t széknek forditjuk, s a »szék«-nek a nálunk szokott értelmét tulajdonitjuk [16]).

3. v. »*Infandum*, qui tantus est, ut verbis exprimi non possit.« Forb. — Kár volt jegyzetbe irni azt, a mit minden Lexiconban — s éppen oly roszszul — meglelünk. Roszszul mondom, mert F. definitioja az »ineffabilis«-re talál, s ezt »in-

---

16) Az ülést a görögöknek, a »fekvést« (helyesben heverést vagy dülést) a rómaiaknak kirekesztőleg tulajdonitni maga Virgilius tiltja (Aen. 7, 175. sq.): »Hic ariete caeso Perpetuis soliti patres considere mensis«; mire Servius ezt jegyzi: »maiores nostri sedentes epulabantur: quem morem habuerunt.

fandus« nem teheti, hacsak van valami ereje s határozott jelleme a szóképzőknek. Lelünk azonban néhol jobbat is; jelesen Forcellini nagyjára helyesen értelmez imigy: »I n f a n d u s .... ἄῤῥητος, inenarrabilis, nefandus, execrandus: is, de quo quis fari non debet, vel non potest.« Hagyjuk ki ebből ezt a két vonást: »inenarrabilis« és »non potest,« azonnal feddhetetlen lesz az eszme körrajza. »Oly borzasztó — azt mondja Aeneas, — hogy jobb lenne hallgatni róla;« Forbiger pedig azt mondatja vele, hogy »nem birja szavaival festeni.«

Továbbá azt irja egy másik (Weidner, Szénássy tolmácslása szerint), hogy: »*dolor*, itt a kiállott kínra való fájdalmas visszaemlékezés.« Épen mintha azt mondaná, hogy »a gólya nem gólya, hanem a gólya képe.« Sőt ellenben a »renovare dolorem« egyenesen azt teszi, hogy az elbeszélés által — mi persze hogy »visszaemlékezés« nélkül nem történhetik meg — m a g a a f á j d a l o m újul meg Aeneas szivében.

Szintoly hibásan irja Weidner után Sz. a 4. versre: »*opes* — *lamentabile*: Fájdalmas ellentét: a mily fényes vala Trója hatalma, éppen oly siralmas az ország elveszte.« — Az ellentét csak a commentator fejében vagy legfeljebb a kiragadott és helytelenül öszszeállitott szókban van meg; a gondolatban: »Trojanas ut opes et lamentabile regnum eruerint Danai;« bizony árnyéka sincs. Elemzés helyett egy példát hozok fel. (Cic. de Leg. II.·25.) »Posteaquam sumtuosa fieri funera et lamentabilia coepissent ect.« Vajon jutott-e valakinek eszébe ellentétet keresni itt a *sumtuosa* és *lamentabilia* — a temetés fényes pompája s a siratott halott — közt? O nem, sőt azon dolog két jellemvonását látták benne, mert igy szól hozzája Cicero: »Nostrae quidem legis interpretes, quo capite iubentur s u m t u s a c l u c t u m removere a deorum manium iure, hoc intelligunt, imprimis sepulcrorum magnificentiam esse removendam.« Aztán, *lamentabile* nem vonatkozik az *eruerant*-ra; honnan kapta hát fel W. a »kläglicher Untergang des Reiches-t«? Ellenben Trója és fejedelmi családja sorsa végpusztulása előtt is elég keserves volt, és megérdemelte a *lamentabile* — valódi és nem appositionalis — jelzőt.

Hanem másfelől igazságot kell szolgáltatnunk Weidnernek és megdicsérnünk azért, hogy Hackermann interpunctioját, mely szerint »*dolorem*« után punctumot kellene tenni; ellenben a »fui« után valót commává változtatni, s azáltal az »*ut eruerint*«-et a »*fando*«-hoz függeszteni, — szerencsésen expungálta. »Gründlich« polemiáját hosszas volta tiltja ismételnem; az idézett helyen megolvashatja a kinek tetszik; de alig is szükség, mert a Vulgata pontozata első tekintetre, s mélyebb megfontolásra is, oly természetes értelmet és gondolatmenetet ád, hogy csodálkozhatni Ribbecken, miként vehette fel editioiba a H. javasolta interpunctiot. Szénássyn az a gyarlóság történt, hogy szövege a Ribbecké, jegyzetével pedig (»*quae miserrima* .... szavak még mindig *renovare* alaktól függenek,«) Weidnerhez szít. Kissé mély szunyókálás.

5. v. »quaeque a m m e n n y i t is.« Thewrewk. Hisz' ennek nincs értelme. *Quaeque* = és a miket.

6. v. »*Quorum pars magna fui*« *αλλοιότης* e helyett: *pars m. mihi fuit.* Kissé merész, de elég parallelus locussal van megerősitve és szép. Gronovius Senecának egy helyét [17]) idézve, azt gyanitja, hogy *pars* itt »szerep« értelmében van véve.

U. o. »*Fando*; attende rariorem Gerundii usum: quis q u u m t a l i a f a t u r temp. a lacr.« Forb. Azaz: csináljunk rosz szabályt, hogy aztán kivételeket állithassunk. A rosz szabály az, hogy a gerundium ablativusa = abl. instrumenti. A valóság az, hogy nem »ritkábban,« hanem épen annyiszor = abl. circumstantiae; (»bezeichnet die A r t und W e i s e; i n d e m sat. Madvig, ki egyébaránt maga is a kivételek közé sorolja ezt az esetet.) Magyarnak a kétféle értelem egybeolvadása igen természetes, mert mindenik esetben *va, ve* képzővel tolmácsolhatja a ger. ablativusát. *Docendo discimus* = tanitva tanulunk; — *Ridendo dicere verum* = Nevetve mondani igazat. Söt a szabályosnak állitott esetben is, ha névvel forditjuk a ger. ablativusát, *val* v. *ban* ragokat

---

17) De consol. ad Polybium. — Magnam tibi *partem* hominum consensus imposuit.«

használunk. Caesar *dando, sublevando, ignoscendo.* Cato nihil *largiundo* gloriam adeptus est; (adással stb.) — Volscus *stando* fessus erat = az *állásban* fáradt el. Mind a két ragban benne van az egykoruság, tehát a »*temporalitas*« eszméje, melylyel a kivételesnek követelt esetet jellemzik a német grammatikusok, kiket kár volt követni Thewrewknek: »fando temperettel egy-idejü tényt fejez ki.« Hiszen az eszköz is csak körülmény, és minden körülmény, hacsak világosan nincs ellenkezője mondva, egyidejü azzal a cselekvénynyel, a melyre vonatkozik. Számos esetben el sem lehetne dönteni, legalább vita tárgya lenne, vajon instrumenti vagy szorosan vett circumstantiae abl.-e a ger. ablativusa. Én legalább nem birnám eldönteni Cic. ime locusában: »Non conditio, non sponsio, non denique ulla intercessit postulatio, mitto aequa, verum ante hoc tempus ne *fando* quidem audita.« Or. p. Quint. 22, 71. — Legfurább a Veress jegyzete: *fando* a jelen részesülő helyett idői jelentéssel költői.« Maradjon, mint curiosum, elemzés és észrevétel nélkül.

8. v. »*nox humida praecipitat.*« — Sajnálom, de ki kell mondanom, hogy valamennyi commentator Serviustól Weidnerig, mind hamisan interpretálta a kitűzött szavakat. A szegény éjt ültetik szekérbe, útaztatják ki nyugotról keletre, ki ellenkezőleg keletről nyugatra, s a végén lebuktatják az Oczeánba, vagy ki tudja hová. No hiszen mindez a költők képzelemvilágában megtörténik, s elhiszem parallel helyek idézése nélkül is a commentatoroknak. Az is meglehet, ámbár már arra nyomtaték [18]) kell, hogy »praecipitat,« ez a nem csak activum, hanem épen transitivum verbum, belszenvedő értelmet váltson. Otiosus jelző is fordul elé a költőknél; a

---

[18]) A nyomtatékok nagyobb része gondos és lelkiismeretes elemzés után sokat vesztene a sulyából. Nincs szükségünk ezuttal reá; de hogy mennyire nincsenek tisztában a nyelvészek a *praecipito* intransitiv értelmével, arra fel kell hoznom egy példát. Gessner Thesaurusában olvassuk: »Hiems praecipitat Caes. Bell. Civ. 3, 25. *i. e. ad finem vergit.*« Erre azt jegyzem meg, először: hogy az idézet nem pontos, mert l. c. »hiems *iam praecipitaverat*« áll; másodszor azt, hogy igy sem teheti a »végére járó telet«, midőn »multi iam menses transierant«, Görögországban pedig a tél nem szokott »sok hónapig« tartani.

jobbaknál minél kevesebb. Végre megengedem azt is, hogy »nox coelo praecipitat,« az éjnek végefelé jártát jelenthetné. De biz' ez a sok bökkenő mind meg van egyszerre, s ha talál lenni oly interpraetatio, mely rögtön mindnyájokat elhárítsa, azt kár volna figyelembe nem venni. Ilyennek mutatkozik az értelmezése a kérdéses helynek, hogy: »az éj már veri le (buktatja) a *harmatot.*« Nem támogatom hosszasan. Hogy »*humida*« *harmatot* tehet, épen úgy mint általában nyirkot vagy épen specialiter tengert, azt parallel helyek nélkül is könnyen megengedhetni; hogy a harmatot az iskolátlan ész és Wells előtt még a természettudós is, épen mint az esőt, az égről hullottnak képzeli, nem vonhatni kétségbe; hogy a harmat az éj hanyatlásával arányosan szaporodik s gyakran épen csak viradta felé keletkezik, tagadhatatlan tény. Mindezek nem kivánnak az eddigi interpretatióhoz szokott észtől egyebet, csakhogy a »*humida*«-t ne nézze a *nox* jelzőjének, hanem határozónak, azaz: a »*praecipitat*« verbumtól regált accusativusnak.

12. v. »*animus meminisse horret luctuque refugit.*« — Itt ismét nehézséget csinálnak abból, hogy *que* praesenst (horret) és perfectumot (refugit) kapcsol össze. »Praesens és perfectum logicum,« irja Th. Ladewig után [19]); csakhogy mi legyen aztán az a »perfectum logicum,« azt csupán ők ketten tudják. Weidner ellenben, s az ő tekintélyére Sz. azt állitja, hogy »*horret* csak látszik praesens nek, valóban pedig *horrescit*-nek a perfectuma.« Mi épen annyi, mintha azt állitnók, hogy »fél« bevégzett multja az »ijed«-nek! Ezek az ellenkező irányba mért csapások azt gyanittatják, hogy a bog, melynek elvágására szánvák, tán nem is létezik. A bog, mondom, t. i. a nehézség. Mert hiszen a tény, a praesens és perfectum coordinatiója, a kérdéses szólamban igen is létezik s Servius azt mondja róla, hogy »propter metrum pro praesenti praeteritum posuit.« Én semmi mentséget nem tartok szükségesnek, mert a perfectumnak praesenssel való váltakozása nemhogy hallatlan volna, hanem épen gyakorta eléforduló tény, milyre, háromszor nyitva Caesar

---

[19]) Veress plane praesensben kivánja hogy forditsuk!

Commentariusába, háromra bukkantam. — »Dum haec in colloquiis *geruntur*, Caesari *nuntiatum est*« . . . (Bell. Gall. 1, 46.) A »dum« coordinál annyira mint a »que«, nemde? — »Ariovistus legatos ad Caesarem *mittit*. . . . Colloquii Caesari causa *visa* non *est*.« (Ib. 1, 47.) — »Milites equitesque naves conscendere *iubet*; at Dumnorix . . . discedere *caepit*.« (Ib. 5. 7.) — Lássuk csak magyarul, ha valaki megbizás végrehajtásáról imigy számolna: »*eligazitottam* s itt *vagyok*!« akár így: »itt *vagyok* s *eligazitottam*!« lenne-e szólamában hibáztatni való? Avvagy soloecismus lett volna-e, ha Caesar a helyett: »veni, vidi, vici!« azt mondja: »adsum, vidi, vici!«? Aeneas azt mondja, hogy »*borzad* az emlékezetére (meminisse casus), és jószántából *nem* is *mondta* volna el — v. ö. »infandum iubes,« — azt a *gyászos* történetet, ha a királyné nem parancsolja, midőn ő még emlékezni sem *akart* reá.« Igy minden a legszebben összevág s Virgilius a perfectumot a tulajdonképi teljes értelmében tüzetesen és intentioval irhatta [20]; nem pedig »metro« iubente [21], sem nem más tempus helyett [22]. Az egész hosszadalmas okoskodás a logicum,

---

[20]) Valamint szándékosan irta más gondolatmenettel a praesensben Seneca (Agam. 416. 419.) »refugit loqui mens,« és »clades scire qui refugit suas.«

[21]) Nagy költővel szemben bizony nagyon silány és majdnem becsmérlő feltevés. Peerlkamp szerint irhatta volna Virgilius: »*refugitque dolore*,« vagy: »*luctu refugitque*.« Erre a Zsigmond császár adomája, ki egy nyelvtani hibára levén figyeltetve, nagy garral azt felelé, hogy »maior ego, quam grammatici.« Nem birom elhitetni magammal, hogy se jobb latin, se ügyesebb költő legyen a hollandi criticus, mint az, a kinek ilyen — tanácsokat ád.

[22]) Meg valának a feljebbiek irva, midőn belétekinték Forbigerbe s ezt olvasám: »Etiam in eiusmodi locis perfectum n o n pro praesente, sed de re hoc ipso temporis momento iam praeterita usurpari, in promptu est; animus enim, quo tempore Aeneas incipit narrare, iam redierit« (legalább annyira, hogy az iszonyodást már legyőzte) »necesse est.« Szolgáljon tekintély gyanánt és csatoljuk hozzá Heyne nyilatkozatát is: »*refugit* . . . . etsi vulgari usu praesens frequentetur« (ezt bebizonyitni csak metricus példákból, a quantitasnál fogva lehetne; a prózára nézve csak reáfogás), »praeteritum tamen non minus locum habet.« Helyes biz' a még praesens társaságában is; mert »duo tempora saepe iungit Virgilius.« (Burm. ad Georg — 1, 330. Aen. 3, 446.)

gnomicum, s ki tudja még miféle perfectumokról hát csak »szúnyogszűrés« (Mát. 23, 24), s szeretném hozzá tenni, hogy »tevenyelés« a *luctu* ablativus elhallgatásával, melyet én legalább nem birok jó móddal construálni sem *horet*-tel, sem *refugit*-tal. Csaknem hajlandó volnék — ha más hasonló feltevések ellen gyakran nem tiltakoznám — igy olvasni a kérdéses helyet: »*luctu' que refugit.*« Aedituus ó költő verseiből idézi Gellius (N. Att. 19, 9.): »Aut imber coelo *candidu'* praecipitans.« — »Sed satis habebo« (hogy Peerlkamp szavaival éljek) »difficultatem ostendisse et felicioribus fortasse expediendam reliquisse [23].«

14. v. »*labentibus* (nem lapsis) *annis*, évek lefolyása alatt.« Veress. — Hiszen világos hogy nem »lapsis;« honnan is jutott eszébe ez a szerencsétlen alak? Azt kell gondolnom, hogy a »labentibus annis«-t az »aedificant«-tal construálta helytelenül V. J., holott az a »fatis repulsi« határzója. Szövege pontozása oda mutat, s félő hogy nem egyedül evez abban a hajóban a magyar comm. Hiszen Weidner a »*repulsi*«-nak oly értelmet ád, mely lehetetlenné teszi a »*labentibus*« hozzátartozását. »*Fatisque repulsi*: Nem a trójaiak, hanem az oraculum kényszeritette őket Trója ostromával felhagyni« irja W. Szén. ford. szerint. Ebből okvetetlen vagy a következnék, hogy a *labentibus* alatt csakugyan *lapsis*-t kell érteni, mi ellen méltán tiltakozik Wagner (Quaest. Virg. XXIX. 1.): »Si *labentibus* pro lapsis dictum putes, vereor ut penitus perspectam habeas vim huius sententiae.« Vagy az, hogy az *aedificant*-ra vonatkozzék a »tot iam labentibus annis,« mi azt tenné, hogy a görögök a tiz év lefolyta alatt mind a fa-ló épitésével nebelegtek, quod absurdum est. *Repulsi* tehát azt, hogy »felhagytak« vagy »felhagyni kénytelenek voltak,« nem teheti, nem is teszi; hanem igenis azt, hogy (annyi évek folytán) *akadályozva* voltak (Trója megvételében).« T. i. *repulsi*. alakja daczára *labentibus*-sal egyidejü folytonos, tartós, huzamos cselekvényt jelent. A latin

[23]) Van egy var. lectio: »*Luctumque*, secund. Moreti Parrhas. et Edit. Venet. et probat Catroeus .... nec male« Burm. — ».... mireris Burmannum probasse,« Heyne. Én pedig azon csodálkozom, hogy Heyne csodálkozik.

passivumnak ugyanis part. praesense nem levén, a praet. alaknak kell gyakran szolgálni az olyan cselekvény kifejezésére. Példa számtalan reá, csak belé kell markolni. »Anna soror, quae me *suspensam* insomnia terrent.« — »Te mihi non animo *fixum immotum*que s e d e r e t.« — »Anna refert o luce magis dilecta sorori.« (Aen. IV. 9. 15. 31.)

18. v. «delecta virum corpora. A körülirás azt jeleli, hogy a ló hasában levő hősök ez uttal f e g y v e r t e l e n e k (jetzt w e r l o s) voltak.« Weidner. Minél fogva jelelje, nem birom megfogni. Azt sem engedem meg, hogy a további »armato milite«-vel való netaláni ellentét kivánná, hogy úgy értsük; »mert különben a tautologia türhetetlen és *complere* ige s *penitus* igehat. jelentéktelenek lennének« W. szerint. Az ellentét igen is meg van, de nem az *armato* és *corpore*, hanem a *delecti* és *complent* szavakban. T. i. néhányat különös testi ügyességök tekintetéből válogattak s a többi helyet pedig fegyveres néppel töltötték ki. Az elsőknél a soha el nem maradó fegyver csak mellékes, és külön emlegetni szükségtelen körülmény; az utóbbiaknak a fegyver adta az erőt. Szénássy, a ki W. magyarázatát elfogadja, maga meggyengiti az erejét azzal a hozzáadással, hogy: »*delecta virum corpora* a tisztikart, a *miles armatus* a legénységet képezte.«

Ugyan ott a »*furtim*«-at kikapja Servius a kapcsolatból s azt kérdi hozzá: »num a plebe?« A dolog valósága az, hogy a *furtim includunt* együtt = abscondunt. Th. jegyzése tehát: »furtim a magyar »lopva« felesleges, sőt félrevezető.«

20. v. »ingentis. A másalhangzón vagy i-n végződő tők többes számu nominativusa eredetileg eis-en végződött. Ebben az E I utóbb csak egy hangot jelentett, melyről azt mondja Quintilian I. 4, 8.: neque E planc neque I auditur. «Th. — Ezekben három hiba van. Elsőben is, én nem tudok latin név-tőt (azaz: törzsököt), a mely i-n végződnék. Ellenben valamennyi 3 declinatiojú törzsök, mind mássalhangzón végződik. Ez a jel tehát a következőknek alapul nem szolgálhat. Másodszor, bizonyos szavaknak, (t. i. a melyeknek plur. gen. *ium*-mal végződik), nem a több. »nominativus«-uk, hanem *accusativusuk* végződött régiesen *eis*-ben, mit a legújabb kiadásokba is-nek irnak. Hogy Ribbek editiojában

miért maradt »postes,« annak a jó isten s tán Szénássy a megmondhatója. Weidner és Wagner »port*is*«-t irnak következetesen. Harmadszor, Quintilianus az E I-ről egy betüt sem ir, hanem *Here*-ben mondja, hogy sem E, sem I nem hallik. Negyedik hibául vehetném, hogy »490. és 493. postes, accusativusok.« A 493. versbeli *p*. nominativus. Th. Madviggal a kezében irta jegyzeteit; hogy nem tekintett belé ez alkalommal is?

23. v. »*male fida.*« — Ideje volna már valahára véget vetni annak a Servius óta szájról szájra, tollról tollra menő balvéleménynek, mintha *male*, mint adiectivumok jelzője azt tenné, a mit *non multum, non satis, parum, minus*; azaz: átalában »szeliditett negatio« volna. Egyetlenegy megállapitott locus vagy kétségtelen constructio [24]) sem igazolja azt a ráfogást. Épen annyi az, mintha azt mondanók, hogy *missfallen* szeliditett kifejezése a *nicht gefallen*-nek, holott épen ellenkezőleg áll a dolog. Igy a latinban is, csakhogy többnyire bizonyos más árnyalattal. *Male t. i. a csalás, ámitás, reászedés eszméjét* rejtegeti. Világos ez a Horatius »*male pertinax* digitus«-ában, midőn a »puella« csak tettetésből szoritja öszsze az ujját, mint Virg. nymhája, »quae fugit in salices sed se cupit ante videri. »Male firma cicatrix« (Ov. Rem. 623), a mely csak látszott behegedettnek; valamint »male sobrius« (Fast. 6, 785.) az, a ki józannak képzeli magát, de beszédéből kitetszik, hogy »potus« (ib. 689.) »Male fortia fila« (Prud. in Simm. 2, 453), i. e. Parcae, erősnek látszó, de könynyen szakadó fonal. »Male sana« (Dido; Aen. 4, 8), egészségesnek látszó, de sebzett keblü (»vulnus alit venis 1. v. és »coeco carpitus igni,« 2. v.) »Nationes male quietae« (Suet. Aug. 21.) = alattomban forrongó népek. »Male fidae pro-

---

[24]) Helytelenül construálják p. o. Hor. Od. 1, 17, 25 a »male dispar«-t; mert e két szó nem tartozik együvé, hanem *male* az *iniiciat* határzója: *ne, dispari, male iniiciat incontinentes manus.* Valamint kimutatta Gronovius, hogy »male deorum« a construclio elhibázásából keletkezett monstrum. Ugyanis ebben: »Quis male Deorum Tantalo vivas domos Ostendit iterum« (Sen. Thyest. 3.), *male* az *ostendit* határzója. Ilyes baklövés az »ante malorum« szófüzés is (Aen. 1, 198.), melyből graecismust (τὰ πρὶν κακά) akartak faragni. Bövebben mutogattam másutt, hogy: »non ignari sumus ante« (adv) = *novimus ante.*

vinciae« (Tac. hist. 1, 52), látszólag hű, de Galba ellen feltámadni kész tartományok. »Numen male amicum« (Aen. 2, 735.) gonoszul pártoló. »Male obrutum incendium« (Flor. 3, 21.) hamu alatt lappangó tűz, quod obrutum credebatur. »Male parvus« (Hor. Sat. 1, 3, 45.), a ki törpe, s csak *látszik* gyermeknek. »Rebus male fidus acerbis« (Ov. Trist. 1. 6, 13.); Burm. szerint; »in rebus meis acerbis, quibus fides ejus debebat se ostendere, infidus« Igy végre a szóbanforgó »*statio male fida*«, biztosnak látszó, de veszélyes állomást teszen. Hogy a magyar commentatorok mind ama »gyengitő, szelidítő«-féle felfogás mellett állanak, önkint érthető. Veres J. megis toldja egy vonással, azt állitván, hogy *male* fida költői, és »a folyó beszédben: parum fida.« Ismét a maga eszén járt.

24. v. »huc tartozik provecti-hez.« Th. — Kissé igen németes: jobb lesz vala: »huc, provecti-hez tartozik.« Egyébiránt nem vagyok bizonyos felőle, vajon *huc* és *in deserto litore* nem mind a kettő a *condunt* határzói-e? Magyarul: »Eltávozván, ide rejtőztek (buvtak) el a puszta parton.«

25. v. »Abiisse rati t. i. eos.« Az infinitivus accusativusa kimaradásából nagy hühót csináltak a német commentatorok. Forbiger egész hosszu sorát idézi az ide vágó tárgyalatoknak, a honnan minden tanuság az, hogy Cicero ritkábban hagyja ki, mint a historicusok, s a latinok átalában mint a görögök. Ez a statisticai adat, mely a nyelv természetébe még csak egy kacsintást sem tétet, bizony nem érdemlett annyi tinta folyást. Annál kevésbbé, minthogy itt és megfelelő helyeken az »eos« nem mint accusativus infinitivi maradt ki, hanem csak mint igazi pronomen, (helyettes), és tudjuk, hogy a helyetteseknek a latin és görög nyelvben szintugy nincs helyök, mint a magyarban. Ezt magyar commentatorainknak észre kell — és könyen lehet — vala venniök; de nem csak azt, hanem a másik ellipsist — *rati*-nál a *sumus* hiányát — sem vették észre, mig Weidner nem figyeltette az utolsót (Szénássy-t) reá.

A 25-ik vers után hézagot jelöl ki Ribbek a crit. editioban. Th. is, őt követve. De a criticus maga eláll tőle, imigy nyilatkozván: »poenitet fere quod post v. 25. lacunam ndicavi motus trium sententiarum singulis versibus (v. 24—

26) coactarum abrupta quadam brevitate: sed ad rerum integritatem nihil desideratur.« (Proleg. p. 69.)

27. v. »*Dorica castra.*« — A *ca ca* reduplicatiót Servius mint kellemetlent — »plerumque cacephaton, et hoc loco« — hibáztatja. Pontanus ellenben »genus leporis et venustatis« névvel tiszteli meg. Cerda is helyesli, s összegyüjtvén egy rakás efféle példát, azzal végzi, hogy »csattogása jól esik a fülnek.« Scinditur in contraria! — Weidner kiirja — forrását nem emlitve — Cerda jegyzetét. Vele meg Sz. tesz épen úgy. Vicem pro vice. A példák fa*ma ma*lum, da*te te*la, ocea*no nox*, flam*ma ma*nu, ip*sa sa*tis, glau*ca ca*nentia, stir*pe pe*des, *te te*neo, sili*qua qua*ssante, adver*so so*le.

30. v. »Classibus.« — Nem emlitettem volna meg a tudós Weidner pöffedt jegyzetét [25]), ha pedissequusa Sz. nálunk is nem hozta volna folyamatba imigy: »Az egységfogalomnak nagyságát a költői phantasia részeire osztja szét; a hajóhad oly nagy, hogy mint több egyes hajóhad tünt fel.« A lap alján közlött, eredeti jegyzettel való összehasonlitásból kitünik, hogy a forditás nem javitott, hanem rontott; már csak azért is, hogy »ein Einheitsbegriff« (bizonyos egységes fogalom) nem »az egységfogalom.« Ez ugyanis németül: der Begriff der Einheit. De nagyobb hiba még az, hogy Szén. Weidner jegyzetének elhagyja azt a részét, a hol a német comment. magához tér s hiu psychologizálását ő maga feleslegessé teszi. »De hiszen ez úgy is volt«, folytatja W. »mert az (a hajóhad) sok contingensből állott.« Én meg azt teszem hozzá, hogy mindenik »contingens« egy-egy hajóhad (classis) volt, a mint erről egy bepillantás az úgynevezett catalogus naviumba (Il. II. 494—759.) mindenkit meggyőzhet. A mint futólag számba vettem, 25 contingenst számlál elé a catalogus, egyre-egyre pedig közép számban 50 hajó jut. Hajó és nem ladik, mert némelyiknél megmondja a legénység számát is a költő, u. m. 50—120. Az 1350 hajót hát bizony minden költői phantasia nélkül is lehetett »classes«-nek nevezni.

---

[25]) Sz. éretlen forditása szükségessé teszi, hogy eredetiben idézzük: »Das Grosse und Immense eines Einheitsbegriffes zerlegt die dichterische Phantasie in seine Theile; die Flotte war so gross, dass sie wie viele einzelne Flotten erschien.«

34. v. »*Troiae sic fata ferebant*=*monebant.*« Igy W. után Sz. De miképen következzék aztán abból: »Tehát ezen kitételben a kényszer fogalma rejlik,« nem birom megérteni. A *kényszer* fogalma a *fatum* szóban rejlik, mélyet a *ferebant* (hozták magukkal) csökkenetlen hagy, a nem tudom honnan kapott *monebant* pedig gyengit. Nem bizonyit ellenkezőt a W. idézete (Ter. Andr. 550.) »Immo ita volo, itaque postulo, ut fiat Chremes, neque postulem abs te, ni ipsa res moneat;« mert az intés, követelés közt egyfelől, és a kényszer közt másfelől nagy, de nagy köz van. Hanem legalább megérteti velünk az idézet a W. azután következő »tehát«-ját; holott a Szénássyé csak amúgy függ a levegőben.

35. v. »*Subiectisque urere flammis.*« — Itt megtörtént a commentatorokon a Wieland észrevétele, hogy a »fa miatt nem látták az erdőt.« Sőt gonoszabb, mert a három miatt nem látták a kettőt. T. i. a 36—38. versekben három coordinált javaslatot láttak, s aztán csodálkoztak rajta, hogy kettőjök *aut*-tal, a harmadik *que*-vel van »disiungálva.« Igenis »összekötő coniunctioval elválasztva«; mi nem baj, azt mondják, mert »aliae pro aliis partibus accipiuntur« (Priscian); »posuit Vergilius copulativam pro disiunctiva.... ista licentia auctorum est, nec tibi mirum sit, ut altera pars pro altera posita sit« (Pompeiius): minthogy az egymás ellenébe állitott némikép összeállitottnak is gondolható, gyakran *que* és *et* áll, hol különben *ve*-t várnánk« (Ladewig után Thewr.). Igy tanitják a fiatalságot helyes gondolkozásra régi és uj idők Schulmeisterei! Még pedig ok nélkül, és jelesen a félreértett költő vétkén kivül. Virgilius arra a kérdésre: mi történjék a fa-lóval? kétféle javaslatot különböztet meg, *aut* — *aut*-tal. Egyik az, hogy meg kell semmisitni; a másik, hogy ki kell kémlelni a belsejét. Az elsőre kétkép nyilatkozik az illetők véleménye: azt is mondják (iubent), hogy »tengerbe kell feldarabolva hányni«; azt is, hogy »meg kell égetni« [26]). Az *is*-t tehát, mely nem a cselekvényekre, hanem

[26]) Csaknem tökélyesen hasonló példát lelek a Rhet. ad Her. irójánál (4, 1.): »Etenim necesse est *aut* se omnibus anteponant, *et* sua maxime probent; *aut* negent optima esse exempla, quae a probatissimis oratoribus aut poetis sumta sint.« A különbség csak az, hogy az utóbbi

az enunciatiokra vonatkozik, rectissime fejezhette és fejezte ki az iró copulativa *que*-vel. Cselekvény ugyanis *vagy* csak az egyik *vagy* csak a másik történhetett meg, de a javaslatok egyszerre hallatszhattak [27]).

40. és 41. v. »*Primus* .... *ab arce.*« — A kákán bogot keresés szenvedélye e két versben is lelt tapogatni és rágcsálni valót. Mit tesz: *ante omnes?* kérdi Servius, és meg is felel reá: »Aut Perissologia est, quia dixit PRIMUS. Aut *ante omnes,* id est videntibus omnibus.« A második gyanitást szó nélkül hagyhatni. Az első pedig nem jutott volna sem Serviusnak, sem másnak eszébe, ha *primus omnium*, vagy *primus inter omnes* lett volna a szövegben. Már pedig az *ante omnes* azok helyett, csakhogy erősebben van mondva; nincs is több redundantia benne, mint a Voss forditásában: Jetzo vor allen

»aut« sat. is kétfelé szakad. De a »sua maxime probant« és »se omnibus anteponant« cselekvényeket egymást éppen úgy kirekesztőknek nyilvánitja az idézett autor a következő soraiban, mint a hogy elkülönülnek a »tengerbe dobás« és »elégetés« a Virg. elbeszélésében. A magyar fordítás világosan kimutatja a *que* helyes használatát: »kiabálják egy felől azt, hogy a tengerbe kell dobni, és (másfelől azt, hogy el kell égetni)«

[27]) Erősitse meg véleményemet a Wagneré, melyre későbbre bukkantam (Quaest. Virg. XXXIV. 1): »Salva mihi videtur sententia, retenta copulativa; duplex enim quum consilium proponatur, ut aut deleatur aut terebretur equus ille ligneus, prior quidem sententia in duas solvitur, ut hic existat sensus: aut abolendam machinam, aliis quidem in mare praecipitari, aliis comburi iubentibus, aut terebrandam censent.« Tökélyesebb öszhangzást álmodni se lehetne, mint a milyenben találkozik ez az egymástól független két vélemény. Tessék már egybehasonlitni velök a Weidner jegyzetét, melyet nem akarok forditással halványitni: »Homer so wie Arktinos kennen nur d r e i Vorschläge ἤ καταχρημνίσαι ἤ καταφλέγειν ἤ ἱερον αναθεῖναι, nur mit dem Unterschied, dass Homer das καταφλέγειν nicht kennt, und dafür wie Vergil das διαπλῆξαι hat. Vergil fand also in der Ueberlieferung eine Dreitheilung der Ansichten und doch wieder im Ganzen vier Ansichten vor. Er suchte nun eine Ausgleichung. Diese erreichte er dadurch, dass er die zwei Ansichten mit *que* verband, welche mit einander übereinstimmend die Sache als prodigium behandelten, während der Vorschlag des διαπλῆξαι einfach eine Aeusserung der Klugheit und Vorsicht, der des Thymoetes ein Akt der Religion war.

Um nun z w e i Species zu e i n e m Genus zu verbinden gebraucht er q u e, wo wir nach unserer Anschauung vel, oder aut erwarten.« — Itélje meg az olvasó, én csak annyit jegyzek meg, hogy e még Szénássynak, W. hü kisérőjének sem kellett.

zuerst« —, melyen egy német olvasó sem akad fel; sőt Hand (ad Tursell.) azt, a ki nem így fogja fel, »a poetica vi alienissimus«-nak nyilvánitja. Én ugyan azt oly élesen, mint ő állitja Burmann ellenébe, nem állitanám; mert lehet a *primust* (*ἀλλοιότης*-sel) mint adverbialis nominativust az »ante omnia«-tól függetlenül is gondolni, mintegy ily formán: »Ekkor történt elsőben (vagy *csak* ekkor történt), hogy Laocoon egy rakás emberrel, mindnyájokat megelőzve nyargalt« stb. A német forditás ez esetben igy ütne ki szabatosan: Jetzt erst rennt Laocoon vor allen sat. Igy még természetesben elenyészik minden »Perissologia.« De eléáll helyette más nehézség, melyet Weidner kutatott fel. Nem elégedve meg *ardens*-nek soha kétségbe nem hozott értelmezésével (»primum iram et commotionem animi quae vultu ostenditur, dedit [poeta]« Serv.), W. é szóra ezt hozza: »Quintus Smyrn. beszéli, hogy Athena Laocoont rögtön őrültségbe ejtette, hogy a Trójaiakat az ő tanácsától elvonja.« Ebből a roszul stylizált jegyzetből még roszabbul és toldással azt forditotta Sz., hogy »Athena Laocoont épen mikor *így* [28]) *akart* beszélni őrültté tette, hogy a Trójaiak javaslatát annál inkább el ne fogadhassák [29]). S ebből indulva megváltoztatván az *ardens*-nek elébb adott — »n a g y h é v v e l« — értelmezését, most már így tolmácsolja: »ő r j ö n g v e, m a g á n k i v ü l.« Sokkal inkább bízom olvasóim józan értelmében, mintsem szükségesnek tartanám ennek a reáfogott allusionak ineptiáját mutogatni.

42. v. »*et procul*: a heves izgatottság és szenvedély nem engedi a verbum dicendi kitételét« (W. után Sz.). Igen de a »verbum dicendit nem Laocoon hagyta ki, hanem Virgilius. Vagy hát a költő volt »heves izgatottságban (ardens)«? Mi együgyüek eddigelé azt gondoltuk, hogy Laocoon volt;

---

28) Ez az »igy« nincs mire vonatkozzék az előbbiekben másra, mint a »n a g y h é v v e l«-re. Helyettesitve a lesz, hogy »Ath. Laocoont, épen mikor n a g y h é v v e l akart beszélni, őrültté tette sat.«

29) Helyes renddel: »hogy a Trójaiak annál inkább ne fogadhassák el a javaslatát.« A mint forditva van, németül ezt tenné: »Dass man dem Rath der Trojaner um so weniger folgen könne.«

— Per purum tonantes egit equos, — Weidnerus. A magyar comment. pedig — bogár után indult.

45. v. Ribbek ezt a verset gyanúsnak tartja, s azért mind crit. mind isk. kiadásában uncusok közzé teszi. Priscianus (Inst. XVII. 7.) idézete is arra mutat, hogy az ő példányában nem volt meg. Weidner másfél lapon át vesződik ezzel az ügygyel, s utoljára is csak oda megy ki, hogy a kérdéses vers kihagyásával, a Laocoon döfésének (50—53. v.) *alig* volna értelme.« Az »alig«-ban foglalt restrictio [30]) lényeges, mert — mint W. maga is érinti — az »aliquis latet error« elég okot szolgáltat arra, hogy az »ardens« Laocoon a dárdájával »auscultáljon.« Én nem tartom valószinűnek, hogy első feltevésében oly közel járt volna az igazsághoz; holott a netaláni interpolatornak az igen is könnyü dolog volt. Végre pedig a három *aut* inkább rhetori, mint költői, és sehogy sem akar egyezni az »ardor«-ral. Egészen kihagyni minden Kl. tekintélye ellen persze nem lehet; de ez csak azt bizonyitja, hogy az interpolatio nagyon korai lehetett.

49. v. »*et dona ferentes.*« Az *et* használatát *adeo* vagy *vel* értelmében megtámadták a nyelvészek. Weidner csak Ciceronál nem leli [31]); Sz. meg csak ezt jegyzi: »még ha ajándékokat hoznak is, tehát *et* = *etiam.*« Igaz, csakhogy roszul van mondva. Helyesebben: mivel *et* gyakran = *etiam*, tehát:

---

[30]) Sz. a forditásában ide gyengiti a megszoritást: »ha a 45. verset kihagyjuk, akkor az 50—53. vers fartalmának nincs t e l j e s értelme « A »teljes« nem csak ferdit, hanem roszul is van, mind választva, mind alkalmazva. Az 50—53. vv. értelméről semmi esetben sem mondhatni, hogy »nem teljes.« Mert tartalmuk csak az, hogy L. a fa-ló hasába döfte a dsidáját, s elég teljes és világos értelmű, akár legyen, akár ne legyen motiválva az elébbiekben a cselekvény. Weidner kifejezése: »das . . , . . die Handlungsweise des L. kaum einen Sinn hat.« világos és azt teszi, hogy a 45. vers nélkül nem tudná az ember, miért döfött a lónak Laocoon.

[31]) »Et dona ferentis] = etiam, vel dona ferentis. Für diesen Gebrauch des e t findet man bei Cicero kein sicheres Beispiel, denn . . . . . Tusc. 1. §. 4. correspondirt e t Epaminondas dem folgenden Themistoclesque.« (Weidn.) Nem ismerem ama pongyola irónak Cicerot, a ki csak úgy bolondjába szórja ide s tova a coniunctioit. A valóság az, hogy az idézett helyeken a költőnél és szónoknál azon egyet teszi az »*et*«, t. i. »még . . . . . is.« (Még ha ajándékoznak is; — még Epaminondas is.) Látnivaló, hogy *et* ebben a használatában többet tesz a puszta *etiam*-nál.

»a görög, ha ajándékot hoz is, félelmes.« *Ferentes* adverbialis accusativus: = quum ferunt.)

51. v. »*curva compagibus alvus*, a (deszkák) kapcsai által görbitett has, azaz a görbitett has.« Igy stylizál és magyaráz Veress J. *Compages* nem teszen »kapcsot« és a »deszkák kapcsai,« nonsens. — Th. az »in latus atque alvom« magyarázatában Ladewig régiebb jegyzetét követi.; Sz. az újabb kiadásbelit forditja, melyet L. Wagner s Weidner után javitott. Már Servius és későbbre Cerda is vesződtek vele.

54. v. »si fata deum si mens non laeva fuisset.« Ebben Wagner és utána Ladewig a *non*-t a *laeva*-hoz kapcsolják (si fata voluissent mens non laeva fuisset); Weidner a hangsulyból okoskodva, nem akar itt ellentétet ismerni, és »non fuisset«-et construál: *si fata—si mens laeva—non fuis* s e n t. Én nem tudok igazat tenni köztök. Csak annyit jegyzek meg, hogy az előbbi véleménynek csak az alábbi 433. versbeli »*si fata fuissent*,« az egyedüli támasza. Th. a *non fuisset* mellé, még a *laeva*-t is odahuzza közös praedicatumnak. De az egy kissé erős »anaphora« volna. A következő versben az *impulerat* mellől kimaradt *nos*-ról nem emlékeznek az interpresek. Burm. »Troianos«-sal egésziti ki, de az aztán nem volna ellipsis. Magára az »impulerat«-ra vonatkozólag szörnyűkép iparkodnak a nyelvészek meghatározni elméletileg, mikor lehessen vagy kelljen a coni. plusquamperf. helyett indic. formával élni, mint a jelen helyen is él Virgilius. De biz' én nem sok sikerét látom az iparkodásnak. Nem is várom, midőn tapasztalom, mily nehéz, vagy talán lehetetlen is kielégitő elméletet szerkeszteni arról, hogy a mi magyar élő nyelvünkben minő esetben használjuk a *látok vala*, és minőben a *láttam volna* alakot. Meglehetősen meddő vizsgálódás is, kivált holt nyelvre nézve, melyet hová tovább kevesebben s kevesebbet használnak irói nyelvnek. A »praecipiendi summa difficultas« megvan itt; de a »rei magna utilitas« bizony hiányzik. (L. Cic. Inv. 1, 30, 50.)

57. v. Ujitás vagy tudósság, vagy nem tudom mi viszketegének, minden esetre spurius appetitusnak kell tulajdonitnom azt a tényt, hogy Ribbek a »*post terga*« helyett »*pos terga*«-t nyomatott a crit. editiojában, és hogy ezt Weidner

nemcsak helyesli, hanem azzal is megtoldja, hogy: »Caesar b. g. VII. 84. u. 88 ist pos tergum beglaubigt.« No szeretném én látni azt a hitelesitő okmányt, mely egy szembetünő iráshibát törvényes érvényre juttatna. Hány százszor adják a crit. kiadók egy vagy több betü kimaradtának azt az okát, hogy egy más hasonló betü vagy betücsoport volt a kéziratban mellette vagy felette, vagy alatta! S ha netalán mégis létezne afféle hiteles okmány, akár kétségtelen elv, az oly természetü lenne, hogy erejénél fogva nemcsak Aen. II. 57. s Caes. Gall. VII. 84 és 88., hanem mindenütt, a hol *post* után t kezdetü szó következik, el kellene hagynunk a vég t-ét, s így irnunk: *pos.* — Th., ki ezt az irásmódot elfogadja, leirja regényesen, mikép »kallódott« lassankint a »*postid*« »*pos*«-sá.

59. v. »*Hoc ipsum ut strueret Troiamque aperiret Achivis.*« Mint locus communis tökélyesen igaz az, a mit Weidner ir e versre adott jegyzetében, csak az a bökkenő, hogy épen oda nem talál. Igen is: »Virgil« s még más latin iró is »szeret átalánost, és alája tartozó különöst *que*-vel kapcsolni; holott, mi a különöst az átalános világositója gyanánt veszszük.« De ebből a világért sem következik, hogy a »hoc ipsum struere« azt tegye általánosan, a mit »Troiam aperire Achivis«, különösen. És azt állitni, hogy: »lehetetlen, hogy egyebet tegyen,« éppen vakmerőség. Méltatlanul hibáztatja tehát Szénássy Ladewiget [32]), s vele együtt Thewrewköt, »kik igy magyarázzák: hoc ipsum *ut strueret*, t. i. *ut adduceretur ad regem.* Volna csak Weidnernek csak annyi kis támaszocskája, mint amazoknak a »*hoc ipsum*«-ban! Egyébaránt nem Ladewignél kezdődik az a magyarázás, hanem, a menynyire kutatni birom, Heynenál, probante Wagnero.

62. v. »*Versare dolos*« = folyamatba, forgalomba inditani a cseleit. Oly természetes szólam, hogy még a boglesők sem akadtak volna belé, ha Servius egy szerencsétlen v. lectiot, »*dolo*«, nem emleget vala. Mert itt aztán a hiányzó objectummal ki kellett egészitni a transitivum »versare»-t, ahhoz pedig sok szó fért. A vulg. lectiot erősebben kezdték

[32]) Korábbi kiadásaiban. Az utolsóban (1871) már Weidnerrel fogkezet: »die nähere Erklaerung gibt der folgende mit *que* angereihte Satz.«

rostálni, a varians helyett emendatiok keletkeztek, minő a Peerlkampé: »superare dolo,« s a Weidneré: »versare domos.« Ezt a gyarló javitást még Szénássy sem helyesli, ámbár Weidnernek arra késztő okoskodását nagy részben átveszi. »Itt minden esetre határozott ellentétnek kell lenni:« (irja Sz.) »s i k e r vagy h a l á l.« Szeretném én látni, hol van az a törvény, hogy *alternativák* közt szükségkép *ellentétnek* kelljen lenni? Még nem akadt kritikus, a ki emendálni akarta volna Plautus Pseudolusában ezt; »Nam necesse hodie Sicyoni me esse, aut cras mortem exequi,« azért hogy S i c y o n b a l é t e l és h a l á l közt nincs ellentét! Nincs miért hát követelni e helyen több ellentétet, mint a mennyi van, s a melynél több, és jelesen ez, hogy: »siker vagy halál«, ott nemcsak nem k e l l, de nem is l e h e t. Finomabb izlése volt a mi költőnknek, mintsem oly nevetséges mondjon, hogy »Sinon k é s z volt a s i k e r r e.« Erre bizony kész minden ember, s csak ahhoz menne, a mit az egykori pap prédikált, hogy valamikor t a l á n ő is meghal. Tehát, »in utrumque paratus« azt teszi, hogy Sinon »e l v o l t k é s z ü l v e fortélyok, cselek szövésére is, a halálra is«; más szóval, hogy ő ügyes is, bátor is volt. Ladewig egészen helyesen magyarázza annál fogva imigy: »Sinonnak el kellett készülve lenni, hogy vagy rögtön megölik (mint görögöt), vagy alkalma« (tegyük hozzá: és ideje) »lesz fortélyát végrehajtani (seine List spielen zu lassen).« Sz. ezt veti ellene: »Határozott ellentét e magyarázatban sincs, mert honnan tudhatta Sinon, hogy ha őt meg nem ölik, terve sikerülni fog.« Honnan? Hát a »fidens anmi« mit vétett? Ha csak a kell az ellentét megállapitására, hadd feleljen Szénássynak Plautus Pseudolusa: »Nam ego in meo pectore prius ita *paravi* copias duplicis, triplicis dolos, perfidias: ut ubicunque cum hostibus congrediar, malorum meorum *fretus virtute* dicam, mea industria et malitia, fraudulentia, facile ut *vincam*, facile ut spoliem meos perduelles meis perfidiis.« (Act. 2. Sc. 1. v. 4—8.)

65—66. v. »*Crimine ab uno disce omnes.*« Ellenmondás nélkül el van fogadva már ma, hogy: »*ab uno crimine* = *ab* unius crimine. Ha megengedném is, de bizony nem bir-

nám elismerni Weidner állítását, miszerint »római fül az elsőből az utóbbit hallaná hangzani«; jóllehet a latin nyelv hajlama concretre és személyesitésre tagadhatatlan. Annak sem irnék alája, hogy amaz ennél »exiquisitius« (Heyne) vagy költői-bben (Szén.) volna mondva. De az se állapitja meg ám az »unius crimen« magyarázatot, hogy különben »de negotio ad personam,« (a *crimine* ad *omnes* Danaos), »vitiosus transitus lenne« (Servius), mert hiszen *»omnis«* nem a *»Danaus«*-okra, és igy nem »personara, hanem »negotium«-ra, az *insidias*-ra vonatkozik. »Ab uno crimine« akar fogalmat adni Aeneas a görögök megszámlálhatatlan cseleiről. Personalis értelemben vett »omnis«-sal nem is talál a *»disce,«* s a disce Danaos« minden bizonynyal szokatlanul, sőt kelletlenül érintené a »római fül«-et, mit hogy egy commentator sem vett észre, csodálkoznom kell rajta. *Disco*-t személy obiectummal csak egy szólamban tudok: »*Me* peritus *discet* iber Rhodanique potor.« (Hor. Od. 2, 20, 20.), és alig hiszem, hogy lehessen többet felhajhászni. Ebben is pedig a *discet* nem megismerést teszen, hanem hogy megtudja a létezését a költőnek. A végmagyarázat tehát: »egy gaztettből tudd, ismerd meg minden (álnokságát a Danausoknak.)« Bizony, a Heyne explicatiojától: »ex uno exemplo cognosce, *quales*, *quam perfidi* omnes Danai sint,« az enyimig: »cognosce omnem *perfidiam* Danaum,« csak egy kis lépés.

De annál nagyobb különbség van az aesthetikai itéletek, jelesen ez úttal a Weidneré és Thewrewké közt. Ez a csonka (66.) versben végzetlen, úgy szólva, csak vázolt munkát lát; amaz ellenben ugyan abban jellemző vonást, művészi fogást bámul [33]). Inkább birnám lélektanilag magyarázni meg magamnak itéleteiket, mint osztó igazságot szolgáltatni tárgyiasan nekik, mire különben mindjárt ismét alkalmam lenne, mert a 68. versnél a sanyaru kritikus Th., és a kedé-

---

33) »Wie passend gerade hier die Unterbrechung der Erzählung durch den Halbvers ist, um die Spannung für die bereits sich entwickelnde Katastrophe zu erhöhen, bedarf kaum der Bemerkung.« Mily furcsán hangzik ezzel szembe: »Csonka vers számos találtatik az Aeneisben, *mert* Virgilius közbejött halála miatt költeményei h i á n y a i t nem pótolhatta ki.« A szegény tanitvány aztán hogy igazodjék el?

lyes aesthetikus W. szerepet cserélnek. Amazt elkapja a bámulás, és azt mondatja vele, hogy a »két spondeussal végződő hexameter nehéz rhytmusa ünnepélyes méltóság kifejezésére szolgál [34].« W. ellenben semmiféle méltóságot nem lát benne, hanem, állitása szerint, az »oculis Phrygia agmina circumspexit« azt jelöli, hogy a Sinon zavarodása (turbatus) csak színlett. Mert az igazán megrémült ember nem mer felnézni s körültekinteni. Szén. a Wagner tekintélyének hódolva, emancipálja magát ezúttal Weidnertől. A »Schulausgabe«-kból dolgozó Veress J. pedig, nem lelvén mit irni ki, hallgat a dologról, a miért különben egy cseppet sem hibáztatom.

Én átalában haszontalanságnak tartom, a vers technikai, hang- és hangsuly-alakjai és értelmi szinezete közt való viszonyok keresgélését vagy kitüntetését. Főkép és leginkább azért, hogy a valóság nem felel meg neki. Egy eset ellen, melyben meg van az a viszony, százakat tehetni, a hol nincs meg, vagy csak elfogult elme birja felfedezni. Sőt nem egyszer van ropogós verssel nagyon mindennapi és színetlen gondolat, s megforditva nehézkes hangzattal játszi ötlet kifejezve. S a találó esetekben is legtöbbnyire kérdés tárgya: vajon a történetnek tulajdonitsuk-e az öszhangzást, vagy a költő intentiojának? Szóval az a követelt öszhangzás nemhogy szabály, de ajánlandó kellék gyanánt sem foglal helyt a poetikában, és méltatlanul, pazarul igényel ürt és időt a commentariusokban, hol azonegy esetről gyakran a legszétágazóbb, nem egyszer állólag ellenkező véleményeket olvasunk.

Szintúgy nem látom sem szükségét, sem hasznát (kivált iskolák számára irt commentariusokban) annak, hogy minden, kisebb-nagyobb mértékben jeles kifejezés alkalmával hajtó vadászatot tartanak más költők munkáiban lelhető

34) Ovidiusnak e versében (Met. 6, 169.): »Constitit (Niobe), atque oculos circumtulit alta superbos,« kétségtelenül több »ünnepélyes méltóság« van mint a kérdéses sorban, s nem kellett hozzája »hexametrus spondaicus.«

parallel helyekre [35]). A tanitványban utoljára annak a meggyőződésnek kell keletkezni, hogy p. o. Virgilius oly servilis imitator volt, hogy egy jelentékeny szólamot, egy élénk képet, egy találó hasonlatot sem birt maga erején költeni, hanem Enniushoz, Naéviushoz, Homeroshoz, Euripideshez, sőt a cyclicus költőkhöz kellett folyamodni gondolatot és kifejezést kölcsönözni meddő képzelődése termékenyitése végett. Macrobius Saturnaliájába igen is jól illhettek az ily disquisitiók, de commentariusokban, ismétlem, nem látom helyét.

70. v. *»quid :* nem *iam*, hanem *denique* tartozik hozzá: Mi sors várakozik rám . . . . tulajdonképen. (Szén.) Weidner után értetlenül irt jegyzet. W. azt mondja, hogy *denique*-t nem *iam*-mal, hanem *quid*-del kell construálni.« És még hoszszasan okoskodik, hogy *denique*-ből »tulajdonkép« értelmet hozhasson ki. Hiú okoskodás, mert *denique* (= utoljára) *iam*-mal együtt mindketten a *restat* határzói, s egymást nem zárják ki, mert *iam* a multra, *denique* a jövőre vonatkozik; »mi áll már utoljára előttem?« — »Si qua metu demto casta est, ea denique casta est.« Magyarul: *Utoljára* is az az erényes, a ki nem féltében erényes. Mit keressen itt az »eigentlich« ? Igaz, hogy W. megkapta benne; de én nem látok az ő szemüvegével.

71. v. *cui* = *nam mihi.* Ezen mondat ugyanis az állítás okadatolását tartalmazza, hogy t. i. számára már sehol sincs hely. Az egészet rhetorikailag is elé lehet adni: Quo me miser conferam? etc. etc.« (W. Sz.) A »domos« emendatio javaslójának, ezzel az igazán »okadatolatlan« szószaporitásával [36]), kár volt helyet foglalni egy iskolai commentariusban. Bőven elég lett volna annyi hogy: *»cui* = mint a kinek« mert a 71—72. v. nem »Begründung« (az alapot nem utóla-

[35]) Sokszor kétséges, sokszor igazságtalan is a commentált költőre nézve a lelni vélt parallelismus. Példa mindjárt az, a mi legközelebbről ada alkalmat a szövegbeli észrevételemre (70. v.): »quid iam . . . . restat?« melyre Lad. Odyss. 5,299. versét idézi s Veress Ignácz hűségesen utána irja. Weidner igazitása következtében kitörli Lad. utolsó kiadásában az idézetet.

[36]) Weidner ugy látszik, nem régiben tette vala le kezéből a »Rhetoricorum ad Herennium«-ot és exercitatiot kisértett meg a »subiectio«-ra, akár a divisiora (Her. 4, 23. sq.) — Sed nunc non erat his locus.

gosan szokták vetni), hanem — ha már tudóskodni akarunk — epexegesise a »quid misero mihi restat«-nak.

72. v. »poenas cum sanguine poscunt, büntetést s egyszersmind véremet követelik.«: Ladewig után Veress. Hasonlókép, csakhogy több haszontalan szóval, Weidner után Sz. — Egyszerűebben: *poena cum sanguine* = véres bosszu. *Poena c. sangu.*, h. e. poenam cruentam. Forbiger. Th. is ide vág, és helyesen idézi Madwigot (Lat. Spr. §. 298. 6. 2.)

A 76. verset itt ismételni szükségtelen, de elégséges okokból, kitörli Ribbeck [37]). Az anteacta közül csak azt említem, hogy Peerlkamp a 75. vers utóbbi felét is: »memoret ..... capto,« tarthatatlannak nyilvánítja. Okai, jelesen hogy az interpresek elakadnak a magyarázatán, nem megvetendők; csakhogy kéziratok nem hatalmaznak fel ennek — úgy mint a 76-nak — a kihagyására. Veress igaz, hogy neki vágtat és megmagyarázza nagy bölcsen: »mibe bizva m e r t ő fogságba j ö n i,« mintha biz' a trójaiak már tudták volna, hogy Sinon önkéntesen fogatta el magát! O lepidum caput! [38]). A 76. verset is magas pártfogása alá veszi: »Ezen vers található III. 612. is.« Hisz' épen az a baj, hogy o t t is található. De nem baj Veressnek, mert — irja — »Homeros óta a hősköltemények jellemző bőbeszédűség hozta magával, hogy a szereplő hősök csak a költő által bevezetve szólanak; innen nálok a gyakori ismétlések.« Ipse dixit! Itt már egészen a maga eszén jár Veress, mint a 78. versnél is ebben: »*negabo*, a. m. mondom, hogy nem.« Sőt inkább »n e m m o n d o m, hogy nem (vagyok görög.)«

81. v. »fando. A gerundium olykor l á t s z ó l a g szenvedő értelmü.« Th. — Nem birom érteni, mi az a »látszólag

---

[37]) Lásd a Heyne — Wagner féle editioban a var. lectiokat ad h. locum.

[38]) Igaz hogy Burrmann is ilyest talál mondani, de ö legalább okát — ha rosz okát is — adja a 71. versbeli *fidens animi*-ban. A kettőnek egymással semmi köze a *fid* gyökön kivül nincs. — Másfelől Ribbeck emendatióval — szerinte »restitutioval« — segit a dolgon s a 75. verset igy nyomatja: »quive fuat, memores quae sit fiducia capto.« Ha coniecturat alkalmas volta elfogadhatóvá tehet, ez valóban számbavételt érdemel; bármily fitymálva szóljon is róla Weidner, kinek hódolva Sz. említésre se tartja méltónak. Megalapítását l. Ribb. Proleg. p. 164 sq.

szenvedő«, de tudom azt, hogy olykor nagyon furcsák a nyelvészek. A feljebbi 6. versnél a gerundium ablativusának *nem szenvedő* értelmét állitották ritkának; itt meg hogy a *szenvedő* az, s még az is csak »látszólag.« — A valóságot megmondta már Bach (Ad. Ov. Met. 15, 497), t. i. a gerundium — nem olykor, hanem igen gyakran — »substantivum verbale abstractum, in quo, per se spectáto, nec agendi, nec patiendi notio inest.« *Fando* = *fama* vagy *rumore* és ablativus instr.; holott a 6. versbeli nem az. Ellenben a 84. versbeli *infando* tökélyesen egyértelmű a 3. versbeli *infandum*-mal, s azt teszi, a mit nem *kellett volna mondani*. Csak arra szolgál, hogy az *indicium*-ot *delatio*-nak jellemezze; de azért *infandumot* magára sem »aljas«-nak (Sz.), sem »gyalázatos«-nak, sem »kimondhatatlan«-nak (Th.) nem fordithatjuk.

Megjegyzem ezúttal, hogy itt, a hol a Palamedes dolga csak indirecte fordúl elé, gyermekes vesződségnek tartom azon vitatkozni, vajon bosszuból-e, vagy magasabb politikai okokból ásott vermet Ulysses Palamedes alá. Weidner másfél lapot tölt be ezzel a haszontalansággal, s Szén. megfeddi Thewrewköt, hogy az előbbi s nem az utóbbi véleményt pártolja. Egyébiránt elbeszélteti Hyginussal a Palamedes historiáját maga is Sz., kinek én szeretném megsugni, hogy a Weidner idézetebeli »*Hygin*«-t nem Hyginiusnak kellett volna kiegészitni. Eleinte nyomdahibának véltem; de miután kétszer is úgy láttam különböző helyen, meg kellett győződnöm, hogy Virg. commentatora Weidner idézetéből vette az első tudomást arról, hogy valami »*Hygin*«-féle auctor is létezett.

85. v. »*demisere Neci.*« Forbiger összeszedett egy rakás példát a *demitto*-nak dativussal való constructiojára. Hadd toldjam meg én is egygyel: »Habentque Tartara Panthoiden iterum *Orco demissum.*« (Hor. Od. 1, 28, 9—11.)

81—87. v. »*Fando* ..... *ab annis.*« Az ismeretes ötlet szerint, a beszéd azért volna adva az embernek, hogy a gondolatát eltakarja vele. Némely magyarázat igazán csak arra való, hogy a világosítni való tárgyat még nagyobb homályba burkolja. Ilyen a Weidner szerkesztette s Szénássy tolmácsolta jegyzet, mely a 81—85. és 86—87. versbeli két tag

viszonyát akarná tisztába hozni. A két tag röviden ez: »Ha hallottad a hirét Palamedesnek; én annak az apródja voltam.« Nemde világos, értelmes a viszony? nemde tisztán elő- és utótagot képez a két mondat? Nem de számtalanszor fordúl elé ilyes pár a közbeszédben? Szoros nyelvtanilag véve, van ugyan némi anacoluthia benne, mert a »ha«-nak megfelelő »úgy« nincs kifejezve. De a legiskolátlanabb elme is legott kipótolja: »Volt, ha hallottad, bizonyos Palamedes.« Vagy ezt érthetni: »Felteszem, hogy hallottad Palamedes hirét; én annak« stb. Vagy kérdés alakba is öltöztethetni a a feltételt: »Ha hallottad hirét Palamedesnek? Én annak« sat.

Lássuk már hogy bonyolitja össze Weidner: »*illi me comitem:* Ezen utómondat logikailag nem lehet a megelőző mondatnak (*si pervenit* etc.) főmondata, hanem úgy kell felfogni, mint egy kimaradt főmondattól vonzott mellékmondatot, tehát: tudd meg, hogy atyám engem stb.« Homályossága mellett hamis is. Épen logikailag tisztán utó- és főmondat az *illi* etc., és csak nyelvtanilag nem látszik annak. Ámde a »tudd meg« épen úgy nem felel meg nyelvtanilag a »ha hallottad«-nak, mint a »me misit pater comitem«; Ladewig annyira bizonyos a »tudd meg« természetes és szükséges voltáról, hogy nem is mondja, csak kérdi: »szorosan véve micsoda igének kellene ezt az utómondatot bevezetni?« Feljebbi elemzésemből kitünik, hogy nem jó helyt kereskedik Ladewig [39].

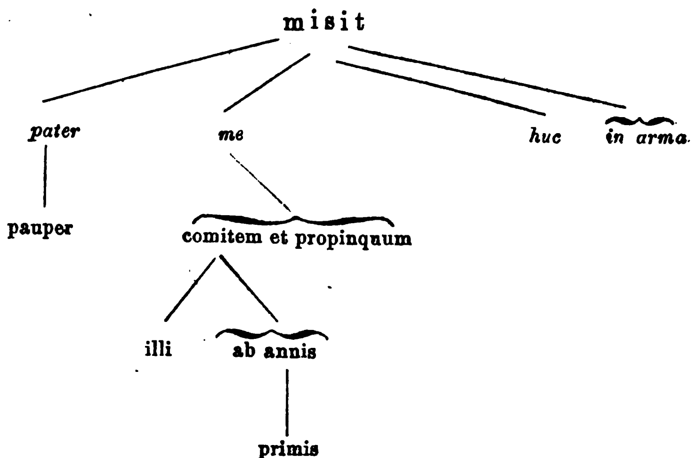
81. v. »*primis ab annis.*« Acriter disputatum est a viris doctis, vajon a Sinon fiatal, úgy szólva gyermek korát, vagy a trójai háboru kezdetét érti-e a költő az idézett kifejezés alatt? Az első, persze, szintúgy kinálkodik, és semmi sem is állotta utját egy szóval, lélekkel való elfogadásának, csak a 138. vers, melyben otthon hagyott gyermekeit emlegeti Sinon, A bogot Peerlkamp emendatiója: »*Pauper in arva pater primis haec misit in armis*« csak kettévágná, — t. i. ha elég jó éle volna hozzá, mi nincs — holott a Weidner interpretatioja a legszebben megoldja. Figyelmeztet ugyanis,

[39]) Veress furcsa jegyzete: 86. »Itt kezdődik utómondatja a v. 81. bevezetett utómondatnak« a kiadásában nyüsgő nyomda- vagy iráshibában leli magyarázatát.

hogy »*a primis annis*« nem *misit* határzója, hanem *comitem* jelzője. Feddhetetlen constructio, mely sokkal természetesben magyaráz, mint ha Ladewiggel a *misit*-nek oly »praegnans értelmet tulajdonitnánk, melyben »(társul) a d o t t,« és »(aztán későbbre) e l k ü l d ö t t,« össze legyenek foglalva. Ilyes expediensnek csak végszorultságban vehetnők hasznát, mit W. szerencsés ötlete ezúttal eltávolitott. Ötlete mondom, mert balkeze megint elveszi, a mit jobb keze adott, s ő maga nyújtja Ladewignek azt a praegnans-féle theoriát. Erre pedig, mint mondám, nincs szükség; mert maga a *comitem,* valamint a *propinquum* is adverbialis, vagy ha tetszik, »appositionalis« jelzője a *me*-nek: »engem, fiatal korom óta társát és rokonát küldött« sat. Úgy hogy a *misit*-nek az eddigelé neki tulajdonitott határzók közül csak a *me* marad [40]. Végre meg kell emlitnünk, hogy Veress semmi ellenkezést nem lát a Sinon »adolescentiája« és »k é t g y e r m e k e« közt. Th. sem és azt irja 138 v.-nél: »Tudnivaló, hogy a pueritia és adolescentianak részben nagy kiterjedése volt a rómaiaknál.« Kétlem, hogy oly kaucsuk-féle lett volna, mint ez a jegyzet.

---

[40]) A mondat schemája, a mi módunkon elemezve, ez:

Ordo est: Pauper pater illi a primis annis comitem et propinquum me misit huc in arma.

88—89. v. »*Stabat regno*....*vigebat concilio.*« Wagner nem akar itt sem homályt, sem nehézséget látni; de biz' én — másokkal együtt — méltánylom Heyne jegyzetét: »Obscurior versus in quo haesisse quoque acutum iudicem Jo. Schraderum e schedis intelligo,« és az a rövid elbánás, mely szerint az újabbak így értelmezik: »Ezen szavak (*stabat regno*) Palamedesnek saját népe fölött való királyi hatalmára, a *regum vigebat conciliis* pedig a több fejedelmek vagy vezérek közti tekintélyére vonatkoznak,« (Ladewig után Szén.[41]), ha helyes volna is, nem magyarázná ki, mikép jön ki ama szavakból ez az értemény. Már pedig épen ez a bökkenő, és én azt állítom, hogy »Prius pariet locusta lucam bovem. (Enn.)« Bizonyára nem jön, és nem kell érteni azt, a mit irnak; hanem azt, hogy »míg Palamedes renditetlen gyámola volt az országnak s kész szolgálatára állott a fejedelmek tanácsának.« Mert elsőbben: *regno* dativus, minden commentator[42]) és lexicographus[43]) daczára és »*stare alicui rei*« azt teszi: — »valami mellett keményen állani, valamihez szorosan tartani magát, ragaszkodni.« És, minthogy a ki valamihez ragaszkodik, mind támaszkodik, mind pedig támaszt, tehát: »valaminek gyámolának lenni.« Másodszor: *conciliis* nem különben dativus, épen oly dativus commodi, mint

[41]) Furcsa azonban, hogy mind Th. mind Sz. dativusnak vallják a *regno*-t, holott azok, a kiknek jegyzeteit követik, ablativusra alapitják a magyarázataikat. Nem értem, de annyi igaz, hogy az idézetteknél, a »dativus« csupa szó alkalmazás nélkül.

[42]) T. i. a kérdéses helyre vonatkozólag. De biz' itt is csak eszébe juthatott volna valamelyiköknek a dativus.

[43]) Vegyük elé csak a meglehetősen teljes *Klotz*-ot, art. sto..... f) aliqna re: — Caesarem stare conditionibus (Cic. Att. 7, 15.) — Stare conventis (Id. Off. 3, 25, 95.) — Promissis standum non esse (Id. ib. 1, 10, 32.) — Omnia ad suum arbitrium referre: suis stare iudiciis (Id. Tusc. 5, 28, 81.) — Meo iudicio multo stare malo, quam omnium reliquorum (Id. Att. 12, 21.) — Per quem populum fiet, si legibus non stetur (Liv. 9. 5) — Mind ezekben a követelt ablativusokat, dativusoknak tartom és hozzájok ragasztom a következőket: — Obsides .... qui capite luerent, si pacto non staretur (Liv. 9, 5). Tuo tamen potius stabam iudicio, quam meo (Cic. Att. 8, 4.) mit Gess. igy interpretál: »nitebar iudicio tuo et illud tenebam.« — Eius (multitudinis) iudicio stare nolim (Cic. Tusc. 2, 26, 63.) — Si qui aut privatus aut publicus eorum (Druidum) decreto non

ebben: »Tu, *cui* iam curae *vigent*, animique viriles« (Val. Fl. Arg. 1, 55). Ez, hasszinte *ἅπαξ λεγόμενον* volna is, de inoffensus locus és a *conciliis* dativusságának a lehetségét bizonyitja; szükségességét pedig az, hogy ablativusban gondolva erőltetéssel sem lehet kielégitőt hozni ki az illető szólamból. Igy igazitva a dolgot, Peerlkamp emendatiojára (*rerum* pro *regno*) sincs semmi szükség.

Megjegyzem még, hogy Ribbeck iskolai kiadásában a 87. versben *annis* után nincs pontozat, holott másutt mindenütt pont van. Reménylem, csak nyomdahiba; de jó tudni, mert az iskolákban ez a kiadás van legesleginkább elterjedve. A pontnak ott kell lenni.

94. v. »*et me*« szavakra Th. egy szabályt állit Madwig nyomán, mely szerint: »ha tagadó mondathoz állitó járul, mely ugyan azt a gondolatot fejezi ki vagy folytatja, a latinban *que* vagy *ac* áll, hol a magyarban »hanem« használtatik.«

---

stetit, sacrificiis interdicunt (Caes. Gall. 6, 13.) — Regnum avitum paternum puero stetit (Liv. 1, 3). — Pacto statur (Ov. Fast. 4, 817. sq.) — Nunc famae rerum standum est (Liv. 6, 7). Itt más editiókban *fama* áll, minek megvitatása itt elmaradhat.

Most már azt vethetnék ellenem, hogy »a felhozott példákban az illető szók mind ablativusok is lehetnek.« Személyökben igen is, de állatjokban bizony nem. Az ellenvető nem bizonyithatna egyébbel, mint más példákkal, melyekben kétségtelen ablativusokkal van a sto kapcsolatban. De ezt a gyenge érvet megczáfolják ismét más példák, melyekben szintoly kétségtelen dativus alakok vannak. Ilyeket mutatok fel, haszinte későbbi időkből is, de oly helyekről vetteket, melyek természetöknél fogva a legnagyobb szabatosságot követelik az irályban. Ime: Rei iudicatae stabitur (Carlistr. Dig. 42, 1, 32.) — Patris statur voluntati (Ulp. ib. 26, 7, 3.) — Voluntati defuncti statum iri (Id. ib. 36, 3, 6.) — Nihil aliud est arbitri sententiae stare, quam id agere, ut arbitri sententiae pareatur (Id. ib. 4, 8, 23, §. 2.) — Nemo compelletur eiusmodi conventioni stare (Afric. ib. 2, 1, 18.) — Stari enim religioni debet (Ulp. ib. 4, 3, 11.) — Ut aut stetur emptioni, aut discedatur (Ulp. ib. 19, 1, 13 §. 27). Gondolom mennyiségileg és minőségileg elég s az utóbbi tekintetben meg kell fontolni, hogy az illető szólamokban a dativus lényeges, jellemző határzó, az ablativus inkább csak körülményt jelel. Ezzel szemben a dativussal construált sto cselekvő tevékeny értelmű; az ablativussal párositva pedig állapotot jelel. E vonásoknál fogva az alak miatt kétes esetekben a határozó ejtését mindig biztosan eldönthetni a tárgyalt szólamokban.

Szénássy hasonlót tesz, és szintoly hebehurgyán; pedig az ily szabályok állitásában nagyon óvatosnak és tartózkodónak kellene lenni az ifiúság tanitóinak. Aztán hiszen ez nem is syntaxisi szabály, hanem comparativa grammatikába tartozó észrevétel, mely a latin és netalán mai nyelvek közti különbségnek egy jellemvonását tünteti elé, s a melyet Hand szerényebben és minden tekintetben jobban így fejez ki (Turs. II. p. 494.): »Latini in opponendis verbis contrariis saepius utuntur simplici copula, ubi nos Germani adversativam particulam usurpare solemus.« A teljes határzatlanságu *saepius* ez és ily esetekben biztosabb, mint a kalauznak igérkező s tiz közül kilenczszer cserben hagyó: »azont mondás« vagy »tovább fűzés [44]).« Lám, Madwig három példát hoz fel a a szabályára, melyek közül csak az elsőre lelem alkalmazhatónak — úgy a hogy. A más kettővel (egyik az, a melyet Th. is felhoz), a német nem tudom mit csinálna, de tudom azt, hogy kétszer is meggondolkoznám, mielőtt »hanem«-et irnék forditásomban az »és« helyett.

94. v. »siqua tulisset, azaz: siqua latura esset. Költőknél s olykor a prózában is elélfordul a kötmódu plusquamperfectumnak ily használata. V. ö. 136.« Thewr. — Eredeti

[44]) Ez a kifejezés: »állitó mondat, mely azon gondolatot fejezi ki, a mit a tagadó,« mikép szolgálhasson akár értelmezésül akár diagnosisúl, holott maga is értelmezés nélkül szűkölködik? Azok a Madwig jellemzette gondolatok, contrariumok-e vagy nem? Ha contrariumok, hogy lehetnek azonosok? Ha nem contrariumok, mi joggal tehetni adversaria coniunctiot közikbe? Ha minden szabály igy lenne a hires Madwig syntaxisában szerkesztve, nem gratulálnék a tanitványainak. De bizony Th.-nek sem gratulálok, hogy átvette kritika nélkül azt a hamis szabályt. Kisértette volna meg az idézett példára alkalmazni s azonnal átlátta volna, hogy ez: »nem fogok elcsüggedni *és* tovább űzöm, a mit elkezdtem,« egy parányit sem nyer semmi tekintetben azzal, ha az *»és«* helyett *»hanem«*-et irunk. A forditási hűséggel pedig épen ellenkeznék, mert némileg más árnyalatot adna Cicero gondolatának. Igy van a dolog ezzel is: »nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt *ac* terga verterunt« (Caes. Gall. 4, 35). — Teljes lehetetlen pedig »hanem«-et tenni az »és« helyett ebben: *»neque* cum iis *sentimus*, qui civilem scientiam eloquentia non putant indigere; *et* ab iis, qui eam putant omnem rhetoris vi et artificio contineri, magnopere *dissentimus«* (Cic. de Inv. 1, 5, 6). Pedig itt ugyancsak megvan a Madwig criteriuma.

egy gondolat, annyiban, hogy egy német commentatorban sem lelem. És még sem egészen, mert tőlük tanulhatta Th., hogy Virgiliust s más auctorokat latinul irni tanitsa. Eredetiség és utánzás nagyon szerencsétlenül ütött ki; mert a coni. plusqu. mind itt, mind idézett 136. versben tökélyesen a maga helyén van, s a »latura esset« a »remeaturus essem,« s a »vela daturi essent« ineptissimum lenne. A feltett körülménynek ugyanis e l é b b kellett megtörténni, mint az attól függő cselekvénynek. Sinonnak elébb kellett hogy »kedvezzen a sors« és hogy »haza mehessen« és csak azután »hajthatta végre bosszuját.« A 136. v. szerint ismét elébb kellett, hogy »eltávozzanak« a görögök, s csak azután »jöhetett ki« Sinon a rejtekéből. A multban megelőző cselekvény ideje pedig a plusquamperfectum. Vegyük csak számba, minő finom érzékkel van megkülönböztetve a »*darent*« és »*dedissent*« a 136. versben, hol az az imperfectum a várt távozást, a plusqu. a gondolatban már a megtörténtet jeleli. Magyarul vagy más mai nyelven lehetne-e utánozni, nem tudom; nem is hiszem. De abból nem következik, hogy latinban hiba a vagy csak licentia poetica is volna [45]).

A 95. v. alkalmával »torokhangu *n*-et emleget Th. Részemről ilyen *n*-et nem ismerek. A dolog megvan; csakhogy nálunk nem úgy hivják, hanem *nasalis* (orrozó v. orrhangu) *n*-nek.

97. v. »*Hinc prima mali labes*: innen a kezdete az engem fenyegető (des über mich hereinbrechenden) veszélynek. Just. 17, 1, 5. *Haec prima mali labes, hoc initium inpendentis ruinae fuit*,« Weidner — Szénássy. Hogy nem szörnyüködtek el maguk magukon, ha leirt jegyzetöket elolvasták? Avvagy lehetséges-e, legalább valószinü-e, hogy az iró maga magát commentálja? És épen az epitomator — sit venia verbo — Justinus, kinek bőbeszédüséget különben sem

---

[45]) Szokása szerint itt is profunduskodik Weidner, és azt állitja, hogy a két mondat: *fors si qua tulisset* és *si remeassem* nem coordináltak, hanem subordináltak — »nach unserer deutschen Auffassung.« — Jaj !? uram! ha minden két mondatot, mely grammatice coordináltnak látszik, aprórа vennénk, kevés pár ütné meg a valódi és teljes coordinatio kaptáját! A logika pedig nem ismer nemzeti különbséget.

vethetni szemére, bizony nem irt azonegyet jelentő két mondatot egymás végtében[46])! Tehát a kérdéses helyet sem commentálhatjuk ugy mint szokták Cerda óta. Heyne jegyzete: »*Prima mali labes* elegantius quam origo vel causa« semmit sem ér; mert az »eredet«-et vagy »ok«-ot a *hinc* jelöli, mi a Sinon meggondolatlan (demens) beszédére s az »*odia aspera*«-ra vonatkozik. Onnan származott a »*prima mali labes*« = az első menykőcsapás. Labes = bukás, de itt nem a Sinoné, hanem a baleset bukása, mint azé a darab kőé, melytől Pyrrhus (Just. 25, 5), »de muris ictus, occiditur«, meg az a névtelen (Caes. B. Civ. 3, 20) »ictus ex muro, periit[47]).«

A 99. versbeli »*conscius*«-sal is sokat vesződnek az interpresek. Ugy látszik az egész vétke csak abból áll, hogy egy kissé igen hátra' esett a *hinc* után. Mert hiszen Sinon sehol sem említi másutt azt a lényeges körülményt, hogy Ulysses »megtudta« az ő fecsegését. Úgy is csak a volna a jelentése, ha — a mit nem ajánlok — elfogadnók a Weidner emendatioját »quaerere conscius *ansam*« a »qu. c. *arma*« helyett[48]) *Arma*, specifice »fraudes«-t »dolos«-t, igaza van Weidnernek, nem tehet; azokat nem is kellett hogy »keresse,« a *πολύματις*,« *πολύτροπος*« Ulysses, de á r t ó e s z k ö z t átalánosan igen is tehet és teszen is számtalanszor, mi hogy e helyen

[46]) Az első azt teszi: »e volt az első szerencsétlen esemény« a m i Lysimachussal történt.« A második paraphrastice azt, hogy: »ezt többek is követték egymásután az ő végbukásáig.« A mondat accentus ugyanis az initiumra esik s a *hoc* önálló kezdő vagy — ha ugy tetszik, — subiectum. Szó szerint tehát: »ez kezdete volt a rohanófélben való romlásnak.«

[47]) *Labes*-ről azt irja Peerlkamp: »originem bene perspexit Heynius.« Lássuk mikép perspiciálta a szövegben közlött jegyzete folytán: »sive ut labes serpentis, ulceris vel morbi primam maculam et notam denotet, sive ut primam compagis solutionem, antequam ruina fit.« Ez anynyi mint a szónak tulajdonképi jelentését farba rugva, az átvittbe kapaszkodni, miben nem látok sok dicsérni valót. Inkább maradok Serviussal, a ki egyszerűen azt irja: »*Labes* ruinam significat, a lapsu.«

[48]) Az igy változtatott kifejezés azt tenné, hogy Ulysses »valami f o g a n t y u t keresett,« melynél fogva Sinonba beléakadhasson. De semmi ilyes fogantyuról a részletezésben nincs szó; mert sem az alattomos rágalmat, sem a Calchas javaslotta ember-áldozatot fogantyunak mondani nem lehet; tehát javitásnak sem az »ansa«-t.

senkinek sem jutott eszébe, csodálkozom [49]). De azon is ám, másra térve, hogy a 100. versbeli *enim*-et magyarázgatják ide, oda. Mikép lehet egy félbeszakasztott mondat particuláiról okoskodni? Nem tudjuk *mit* akart mondani Sinon, s azt fürkészszük, *mikép* akarta! Alig elébbvaló a döglött hal történeténél.

103. v. »*Id audire fas est.*« Ezt a multum vexatus locust tökéletesen felvilágositja *audire* = *appellari*. Szén. átvevén a W. hosszu lére eresztett jegyzetét, feddi Thewrewköt, hogy az »audire«-t a trójaiak részére *active* veszi. Meglehet, hogy Ladewig nyomán úgy is értette Th.; de jegyzeteit nem érheti ez a szemrehányás, mert az, »hogy valaki görög,« teheti erőltetés nélkül azt is: »hogy valakit görögnek hivnak« [50]). De már most én hibáztatom Thewrewköt azért, hogy az *n*-et »nyelvhangu«-nak nevezi, miután tudtomra csak 3 *n*-et szoktak megkülönböztetni a nyelvészek, u. m. a *dentalist*, *cerebralis*-t és *nasalis*-t; »lingualis«-ról hallgat az irás. Méltán is, mert mindeniket a nyelv eszközli; aztán meg más betüket is az *n*-en kivül. — Még ezen versben van »*sumere poenas*« is, melyet miért akar költőivé bélyegezni Th., nem lehet tudni. Hisz' ő maga idézi Ciceroból (Inv. Rh. 2, 36, 108.) a »poenam sumi«-t; mihez még ragaszthatni a »supplicium sumptum«-ot (Cic. Inv. 2, 28, 83). Több az, hogy Ernesti az index latin. Cic.-ban igy interpretal: »Persequi poenas *dicitur qui sumit poenas ab aliquo ulciscendi causa.*« Lexicont nem szoktak »költői« styllel irni.

[49]) Commentatornak egy sem. A lexicographusok között csak az egy Forcellininél találom: »Translate *arma* dicuntur ea omnia, quibus utimur vel ad muniendum vel ad laedendum.«

[50]) Ezt az interpretatiot: »Troianis satis est Graecum nomen audire,« úgy érteni, hogy »a trójaiak szeretik a görög nevet hallani,« arra igazán sajátságos weidnerisch-deutsche Anschauung« kell, s csodálkozom, hogy ezt a nézetet a magyar comm. is magáévá tette. Aztán nem az *audire* activ v. passiv értelme teszi a fő különbséget a W. és Lad. véleményei közt, hanem az *id* jelentése. Az utóbbi szerint id = das Erzählte; W. szerint: *id* = Graecus. De hogy ez: Troianis satis est Graecus audire, helyes constructio legyen, nem birom elhitetni magammal. Lad. az utolsó kiadásában, megtartva az *audire* activ értelmét, az *id* prenoment, épen mint Th., a görög (név)re vonatkoztatja: »i. e. Wenn ihr den blossen Namen, Grieche' zu hören braucht.

104. v. »Ithacus«-ról azt irja Th. Ladew. után, hogy »költői alaku név. Sz. már óvatosban: »költői mellék-alak.« Csak annyiban költői, hogy náluk fordúl elé; de ez nem jogosit arra az átalános itéletre. Hisz' ugy *Ithacensis* is költői alaku volna, mert ezt is csak náluk leljük: teste Th.

105. v. »Tum vero akkor bizony« Th. — Ha már, úgy szólva parasztosan akarta forditni, legalább tette volna így: »akkor bezzeg!« A »bizony« úgy elüt a hely értelmétől, mint *ὕπαρ* az *ὄναρ*-tól. *Vere* és *vero* csak hangban rokonok.

107. v. »Prosequitur absolute használva: tovább szól. V. ö. Phaedr. 3, 5, 3—4. ... sic prosecutus: Plus non habeo, etc. Igy sehol sem fordul elő többé« (Th.) Dehogy nem! dehogy nem! Elsőben posito, non concesso, hogy absolute legyen használva ott, a hol az accusativus nincs kitéve tüzetesen mellette, arra is vannak példáink »Longius prosequi veritus, ... eodem die ad Ciceronem pervenit« (Caes. Gall. 5, 52.) — »Cum Diana exportaretur ex oppido ... ture odoribusque incensis usque ad agri fines prosecutus esse« (Cic. Verr. 2, 4, 35, 37.) — »Latius, quae cuiusque affectus natura sit, prosequamur« (Quinct. 5, 8.) — »Nocte vir includet: lacrymis ego moestus obortis, qua licet ad saevas prosequar usque fores« (Ov. Am. 2, 4, 61—62.) — »Rem breviter narrare poterimus .... si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, prosequemur« (Cic. Her. 1, 9.) »Hisz' ezekben mindenikben kipótolhatni pronomennel a hiányzó accusativust; tehát a prosequor nincs absolute használva bennök,« veti ellenem Th. — Én mondom azt! barátom uram, azzal a toldással, hogy az accusativust egy vagy más formában minden esetben oda gondolhatni. Igy a jelenben mind Virgilius, mind Phaedrus idézett helyén: *orationem*« és Ciceronál (Famil. 13, 62.) »deinde impudentia prosequor,« *negotium*. Következőleg prosequor sehol sincs »absolute használva.«

109. v. »fugam moliri futást inditani azaz megfutamodni.« Th. — »Futást indítani« nincs magyarul mondva, nem is lehet érteni, nem is teszi azt, hogy *fugam moliri*; valamint ez sem teszi azt, hogy: megfutamodni. »Moliri» synonymái egyfelől *parare*, másfelől *niti*.

A 108—112. versek szerkezetét így ismerteti Weidner:

»saepe illos etc. nincs l o g i k a i kapcsolatban a *fecissent utinam*mal. De minthogy az indulás ó h a j t á s á t és l e h e t e t l e n s é g é t fejezi ki, tehát e fogalmunknak: d e f á j d a l o m (leider) meggátolta őket, valahányszor akartak (saepe—saepe) sat. felel meg.« Egyszerű interiecta exclamatio, milyenre száz meg száz példa van, nemcsak versben, hanem prózában és közbeszédben is. De sem erről, sem más interiectioról nem lehet józanúl mondani, hogy »l o g i k a i« kapcsolatban ne volna azokkal a gondolatokkal, melyekkel össze van fűzve. Hiszen maga W. megczáfolja magát, midőn *aber leider*-nek forditva épen a logikai kapcsolatot akarja kimutatni [51]). Hogy az »utinam fecissent« mondat g r a m m a t i k a i kapcsolatban nincs a »saepe cupiere« és »saepe interclusit« mondatokkal, az igaz, de vak, a ki nem látja, figyeltetés nélkül is; hiszen minden interiecta ilyen természetű. Szóval az egész, pedant jegyzés, melyet Sz. zavaros forditása nem tett jobbá, elmaradhatott volna.

111. v. *»euntes«* és 114. *»scitantem«* egyszerű adverbialis accusativusok. (V. ö. a bevezetésben vázolt 2. elvvel. Nincs miért keresni időcserét, mintha partic. futurum helyett volnának. A part. praesensnek tulajdonképpen nincs ideje. A kinek pedig ez paradoxonnak látszanék, hihetőleg meg fog nyugodni azon, a mit Wagner mond: »Jegyezzük meg mindenek előtt azt, hogy a part. praesens folyton tartó, még be nem végzett cselekvényt fejez ki; aztán azt, hogy a part. fut. act. használata a jövendőnek és a szándékolt foganatnak élesebb megkülönböztetése (Normirung) végett csak Cicero után ülepedett meg és fejlődött ki a latinban.« Ezt Wagner a »scitantem« alkalmával beszéli; kár, hogy nem jutott eszébe még az »euntis«-nál. Ante se percussisse debebat. Sz. pedig jobban teszi vala, ha ehhez tartja magát, mintsem hogy a Weidner hosszas litaniáját ismételje, mit a feljebbiek után szükségtelennek tartok elemezni. A magyar comm. azonban forrásának a 115. versbeli *mittimus*-ra jegyzett következő kör-

---

51) »Akarja,« mondom, de rosszul mutatja, mert a Sinon alanyias reflexioját tárgyiason viszi át a görögökre. Aztán az »ohajtást« látom ugyan kifejezve az »utinam fecissent«-ben; de a »lehetetlenséget« — perspicacioribus relinquo.

mönfont okoskodását is átveszi, (melyet saját forditásom szerint közlök, mert a Szénássyé hűtelen és csonka) »De miért mondja itt Sinon mittimus, és nem azt, hogy mittunt, holott csak előbb harmadik személyben szóla a Danausokról? Miért foglalja magát is belé? Épen abban áll a sors mostohasága, hogy az ember maga is kénytelen saját szerencsétlenségére dolgozni. Vagy csak azt akarja vele tanúsitni, hogy mily békés indulatú ő, mily erősen vágyik hazájába?« Mégis csak szép dolog, mikor nemcsak philologus, hanem philosophus is! Már úgy a maga módja szerint. Servius, ha reflectálni akart volna, csak azt irta volna: »Variat verbi modos,« mint a 112. versbeli *acernisre*, hogy »variat ligni genera.« De sem ő, sem más comm. egész Weidnerig nem sejtette, hogy a *mittimus*-ban valami rejlenék. Nevetséges ez a psychologizálás különösen azért, hogy hiszen Sinon, csak hazud. Hasonló ineptia a Szénássy jegyzetében is (ad v. 121.) »Apolló tehát csak azt akarja, kit a végzet arra kárhoztat.« Ebben Weidner ártatlan, ámbár az ő szavaiból van csavarva.

117. v. »Iphigenia föláldoztatása előbb történt, hogysem Trójába jöttek; de e szavak »cum — oras« csak általános időhatározással szolgálnak s mind a két esemény egy időszakba esőnek van tekintve.« Th. Ez a jegyzet ferditett, csonkitott, hibás kivonata Wagner jegyzetének, mely egészében igy van: »Mera est temporis notatio, ex qua, utrum ante profectionem, an in itinere, an post adventum in agrum Troianum sacrum illud factum sit, non patet. Neque in re nota opus erat notatione accuratione.« Elég helyesen, csakhogy a »temporis« helyett actus«-t irnék s hozzá teszem világositólag, hogy »venisti« nem historicum perfectum, hanem az a mit az 1. versre irt észrevételeimben »absolutum«-nak neveztem. A »venisti«-n való rágódásnak egyik oka a lehet, hogy a német interpresek a csupa »jövés« kommen helyett érkezést (ankommen) értettek.

121. v. »*Cui fata parent.*« — A világosan hiányzó accusativust Servius igy pótolja ki: Cui responsa praeparent mortem. Ezen valamennyi commentator (a magyarok is persze) diserte megnyugodt, a mennyire tudhatom Peerlkampon és Weidneren kivül. Előttem sincs tisztában a dolog. Mert a

felhordott parallelus locusok közül egy sem talál ide, a menynyiben a hiányzó accusativust mindenikben könnyen és erőltetés nélkül kipótolhatni egy vagy más formában [52]. De itt akár a *mortem* (Serv.), akár *ut litetur* (Heyne), akár *hoc* [ut mactetur] (Heyne); mindezek valóban csinált tárgyak. Ezért Peerlkamp coniecturája: »*quid* fata parent« nem megvetendő, és sokkal jobbnak tartom, mint a Weidnerét: »cum fata parent, quem poscat Apollo.« Csakhogy a coniecturák, »suspecta dona Minervae,« s kivált falat ontani értök, nem tanácsos. Maradjon hát, sed cum dubio, a »cui parent.«

112. v. — »Ha valamely mondatban két subst. ugyancsak két adj.-mal fordul elé, akkor a költői nyelv elválasztja a jelzőket tárgyneveiktől, úgy hogy ezek vagy anaphorát (mint itt), vagy chiasmust képeznek. Ha már a substantivumokat A. és B.-vel, az illető adiectivumokat pedig *a* és *b*-vel jelöljük meg, ugy eléáll következő formula: (a) (b): (A) (B). Mi a prózában így lenne: (Aa): (bB).« — Erre pazarolja a drága helyet Weidner — Szénássy. A dologból csak annyi áll, hogy a latin a jelzőt (nemcsak az »adiectivumot«) a jelzettől gyakran elválasztja: a költő, természetesen, gyakrabban mint a prózairó. A mi az utolsó formulát illeti, tessék megolvasni, a mit erről irtam a M. Nyelvőrben.

123. v. »*Quae sint ea numina divom?*« — Itt megint szeget üt az ember fejébe Peerlkamp coniecturája: *Quem signent numina divom?*« Hiszen Ladewig szerint az ős szöveg szavai éppen azt teszik — euphemistice. Nem tudom, mikép állithatni ilyest a Peerlkamp szavai után: »Equidem valde

[52]) A locusok — teljesebben mint akárhol — ezek: Uxor tibi ducenda est Pamphile, hodie, inquit: para. (Ter. Andr. 1, 5, 20.) — Animo virili praesentique ut sis, para. (Id. Phorm. 5, 9, 64.) — Quid tererem, cui pararem . . . . . interrogavit. (Quinct. Decl. 17, 4.) — Quaesivit quid tererem, cui pararem. (Id. ib. 17, 5.) At Romani . . . . festinare, parare, alius alium hortari. (Sall. Cat. 6.) — Contra haec oppidani festinare, parare. (Id. Jug. 76.) — Pariter oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis (Id. ib. 60.)—Dum Romani parant, consultantque (Liv. 21, 7. Némely editio, szerint: »Dum *ea* Romani etc.) — Tantum iussis ad iter parare (Liv. 42, 53.)—Mindezekben természetesebbnek látom, hogy kihagyott accusativusokat vegyünk fel, mintsem azt, hogy *paro* azt is tegye: k é s z i t e k, meg azt is: k é s z ü l ö k v. k é s z ü l ő d ö m.

dubito, an Latinus poeta significaturus quaenam sit oraculi sententia vel voluntas deorum, hoc unquam esset expressurus, *quae sint ea numina deorum.*« Könnyü volna megmutatni, mily sánta ez az okoskodás, melylyel Heyne s valamennyien utána a Servius interpretatioját: »*Numina divom.* Pro oraculis posuit, etc.« igazolni törekszenek; hanem ezt a műtételt az olvasóra hagyom. Mert hát hiába! ama plausibilis emendatiora minden kézirati segély hiányzik.

124—125. v. Az interpresek a *canebant* és *taciti* közt ellenmondást látván, mindenképp ki akarják egyenlitni s Burm. elégnek látja a *tacitus colloquitur* (Just.), *tacitus edocet* (Id.), *tacitum dicere* (Mart.), *tacitus quaeras* (Id.) helyeket hozni fel bizonyságul, hogy ama két szót lehet együtt és egyszerre használni. Csakhogy ezek a miénkkel nem parallel helyek, mert a *taciti*-nek a *canebant*-tal semmi köze. Kár volt Serviust corrigalni, mert interpretatioja: »*Multi,* bis intelligendum, id est, multi videbant taciti, multi etiam dicebant; ne sit contrarium *tacite dicebant,*« egészen helyes. De nem helyes ám a mivel Burm. hibáját tetézi H., s utána a többiek, hogy »*canebant* = vaticinabantur, divinabant« s még helytelenebb, a mit Forb. hoz fel érv gyanánt: »quia vates vincta non soluta oratione utebantur.« Hiszen, nem »jóslók«-ról szól Sinon, hanem a tömegről, a népről, a közönségről; nem is jóslatokat »csináltat« Sinon, hanem »artificis scelus«: mintha »mondolgatnák neki, hogy Ulysses mesterkedik valamiben.« Mert hogy *canere* és frequentativuma *cantare* sok, többek közt a csupa mondogatást jeleli, még pedig a »rejtélyes«-nek, »intő«-nek, »jósló«-nak minden legkisebb árnyalata nélkül, bizonyitja egyenesen a Klotz idézte hely: »Quod quidem genus (*similitudinum*) a quiausdam declamatorib maxime licentia corruptum est, nam et falsis utuntur: nec illa iis, quibus tandem similia videri volunt, applicant, quorum utrumque in iis est, quae me juvent u b i q u e c a n t a r i solebant, *Magnorum fluminum navigabiles fontes sunt.* et, *Generosioris arboris statim planta cum fructu est.*« (Quinct. 8, 3). Hosszáson kellett idéznem, hogy egészen tisztába hozhassam a dolgot, német és magyar commentatorokkal szemben.

126. v. »tectus = álnokul.« Ver. O nem! csak titko-

lódzva. — »*bis quinos*: két hétig, mivel *quinque dies* a rómaiaknál átalában egy hetet tett « Sz., ki jól tette volna, ha, mielőtt átveszi Weidnertől, utána jár, vajon igaz-e? A rómaiaknál hét (Woche) nem lévén, nem is állhatott 5 napból. Litterae patientissimae sunt.

130. v. »*timebat*: itt a plusquamperfectumnak kellene állani, ámde a költők kerülik ezen alakot nehézkessége miatt.« Weidn. — Szén. Csak olyan igaz ez, mint a római »hét.« A maguk féltése még akkor is tartott, mikor elnézték, hogy elüssék a port Sinon-on.

131. v. »*conversa tulere* = *patiebantur*.« (W. — Sz. [53]). Dum vitant vitia, in contraria currunt. Csaknem oly rosz ez, mint a többinél az, hogy: *conversa tulere* = *converterunt*. Mind a két igének megvan saját jelentősége, és bámulok rajta, hogy Veressen kivül egy comm. sem véteti észre a 130—131. versben oly világosan kifejezett szép gondolatot, valódi *sententiát*: »Mindnyájoknak kő esett le a szivéről (*tulere*), midőn (látták, hogy) a baj, melytől mindenik m a g á t féltette, *egy* szerencsétlennek háramlott a nyakába.«

134. v. »*vincula rumpere*: elszökni, elillanni.« Sz.—Tanitvány vagy oly tanitó is, a ki netalán elégnek tartaná Sz. kiadását használni forrásnak, bámulni fog, miért magyarázzák azt neki, a mit ő úgy is tud. Ezeknek szükséges megmondani, hogy Servius itt bogot kötött. „Atqui solutae sunt hostiae: — irja — nam piaculum est, in sacrificio aliquid esse religatum.« Azonban ő maga — vagy más valaki, a ki az ő jegyzetét megtoldotta — megoldja ezzel: »consuetudo illa.. erat in ipso tempore sacrificiorum: ante enim ligari et Juvenalis XII. 5. docet.« Cerda pedig figyeltet: »Ne puta, Sinonem fuisse iam cinctum vittis; tantum dixit, eas p a r a r i, sicut et molam ..... Igitur rupit vincula, quibus ligatus erat in custodia.« Ladewig csak a bogot tartja szeme előtt, s a to-

[53]) Jegyzete folytában az idézetet (Ov. Met. 13, 460): »scilicet aut ulli servire Polyxena ferrem,« úgy forditja Szén., hogy nem tudni az eredetit értette-e félre, vagy a Weidn. német forditmányát: »müsste mich zum Sclavendienste verstehen.« Sz. igy adja: »hogy rabszolgai munká legyen, n e m b á n n á m.« Az ember alig hisz a szemének, mikor olvassa!

vábbiakra nem ügyelve mondja, hogy *vincula rupi* szavakat nem kell tulajdonképpi jelentésökben venni, hanem együtt teszik csak azt, hogy: »elszöktem. v. elillantam.« Látnivaló, hogy ez a végkövetkezmény az itt adott előzmények nélkül értetlen. Weidner jegyzetéből nem lehet kivenni, hogy melyik véleményt tartja; azért ragaszkodik Sz. Ladewighez.

136. v. »*Delitui dum vela darent, si forte dedissent.*« E vers constructioját már szellőztettem a 94. v. alkalmával; mindazáltal itt is szükség hozzája, vagy inkább Weidnerhez, szólnunk. Ő ugyanis azt állitja, hogy így kell pontozni Heyneval: »*Delitui dum vela, darent si forte, dedissent.*« »Mert különben«, irja, »az a ‚merkwürdig' gondolat jőne ki belőle, hogy Sinon, ha a görögök eltalálnak menni, várakozik mig elmennek. És ez, ‚Unsinn' lenne.« A biz' a, de nem a jön ki belőle, mint az idézett helyen, azt hiszem, elég világosan kimutattam. Itt csak annyit, hogy Wagner a vers rhytmusát féltette, (»Mutata ab Heynio distinctione id efficitur, ut numeros habeamus non satis elegantes«) min azonban sem Peerlkamp, sem Weidner nem akadnak fel; holott én azt állitom, hogy nem versben, de prózában is kiállhatatlan darabosságot idézne elé. Füle válogatja persze. Weidner csak észszel igazitja a dolgot, s imigy accentuálva:

– ◡ ◡ – | – ″ ◡ ‖ ◡ ′ – ′ ◡ | ◡ ″ ◡, gyönyörködik benne, milyen szép! Sz. csak rövid és indokolatlan kivonatát adja W. jegyzetének.

140. v. *Quod te per superos* etc. — A *quod* particulát a nyelvészek, (grammaticusok, lexicographusok és commentatorok egyaránt), coniunctio causalisnak állitják. Pedig közelebbről vizsgálva kiderül, hogy nemcsak *causalis*-nak átalában nem tarthatni: de nem is coniunctio tulajdonképpen, hanem olykor coniunctio szerepét játszó valódi pronomen relativum [54]). A különbség fontos, mert oly helyek magyarázata,

---

[54]) Mikép szolgálhat pronomen coniunctio gyanánt, könnyü megérteni, ha meggondoljuk, hogy a pronomen relativum tüzetes működése éppen a mondatok kapcsolása. V. ö. p. o. »Gyakran adtam neked jó tanácsot, { *melyet* nem követtél. / *de* nem követted. } Ime a kettő közt csak egy kis árnyalati különbség van. Még a mutató névmás is tesz coniunctioi szolgálatot, mint a magyarázó: »azaz« tanusitja.

melyekben *quod* van, ahhoz képest üt ki egy vagy másképpen. Jelesen az e versbeli quod-ot Servius óta minden commentator »propter quod«-dal interpretálja. Közönyösebb söt hidegebb módon nem változtathatná elbeszélését Sinon kérelemmé, mint éppen az »azért«-tal[55]. A z é r t hát biz' én nem is hiszem, hogy azt jelentse, hogy, kivált itt, caus. coni. legyen a *quod*. Ebből következik, hogy mint relativumot, természetesen, a correlativumával *id*-del vagy *illud*-dal (quod te oro, [*illud* est] miserere etc.) kell kiegészitni, nem pedig az egészen idegen és önkényesen kapott *propter*-rel. »*A mire* kérlek, uram, (*az*), könyörülj rajtam« sat. A felhozott és hozható parallel helyekben, mindenütt kulcsot ád az *id*-del való egészités a helyes értelmezésre, a mi bizony nem az »*a miért*« vagy *azért*. Lehet azonban a *quod*-nak ez az értelme is, és nevezetes az, hogy az ily, de kétségtelen, esetekben a *quod*-dal viszonyban álló ige : *esse*. Szolgáljanak tanuságul a Klotz példái: Ne causae quid *sit*, *quod* te quisquam quaeritet (Plaut. Aul. 1, 2, 14.) — *Quod* te, Aesculapi, ne quid *sit* huius, oro (Ter. Hec. 3, 3, 3). — Nihil *est*, *quod* moveremur diutius (Ter. Heaut. 4, 3, 6.) — Tibi *est quod* gratuler (Cic. Att. 16, 5). — In viam, *quod* te des hoc tempore, nihil *est* (Cic. Fam. 14, 12.) — Hoc *est*, *quod* ad vos venio (Plaut. Stich. 1, 2, 70.) — Non *est quod* multa loquamur (Hor. Epp. 2, 1, 30.) — *Est quod* referam ad consilium (Liv. 30, 31.)

142. sq. v. »*Per siqua est*, ... *fides*: attractio inversa, e h. per fidem si qua est«, irja Sz. Ladewig után, valamint a más két magyar comm. is. Nem tudom mi az az inversa attractio; mi több, nem látok semmi attractiot[56]. Ennek a görög idiotismusnak szabatos értelmezése az, hogy az ante-

---

[55]) Cerda nagyon jól festi a helyzet változását: »Convertens (Sinon) se ad Priamum, excitat maiores affectus : *oro te*, inquit, *per superos, per Numina veri conscia* etc.« Lehetetlen, hogy Cerda »*propter*«-rel egészitette volna ki a *quod*-ot.

[56]) Vagy tán azért nevezik »inversa«-nak, mivel n i n c s ? Ugyde, mikor n i n c s meleg, ezt az állapotot nem hivják »visszás melegnek« »Visszás (inversa) attractio« a lenne, ha a relativum szabná magát az antecedense casusához, mint lenne p. o. ebben : »*urbs*, *quae* statuo, vestra est.« De erre nincs példa a classica literaturában.

cedens nem regens verbumához, hanem a relativumához szabja magát casusára nézve, mint: »*urbem*, *quam* statuo, vestra est«, e helyett: »*urbs*, *quam* statuo, vestra, est.« De itt nincs relativum, tehát »attractio« sincs. A kérdéses constructio-t kétképp magyarázhatni. Vagy úgy, hogy a *per* accusativusa képét mondat viselje: *per* (siqua est fides) *oro te*; vagy úgy, hogy pronomennel pótoljuk a hiányzó accusativust, és a »siqua est etc.« interjectának veszszük: per, — siqua est fides — illam oro te. Az első mód oly nehézkes, hogy pártolóra alig fog akadni [57]). A másik pedig természetesebb, nem is jár annyi assumtioval és helyéből való kiforgatással, mint a feljebb idézett Forbiger — Ladewig — Szénássyféle. Másfelől ebben is szintugy mint az enyimben, interjectának kell lenni, mi több, pronomennel pótolni a feltételt, hogy értelmes legyen: *per fidem* — *siqua talis v. illa est* etc. — *oro te*.

145. v. »His lacrimis abl. könnyeinek következtében.« Th. — Sz. megleczkézi érte: »*h. lacrimis* csak dativus lehet és semmi esetre ablativus, mint ezt Ladewig után Th. is hiszi. Sinon ugyan is életét csak színlelt könnyeinek köszönheti. Méltán, de hibásan. Elsőben, mert Ladewig ebben a dologban ártatlan, és Heyne interpretálja igy: »propter has lacrimas. Quod vulgare esset ipsi cum lacrimis haec narranti.« Másodszor, a Sz. (igazabban Weidner) »ugyanis«-sa nem ér egy fakovát. Mert hiszen úgy is »könnyeinek köszönhette volna életét« Sinon, ha »könnyei következtében« adták volna neki a trójaiak. Az hát nem érv a dativus mellett. Hanem érv ám az, hogy a *damus* imperiose követel dativust; meg az, hogy *lacrimis* csak instr. abl. lehetne, s ez esetben azt tenné, hogy a trójaiak *könyezve* adták meg az életet az árulónak. Th. nem értette Heynét, a ki egy szóval sem állitja, hogy *his lacrimis* ablativus.

Azon versben az *ultro* felett kétfelé ágaznak a vélemények. Servius és utána Weidner »azon felül«, »és még ... is« értelemben veszik; Heyne pedig »libenter promtoque animo«

[57]) Részemről azt, hogy Ribbeck a commákat kihagyva, igy adja: »per si qua est quae restet adhuc mortalibus usquam intemerata fides« nem tudom más okból vagy felfogásból magyarázni magamnak.

jelentést ád neki. De mi joggal? Ázzal, azt mondja Wagner, hogy: »a ki ingyen tesz valamit, az nem kérve és kénszeritve tesz; tehát önkint tesz; a ki önkint tesz, az szivesen tesz; tehát ultro = szivesen« (Qnaest. Virg. XXVII). Olyan mint: »A sódor-evés okozza az ivást, az ivás eloltja a szomjuságot; tehát a sódor-evés eloltja a szomjuságot.« A mely ügyet így védnek, el kell hogy veszszen [58]). Ladewig eleinte mellette volt; de Weidnertől kalauzolva, megtért. Th. és Sz. Serviussal tartanak; Veress az ó Ladewiggel. Igazi jelentését a 193. vers alkalmával fogom kifejteni, midőn jobban elkészithetem reá olvasómat.

A 146. versben *atque* helyett *utque* van nyomva a Th. kiadásában. Nem az ő hibája; de az övé az, a mit a *primus*-ról jegyzetében mond, t. i. »magyarban is e l s ő.« Deákos magyarsággal, igen is!

147. v. »*amicis*: jó indulatu, leereszkedő.« Sz. Nem biz a, hanem *szíves*, *nyájas*, vagy éppen szó szerint *barátságos*. A »*vincta*« hosszas tanakodásra ád alkalmat Weidnernek, »vajon miféle kötelékek vagy vasak lehettek azok, a melyekben Sinont hozták a király elé a pásztorok? vajon a görög fogságból maradtak-e rajta, vagy a pásztorok kötözték meg?« A nagy tudomány nem hagyja észrevenni a jámbor tanárnak, hogy ez a kérdés reánk nézve (»woher wissen wir?«) teljességgel nem is támadhat; mivel »mi tudjuk,« hogy a Sinon fogsága a görögöknél csak hazugság volt. Szénássynak ez úttal több esze volt, mint mesterének s elhallgatja az egész dolgot. Vajha többször tette volna: jelesen mindjárt az alább következő 156. v. alkalmával.

---

58) Nem torzitottam. Bizonyságaul itt az eredeti: »*Ultro* quum est i. q. περαιόθεν proprie dictum a veterrimis videtur de hoste ex ulteriore loco veniente et bellum inferente; hinc *ultro petere aliquem* . . . et similia . . . . Hinc omnino *ultro* de eo, qui non lacessitus, non provocatus, non rogatus aliquid facit . . . . . Heynius explicat *libenter*, *facili promptoque animo*; recte ni fallor, sed quaeritur, quomodo ultro in hanc significationem abire potuit? Nempe quod hic Troiani faciunt, faciunt lacrimis Sinonis commoti; at *ultro* quod facimus, facimus non commoti, non impulsi ab alio. Sed quod non impulsi, non rogati facimus, id sane facimus libenter fortasse promptoque animo.«

148. v. »Hinc, posthac.« Th. — »ezentúl« Ver.— »innentől fogva« Sz. — »Mostantól fogva,« ez az igazi.

149. v. »Noster eris, hisz' a miénk leszel.« Th. Az a »hisz« fület és érzéket bánt. Nem is »okadó,« nincs is szükség az okadásra.

155. v. »*ensis* költői szó.« Azt állitják Forcellini és Thewrewk. Hát Quintilianus mit állit? F. »Sunt autem alia huius naturae, ut idem pluribus vocibus declarant, ita ut nihil significationis, quo potius utaris, intersit: ut *ensis* et *gladius.*« Qu. rhetoricat, nem poeticát irt. Tanitsunk igazságot! És ezt is, ha lehet, olyat, a melyet a »magna utilitas« és nem csupán a »summa difficultas« ajánl. Ha ezt meggondolja Weidner, nem nyügölődik azzal, hogy a 156. versbeli *gessi* perfectumot igazolja. Sinon t. i. a ki a 134. versben a fogságból megszökött, és igy az áldozó oltárhoz vive nem volt, itt már viseli (gessit) a *vitta*-kat, melyeket csak az oltár előtt szoktak az áldozat feje körül kötni. »*Gessi*«, irja W. mert: »a mi valakinek bizonyosan szánva van, azt lehet úgy jelelni, mintha már némiképp megtörtént volna.« Igen biz' azt, ha egy a veszélyből igazán menekült ember első rémüléséből még jól ki nem ocsudva mondaná. De midőn ezt a hazug Sinon teszi, a ki látva, hogy elébbi ámitásaival eláltatta, most már vérszemre kapva, egy merész rhetoricai figurát koczkáztat, melylyel elérzékenyült hallgatóit még inkább elbolonditsa, akkor nem vállalkozunk arra, hogy ujabb ámitását s annak kifejezését nyelvtanilag helyesnek bizonyitsuk. A commentatort éppen úgy elragadta képzelődése, mint a trójaiakat; de ezt a szegény tanitvány nem tudja s ama hamis elemzést merő igazságnak fogja tartani. És jegyezzük meg, azon Weidner miveli ezt, a ki feljebb a »si forte dedissent«-et oly kérlelhetetlenül kárhoztatja. Mindezeket Sz. nem veszi észre, és hiven követi mesterét hallucinatioiban, valamint idézi utána parallelus locusnak a Sallust. Jugurthájából (31, 1.) ezt: »Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium reipublicae omnia superet;« mi, a mint világosan látni, »illi causae maxime est alienum.«

160. v. »promissis (abl.) maneas .... A rendes kitétel stare promissis, szavát állani.« Th. — A 88—89 versre

a feljebb mondottakra hivatkozva, itt is azt állitom, hogy *promissis* akár *maneo*-val, akár *sto*-val dativus. A magyar is mondja: »s z a v á n a k áll,« miről a M. Ny. Szótára úgy nyilatkozik, hogy: »latinos«; tehát *dictis stare*-ban a *dictis*-t dativusnak tartották a szótárirók. Görögül is dativust használnak: *εμμένειν τοις ειρημένοις*; mi persze semmit sem bizonyit. Ablativus ellenben *auxiliis* [59]) a 163. versben, csakhogy nem abban az értelemben, a miképp Heyne igazitja, kétszeresen, a Virgilius latinságát: »*auxiliis stetit* = in auxilio posita fuit«; hanem abban, hogy a »görögök reménye s bizalma a Pallas segélyével állott« (vagy hanyatlott); mint a »civili standum exercitu esse« Liv. 7.25., és »nunc fama rerum standum est« = ez úttal a *hagyománynyal* kell maradnunk, *annál meg* kell állanunk, (mert tovább nem mehetünk az igazat fürkésző úton.«) Id. 7, 6.

164. v. »sed. enim ..... A coniunctio adversativa a fő gondolatot vezeti, a causalis a mellék gondolatot, vagy is *sed* tartozik a főmondathoz, *enim* a mellékmondathoz. Értelme ugyanis ez: sed lapsa est spes Danaum, Diomedes enim et Ulixes Minervam offenderant.« Ezt a körmönfont elemzést, melyben Th. és Ver. Ladewiget (és ez Forbigert) követik, megczáfoltam már az Aen. 1, 19. v. alkalmával Veress elle-

---

59) A *sto*-tól közetlenül származó *stabilis*-t is hol dativus, hol ablativus határzó kiséri. Dat. ebben: »Ut locus sine portu n a v i b u s non potest esse t u t u s: sic animus sine fide s t a b i l i s a m i c i s non potest esse,« (Cic. Inv. 1, 30, 47.) Abl. ellenben a következőben: »Excidere etiam saevientes quidam (elephanti) in flumen; sed p o n d e r e ipso s t a b i l e s, deiectis rectoribus, quaerendis pedetentim vadibus, in terram evasere.« (Liv. 21. 28.) A két példa összevetéséből kitetszik, mily kényes dolog a parall. locusokkal való bizonyitás. Hiszen világos, hogy *amicis* dativus voltából nem következik, hogy *pondere* is tán dativusban kellene hogy legyen. De biz' ennek az ablativusaból sem állithatni, hogy hát *amicis* is ablativus. — A szövegbeli *auxilio stare* szólamról helytelenül állitja Th. hogy költői, mire Heyne szavai: »*stetit* pro vulgari *posita fuit in*«, adtak alkalmat. Az *aux. stare* szintoly prózai, mint az *opinione, civili exercitu, fama, foedere* sat. *stare*. Még nagyobb hiba az *in*-t oda tolni bitangul, mert a praepositio a csupasz ablativusnak más értelemszinezetet ád. V. ö. »eo stabitur *consilio*« (Liv. 7, 35.) és »stetit *in* eadem *sententia*« (Id. 44.). Az utóbbi határzót dativussal felcserélhetni, de ablativussal nem.

nében. Azont teszi Weidner is, a ki itt hosszason mutogatja, hogy *sed enim* particulákat nem kell egymástól elválasztani [60]); holott az 1, 19. versbelit éppen ugy construálja, mint Ladewig. Sz. mind a két alkalommal »iurat in verba magistri[61]).

172. v. »*arsere*: az ilyen asyndeton a prózában nem használtatik, hanem mindig *cum* és indicativus, vagy *et*, *ac*, *atque* szokott állani.« Sz. — Weidner jegyzete ez, rosszul és érthetetlenül forditva. Az ember nem tudja minő esetben van vagy nincs asyndeton, és vix-ben keresi az okát. Az eredeti tisztább valamivel: »Das neue Ereigniss wird immer mit cum etc. . . . . . eingeführt.« A tanusitó példákban azonban nincs semmi nyoma a »vix«-nek. A nélkül pedig az egész dolog szófia beszéd. Mert: »Ita solus potitur imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata« (Liv. 1, 7, 3). Első nyitásra. Az infinitivus historicusok pedig rendszerint copula nélkül következnek egymás után.

178. v. »*numenque reducant.*« Mondhatnám, hogy — könnyen érthető metaphorával szólva — »plus quam in acie sangvinis ac caedis factum« a »numen« ügyében. És mind csak azért, hogy némely commentator szörnyen iszonyodik a *numen*-nek concret, személy jelentő értelmétől, s minden alkalmat felhasznál, hogy abstract (=hatalom) jelentését érvényesitse. Ezért kész az »isteni akaratot (a mint nevezik) hajóra ültetni, Argosba vinni s onnan ismét Trójába visszahajókáztatni«, mint Ladewig s utána Th. tesznek. Hisz' ez a nonsens elég volna a ferde felfogás megczáfolására s nem volt miért oly nehézkes apparatussal szállani síkra, a milyen-

---

60) »Die Partikeln sed enim gehören zusammen und können von einander nicht getrennt werden . . . . Es wäre unerhört, wollte man sed mit dem Haupt- und einem mit dem Nebensatze verbinden = sed fluxit spes Danaum, Diomedes enim et Ulixes Dianam offenderat.« Rendes hogy ez I. 19-re hivatkozik; ott pedig egyebet beszél Weidner.

61) Oly fidus Achatese Sz. a mestereinek, hogy eshetőleg a jegyzeteikbeli nyomdahibákat is lemásolja. Ilyes gyarlóság történt a Livius II. könyve kiadásában. T. i. Frey eredeti jegyzetében ugyanis *ferula* helyett *feruca* állyán, ezt a pesti kiadásban is éppen úgy olvassuk. Vagy Dr. Ring szerint: »a pesti szedő is ugyanazon hibát ejtette, mely Frey magyarázatában is előfordul.« — Szegény szedő!

nel Weidner küzd, s a melyet Sz. magyar szinekkel látott el. A csatát megszemlélhetni az illető helyeken — kiváncsiságból [62]). Az »isten« vagy »isten képe« értelem ugyanis nyélbeüti az egész dolgot, és a Sinon rögtönzött hazugságaiban nem kell annyi következetességet keresni, mint Ciceronak egy asztalnál irt oratiojában. Elég, ha nem mondott valami oly bolondot, mi még a már elámitott trójaiak gyanuját is felkelthette volna.

179. v. »*quod* ..... *avexere*, Sinon állitása, azért a jelentő mód.« Ver. A jegyzet merőben szükségtelen s rosszul van kifejezve. Magyar úgy olvassa, hogy »Sinonra« veti az accentust, s úgy a jegyzet azt teszi, hogy azért van *avexere* indicativusban, mivel n e m m á s, hanem éppen S i n o n mondja. Helyesebben: »Sinon *directe* beszéli az eseményt, azért a jelentőmód.« Nem való ellenben, a mit a 180. versre jegyez Ver. t. i. »quod = hogyha.« Rosz és nem teszi jobbá az a pótlék, melylyel a következő mondatot akarja bevezettetni: »ez azért történt, hogy, sat.« Ez az erőltetett magyarázat a Ladewigé, a ki, ha igen okos nem akar lenni, tudhatja vala, hogy »*quod*« egyszerű relativuma a »*nunc*«-nak. Nem is rejlik semmi causalitas benne, és a következővel *nunc* eszközli a kapcsolatot. Értelme csak ez: »és most, *miután* haza mentek, abban járnak, hogy új erővel visszajőjjenek sat.« Weidner és Sz. is utána a Ladewig hamis nyomán járnak. Nem ismétlem érveimet ellenök, csak azt jegyzem meg, hogy a náluk idézett példa: »Quod vero securi percussisset filium, privasse se etiam videtur multis voluptatibus« (Cic. Fin. 1, 23.) nem vág ide. Elsőben hamisan van idézve, mert az eredeti igy van: »quod vero securi filium *percusserit*, pri-

---

[62]) Egy mozdulatot még is meg kell emlitnem belőle. Weidner azt mondja, hogy »azt az isteni akarat hajózása féle absurdumot csak úgy lehetne elenyésztetni, ha a 179. verset a mostani helyéről áttennők a 183. és 184. vers közzé. Erre, »köszönöm zsidó hogy megtanitottál« gondolja magában a megleczkézett Ladewig és korábbi véleményével maradva, újabb kiadásában átköltözteti az ajánlott helyre a kérdéses verset. Igy verik meg saját fegyverével az inprovidus ellenséget. Hanem hogy csupa tactikai okok elégségesek-e a bevett szövegen való erőszak-tételre, az más kérdés, mire a józan kritika »nem«-mel fog felelni.

vasse sat.« Indicativus vagy coniunctivus, nagy különbség! Másodszor, más az elbeszélés, mint Virgiliusnál; más az okoskodás, mint Ciceronál. Harmadszor, itt nincs *quod*-nak correlativuma, mint amott, hanem magának kell eszközölni a kapcsolatot; causalis ereje van, és igy kell forditani: »a z z a l, h o g y megölette a fiát, magát is megfosztotta sat.« Ha Virg. helyét igy kezdenök forditni: »és most a z é r t, h o g y haza mentek sat.« világos nonsens lenne.

182. v. »digerit omina = b e o s z t j a a z e l ő j e l e k e t azaz megmondja az omina által parancsolt rendet, mely szerint minden történendő.« Th. Ladew. nyomán. »Dehogy, azt nem teszi,« szól ellene Weidner, hanem »digerit = a u s l e g e n, d e u t e n« (*interpretari, augurari*, f e j t e g e t n i, é r t e l m e z n i Sz.) Aztán czáfolatát azon kezdi, hogy maga magát hozza galibába, midőn Ov. Met. 12, 21. versében a *digerit*-et ugy értelmezi, hogy interpretando singulis annis singulas aves adsignat.« Ha ez nem b e o s z t á s, mi legyen az? »Jaj, de Virgilnél nincs részletezve a beosztás« veti ellenbe W., »tehát ott nem is teszi azt a *digerit*.« Csak oly eszelősködés az ilyen, mintha az Aen. 1, 194. és 197. verseibeli »partitur«-ról és »dividit«-ről azt állitnók, hogy nem tesznek o s z t á s-t, mert nem részletezi a költő, melyik hajó legénységének melyik szarvast és hány csatlós bort juttatott hozzája!

185. v. »*Hanc tamen = et eam tamen immensam.*« — Weidner után Sz. megcsonkitva. És éppen azt hagyta ki belőle, a mi számot ád, hogy miért irta W. ezt a jegyzetet, mely mint látnivaló, semmit sem magyaráz, sem nem világosit. A dolog igy áll. Peerlkamp megbotránkozik a két »*hanc*«-on, a 183. és 185. versben. »Non pulchre repetitur«, irja, és: »Virgilius hoc variis modis evitare potuisset.« W. hát védelmére kél a költőnek, s az idézett »annyi mint«-tal azt akarja kimutatni, hogy a második *hanc* »lényegesen különbözik a 183. versbelitől, s ez a különbség az ismétlést legalább türhetővé teszi.« A jegyzetet hát vagy egészen kellett volna adni, vagy, helyesebben, éppen nem. Mert egy az, hogy a P. »non pulchre«-ja csak egyéni izlés dolga, más

aestheticus sem előtte, sem utána nem vette számba [63]). Más az, hogy, ha volna is némi különbség a két *hanc* (constructioja) közt, az az ismétlés követelt kellemetlenségét, mi csak a hangban lehetne, türhetőbbé nem teszi. De nincs is ott egy mákszemnyi különbség is; mert hiszen egy *hanc* sincs, a melyet »eam«-mal ne lehetne magyarázni, ha úgy tetszenék. Végre, a constructio magyarázatát merőben el is vétette W. A vers értelme ez: »*Hanc molem* (quamvis) *immensam attollere iussit Calchas.* Az »*immensam*« t. i. appositionalis jelző s a »*tamen*« az »attollere«-hez tartozik, nem pedig »quidem« képiben W. szerint a »*hanc*«-hoz. Igy jár az ember, ha mindent utána ir derűre borura, bármely tekintélynek is.

A 18?. versbeli plusquamperfectum: »*voluissent*« és a 192. v.-beli *ascendisset*« tökélyes hasonmásai a 94. és 136. versben megtámadtaknak. Ezeket is éppen úgy meg lehetne: mert hiszen mikor Sinon beszéli, még egyik cselekvény sem történt meg. Sed nugae haec, ott mint itt.

190. v. »di. A latinnyelv az ő jó korában aligha ismerte az ii, iis, dii, diis alakokat, hanem csak ezeket: ei, eis, dei, deis, vagy a két i-nek egybeolvadásából származottakat: ī, īs, dī, dīs.« Th. Ehhez a nagyon is problematicus állitáshoz sok szó férne. De minthogy messze vinne, legyen elég jelen czélunkhoz képest — annyit mondani, hogy tanitványra nézve merőben szükségtelen. Jobb lett volna a helyett közölni a Ladew. jegyzetét: »A régiek azt hitték, hogy elháritják magukról a rosz omeneket az által, hogy az ellenfél fejére kivánják.«

A 193. versbeli »*ultro*«-val ismét bajban vannak a commentatorok. Hogy itt az »önkint« nem járja, abban mindnyájan megegyeznek; de hogy a másik jelentését a »túl«-t

---

[63]) Vajon megbotránkozott-e valaha valaki Homerus hasonló ismétléscin? Pl. ott van mindjárt (Il. 1, 610. sq.):

ἔνθα πάρος κοιμᾶθ' ὅτε μιν γλυκὺς ὕπνος ἱκάνοι
ἔνθα καθεῦδ αναβάς παρὰ δὲ, χρυσόθρονος Ἥρη.

De lehet ám a ki szereti. A mi a Virg. helyet illeti, a két *hanc* ha — posito — nem szép is, de jellemző lehet. »Rogaverat Priamus *quo molem hanc statuere*? his nunc satisfacit« (Cerda). T. i. Sinon, hogy szolgálatra annál készebbnek mutatkozzék, egy helyett kettőt is felel a királynak.

miképp alkalmazzák, az iránt nagyon elágaznak a vélemények. Megérthették volna Servius egyszerű interpretatiójával: — »ultro = statim, mox.« De a »mox« elragadta a képzelődéseket, s egyik a rómaiak (mint a trójaiak unokái: Ladew.) macedoniai háboruján, a másik a persák támadásain (Weidner — Szén.) jártatja az eszét. Csak a nem jutott eszökbe, kogy számos esetben *ultro* = vicissim, vice versa, (francziául *à son, leur* sat. *tour*). Pedig erre az »ultro citroque« szólam könnyen reávihette volna [64]). Elég, hogy e szóban forgó helyen éppen az az értelme. Nincs ellenben semmi az »át«-nak: »ultro *át*« Th. — »ultro, eredeti helyi értelmében »át.« Veress.

199.—233. v. »Az itt leirt prodigium allegoriai jelentése ez sat.« Szén. A többit elengedem mind neki, mind Weidnernek, mert biz, az allegoriás magyarázatokban, megvallom, nem gyönyörködöm. Csak azt jegyzem meg, hogy most már tudja Sz., hogy Hyginust nem hitták »Hyginius«-nak. — Ezuttal ugyanis Weidnernél, honnan az idézetet másolta Sz., egészen ki van irva.

200. v. »inprovida accusativus praedicativus ; inprovida turbat-ot egyetlen ‚megijeszt' szavunkkal fordithatjuk.« Th. — Nem devalválnám annyira az »inprovida«-t. Éppen mivel nem rendes, hanem appositionalis (jobb mint »praedicativus«)

---

[64]) Csak Forcellininél van egy kis reámutatás. Nincs ellenben se itt, se Klotznál nyoma a negyedik jelentésének: hiába, hasztalan, melyre jeles példa a Liv. 21, 28-beli: »Galli, postquam ultro vim facere conati, pellebantur etc.« És igy mindent összevéve négy jelentését nyomozhatni az *ultro*-nak: *a*) azontul, azon feljül; *b*) részemről én sat.: *c*) önkint, ingyen; *d*) hiába, hasztalan.

Most már a felj. 145. versre visszatekintve, megmondhatom, hogy az ottani *ultro* a második (*b*) rovatba tartozik. *Miserescimur ultro* = magunk is megsajnáljuk. Hisz' ez mindennapi kifejezés oly esetben, midőn valaki valakit bánt vagy büntet s im ennek elkeseredése utoljára részvétre birja a bántó felet, s a részvét miatt a könyörülő is szerencsétlennek érzi magát. Mondja el ezt jobban Cicero (Inv. 1, 55, 106.): »(conquestione) demittitur animus hominum, et ad misericordiam comparatur; cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit.« A szóban forgó *miserescimur* a Sinon »*misero mihi*«-jének (70. v.) felel meg és *miserescor* ex vi vocis a *miser sum* inchoativuma.

jelző, akar vele valamit mondani a költő. Nekem a »si mens non laeva fuisset«-et juttatja eszembe, annál inkább, mivel »turbat« nem »ijesztés«-t, hanem zavarba hozás-t jelent.

207. v. »superant, fölmerednek. Th. »Megmered« tudom mit tesz, de »fölmered«-nek mi legyen az értelme, titok előttem. Hogy *superat*-ot nem teszen, az bizonyos; hogy rút szó, azt se tagadhatni.

A 207.—8. versekre emendatiokat javasol Peerlkamp. Meg sem emlitném, ha ezzel a példával is nem akarnám támogatni azt az intésemet, hogy szoros kritika nélkül ne hódoljunk senki tekintélyének. Elsőbben megjegyzem, hogy Peerlk. a kéziratok segélyére igen ritkán szorul, mert az ő emendatioi rendszerint aesthetikai alapon nyugosznak. No már tisztelet, becsület az aesthetikának, magam is akárhányszor veszem igénybe a szolgálatát; de mint alap, bizony nem egyszer hasonlit a homokhoz, — tellus patiens vomeris, Virgiliusként. Nevezetesen midőn azt akarjuk tanusitni, hogy ez s ez autor igy vagy amugy irt valamit, arra nem elegendő érv magában csak az, hogy igy vagy amugy szebb lett volna. A felvett tárgyban: »*superant*« (neutraliter), azt mondja editorunk, »elegantius dictum, quam *superant undas.*« Továbbá *fluctus* mellett »felesleges az *undas.*« Végre: *volumine* mellé igaz, hogy kell valami jelző, de a kigyók leirásában már egyszer meg volt (204. v.) az *immensis* (*orbibus*). Tehát szókat és pontozatot változtatva imigy javasolja a helyet:

»Pectora quorum inter flluctus arrecta iubaeque sanguineae *superant*; *undans* pars cetera pontum pone legit, sinuatque *in mille volumina* terga.«

Hogy Virgilius — a »mille volumina« kivételével, mely ellen, ha igy látja, maga P. kikelt volna, azt hiszem — hát hogy a költő igy ne irhatta volna, nem mondom; de hogy irta volna, csak úgy hinném el, ha realisabb érvek támogatnák.

»*Sinuat* = hullámoztatja.« Sz. Tán inkább kanyargatja.

212. v. »exangues« Th., Sz., Ribbeck. Másutt: »*exsangues.*« Mi indithatta Ribbecket az *s* kihagyására, nem tudom,

mert az ed. critica nincs most a kezemnél. De a mi kiadóink előtt egy kisértő elv lebeg: a tudomány szinvonalán állani. Magában szép és dicséretes eszme; csakhogy alkalmazásában ahhoz a nőhöz hasonlitnak, a ki azt véli, hogy izléssel öltözni annyit tesz, mint mindig az utolsó divathoz alkalmazkodni. A ki nem olyan, ne vegye magára.

Ugyanott: »agmine certo = b i z t o s v o n u l ó b a n sat. Th. és utal vissza a 68. vershez adott jegyzetére: »agmen tulajdonkép csak a vonuló, utban levő csapat. V. ö. Georg. 3, 423. a g m i n a caudae. Aen. 5, 90. a g m i n e longo.« — Olyan értelmezés, mint például ez volna: »*ignis* tulajdonképp csak indulat, vagy különösen szerelem. V. ö. Hor. Od. 1, 13, 8. Quam lentis penitus macerer i g n i b u s. Virg. Aen. 4, 2. coeco carpitur i g n i.« Agmen t u l a j d o n k é p p haladást, nyomulást, rohamot jelent, s á t v i t t értelme a nyomuló sereg. Éppen mint a magyarban t o j á s (ovi partus) és t o j á s (ovum). A 212. vers: agmine certo = biztos nyomulással, biztosan (egyenesen) haladva, nyomulva.

223. v. »*qualis mugitus.*« — Ladewig a feljebbi 178. v. alkalmával, mikor igaza volt Weidnernek, nem adta meg magát; itt pedig, a hol ez utóbbi hallucinál, kivette amazt a szép eszéből. Ama szókat kétségen kivül *tollit*-tal kell kiegészitni: *Qualis mugitus taurus* (tollit), *cum saucius fugit* etc. Milyen erőltetlenül pótlódik itt az elébbi mondatból ismételt »*tollit*«, és mily kasziba beszéd az, hogy ezen esetben »itt is Laokoonnak kellene az alanynak lenni,« mint Sz. állitja Weidnerrel V. ö. az övékkel: »*qualis mugitus* (est), *cum taurus fugit* etc [65]).

225. v. »*Effugiunt*« helyett Ladewig a Cod. Med. nyomán *diffugiunt*-ot vett fel. Ámde nincs oly példája az utóbbi compositumnak, mely a s z é t f u t á s t, e l s z é l e d é s t, e l o s z l á s t vagy világosan vagy belégondolhatólag ne jelentse; (Ladewig példái: *omnis campis diffugit arator*. Aen. 10, 804. — *Diffugere nives*. Hor. Od. 4, 7, 1. az utóbbi esetben vannak) — holott a két kigyó együtt tartott a Pallas tem-

---

[65]) Tisztán explicalta már Cerda: »Laocoon tulit clamores horrendos, ac tales, *quales mugitus taurus*, quum *aras saucius fugit*, excussa securi a cervice.«

plomának. Ennyi elég lett volna a bevett olvasat megvédésére. De Weidner tovább és hinárba ment.

Azt irja ugyanis, Sz. tolmácslása szerint, hogy »az idézett példákban valamely helyről való eltávozás .... foglaltatik, mig itten egy *locus ad quem*-ről van szó, mely felé a két kigyó .... siet.« E csak rontja az ügyet, mert a t á v o z á s eszméje *fugio*-ban magában és minden compositumában benne f o g l a l t a t i k. Másfelől *diffugiunt* mellett is lehet a feljebbi értelmezés minden csorbitása nélkül *locus ad quem*. Pl. Spiritus *diffugit in auras*. Lucr. 3, 223. — (Frumentarii) repentino malo perterriti, *diffugiunt ad* sua *praesidia*. Caes. Call. 8, 35. — Galli .... trepidi ... in vicos suos passim *diffugiunt*. Liv. 21, 28. — Celtiberi ... in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt. Id. 28, 2. — Elég az hozzá, hogy W. — Sz. optimam causam pessime defendebant.

229. v. »*insinuat* visszahatólag, »,megszállja',« Veress. Reflexiv nem »visszahatólag« és »megszállja« transitiv, nem reflexiv. Az ilyes több mint következetlenség, s a tanitványt nem kell bolonditni.

228—9. v. »novus pavor.« — Nem leltem commentatort, a ki figyelembe vette volna e szavakat. Cerda egyedül mond annyit, hogy: »ad rem nunquam visam necessario sequitur .... *pavor*, et hic *novus* ad novum spectaculum.« Csakhogy a rémülés (*pavor*) kissé későn következik (sequitur) akkor, midőn mint a »tum vero« tanusitja, az esemény egészen lefolyt, s a cselekvő személyzet el is távozott a szinpadról. A »spectaculum« hát már »novum« nem volt s a *pavor* a jelzőjét onnan nem vehette. Annál kevésbbé, mivel a Laokoon-jelenés okozta rémület már egyszer rajzolva volt: »*aliud multo magis tremendum pectora turbat*« (199. sq.). Mi okozhatta hát a »*novus pavor*«-t? A képzelődés, mely, akkor kezdte szomoru játékát űzni, mikor a valódi eseménynek már vége volt. Midőn t. i. látják a trójaiak, hogy a kigyók Pallasnál huzódnak meg, akkor jut eszökbe, hogy »hisz' azok isteni boszszu eszközei voltak.« De eszökbe ötlött az is a képzelődés egész hatalmával, hogy ha csak azért, a miért megillette dárdájával »donum Minervae«-t, már oly borzasztóan lakolt Laokoon, mi történt volna rajtok mindnyájokon, ha össze-

rombolják vala a szerencsétlen pap biztatására az egész alkotmányt? Tessék csak az így vetett világnál elolvasni még egyszer a 229—31. verset: »tum vero .... interserit hastam«! Bizonyosan bámulni fogják azt a mély psychologiai és magas költői vonást, mely ama pár sorban rejlik.

234. v. »moenia: a falak mögött fekvő legközelebbi része a városnak.« Ladew. s utána Th. és Ver. Nagyon tudósan van mondva [66]). — »Tenendum est .... moenia esse locum ad muros.« (Heyne ad Aen. 9, 196, V. L.). Még tudósabban lenne Wagner szerint úgy adni elé, hogy »*moenia* a falak mögött a várost és épületeit, előttök erőditvényt jelent [67]). Kevesebb eruditioval, de több megfontolással azt hozhatjuk ki, hogy *moenia* átalában szilárd épületeket, vulgo: házakat jelent, a melyek a lakóknak fegyveres ellenség ellen való védelmére alkalmasok. Akár állandó, akár ideiglenes helyen egy ily épület; akár rendes lakhely [68]), akár alkalmilag népesitett; végre akár tüzetesen háborus czélokra alkotott erősség, akár védelemre szükség idején alkalmas ház: mindezek semmi különbséget nem tettek a *moenia* nevezetre nézve, mely oly épületek többes számát, és annálfogva átvitt értelemben, mint *arces* is, magát a várost jeleli nem egyszer. Igy mindjárt az alábbi 252. versben: »*fusi per moenia Teucri*« =*f. per urbem T.* Jelen alkalommal sem teszi hát a város keritését (»Umfriedung« Weidn., »erőd« Szén.), mely miből álljon a falakon belől, nehéz képzelni, hanem csak a város épületeit. Nem különben elsikamlott a W. esze, midőn *dividimus*-nak lerombolás értelmet ád, s azért szükségesnek

[66]) Livius nem tudta ezt a műszót; különben nem élt volna azzal a körülirással, hogy: »caede in *proxima urbis* facta« (2, 33.); hanem egyszerűen irja így; caede in *moenia* facta.« Hiába! ha nem volt német philologus, a ki megtanitsa reá.

[67]) *Moenia*, ubi post muros commemorantur, videntur ipsam urbem cum aedificiis, ... ubi ante muros, munimenta significare.« (Ad. Aen. 9, 186. V. L.) — Kérdhetnők, mit jelent hát akkor, mikor »*in* muris« emlegetik, mint: »cum paene aedificata *in muris* ab exercitu nostro moenia viderentur« (Caes. Civ. 2, 18.)

[68]) Köztudomású dolog, hogy a középkorban a hatalmas családok házai, városon és vidéken, megannyi erőditvények (kastélyok) voltak.

tartja magyarázni, hogy a falnak csak egy részét »ontották le.« A' murus-sal kapcsolatban igen is kapja ezt a jelentést, de csak úgy, hogy: *dividimus muros* = rést ontunk a falakon. Jobb ez, mint a hogy Sz. igazitja: »á[t]törjük.«

235. v. »*Rotarum lapsus* egregie pro simplici, *rotas*, quae *labentes* dicuntur poetis, quando volvuntur.« Heyne. Helyesebben, mint Weidner és Ladewig is másod izben: *Rotarum lapsus* = *rotas labentes*. Nem »egregium« ez, hanem a latin nyelvben, versben és prózában gyakori ἀλλοιότης. — Mint magyarban: futó lovak = lófuttatás.

237. v. »*intendunt*. Inligant.« Serv. [69]. Igy utána valamenynyi commentator. Heyne még azzal is toldja, hogy: »exquisitus, quam illigant, innectunt.« Mintha bizony volna valami exquisitum abban, ha egy szónak kitekerik a nyakát! Azért nagyon örvendettem, midőn láttam, hogy Ladew. az új kiadásában jobb útra tért. »Intendere«, irja, »tulajdonképi értelmében: meghúzni, megfeszitni, van véve. *Collo* (abl.) nem a fa ló nyakára, hanem a vonczoló trójaiakra vonatkozik.« Az egyes szám nem baj, mert ott van mindjárt, 239. v. a *manu*. Attól sem lehet félni, hogy megfojlódjanak a trójaiak; mert a tarisznyát »nyakba vetik [70],« még se fojtott meg senkit. Igy a hámot is, melylyel a gyalogszekeret vagy a hajót húzzák.

240. v. *minans* simpl. ad altitudinem ref. Nam, quae altitudine sua super cetera eminent, minari iis dicuntur.« Heyne rosszul indokolt paraphrasisa a Serv. jegyzetének: »*Minans*. Vel eminens.« Rosz, mert »*minans urbi mediae*« constructiora van alapitva, melyet maga H. repudial: melius

---

[69]) Parallel helynek Aen. 4, 596. v. idézi a scholiasta: *intenditque locum sertis*« = beaggatja a helyet virágláncokkal. A parallelismus úgy lenne találó, ha ez állana: »*intendunt locis serta*.« És még igy se lenne az intendunt = kötöz, mert virágláncot, mint bokrétát is, lehet kötözni, de v e l e nem lehet. Hanem hát a felaggatott guirlande-ok igenis m e g f e s z ü l n e k s a felfeszités és akasztás rokonos eszmék. A lánczhid lánczáról egyaránt mondhatni, hogy fel van feszitve v. akasztva.

[70]) Ezt a szólamot nem emliti a M. Ny. Sz. Pedig ezek: »nyakbaöltö« és »nyakba vető« megvannak benne. Hiányzik ott az alábbi »gyalogszekér« is.

iungitur: *illabitur urbi mediae, minans*; quam *minans mediae urbi*, quod tenuius.« Én is az elsővel tartok, de ez nem gátolja, hogy a *minans*-ban praegnansabb értelmet ne leljek, mint *eminens*, és a melyet Serv. is megemlit második alternativajában: vel, minitans, eventum aliquem malum ominans.« Kár volt ezt számba nem venni az interpreseknek.

244. v. »*Immemores* nem ügyelvén t. i. az omenre.« Th., V., Sz. Ki kellett volna mutatni, mikép tegyen *immemor*, »nem ügyelő«-t. Nem is tesz' biz' a; hanem igen is jelenti *memini* nemcsak azt, hogy »e m l é k e z e m,« hanem azt is, hogy »e s z e m b e j u t.« *Memento mori* = jusson eszedbe, hogy meg fogsz halni. A szóba vett hely értelme tehát: »eszünkbe sem jutva,« (hogy az a botlás [substitit] valami omen lenne.) So klappt alles, mint a német mondja. Erre nem gondolt egy commentator is, valamint arra sem, hogy *substitit*-nek a »sonitum arma dedere« adja az elakadás, botlás értelmét, a mi neki különben nem volna. — Végre: *coeci furore* = vakon neki bőszülve. *Immemores* és *coeci* adverb. nominativusok. (»Appositionalis« Madw. »Adiectiva relativa absolute ponuntur.« Forbiger.)

246. v. »*fatis futuris*, tulajdonító« (dativus.) Ver., Weidn., Sz. E szerint: »Cassandra kitátotta a száját, hogy a jóslat, (vagy Sz. szerint: a végzet), mint a restekébe a sült galamb, belérepüljön.« Ily képet nemhogy az epicus Virgilius, de Terentius se rajzolt volna. Ovidiusnak idézni szokott parallel helye (Met. 15. 73. sq.): »primus quoque talibus ora, docta quidem, solvit, sed non et credita, verbis«, mutatja, hogy *fatis*, mely itt nem »*végzet*«-et, hanem, e vi vocis (fata = quae fata sunt) sententiát, vaticiniumot teszen, ablativusban van. Azt se merném oly biztosan állitani, mint Th., hogy »credita orahoz való [71]); hanem Serviussal tartok: »Dubium . . . . . an foemininum singulare sit participium, an neutrum plurale.«

---

[71]) Ver. I. is azt állitja imigy szerkesztett jegyzetében: »*credita* orara vonatkozva, mint bennható ige a görögök példájára szenvedője személyes.« Próbáltam construálni, próbáltam nyomdahibából magyarázni. Nem sikerült.

Thiele (Forbigernél) azt tartja [72]), hogy *credita* »*Cassandra*«-hoz tartozik.

248. v. »*quibus ultimus esset*: kikre nézve utolsó kellett hogy legyen.« Sz. Helyesen, mert a coni. imperf. itt is, mint számtalanszor, futurum in praeterito. A francziának erre egy külön tempusa van, de a melyről a nyelvtanok hallgatnak: *qui allait être*, v. *qui devait être*. Az elsőnek jutott egy kis zug a Dict. de l' Académie-ben; a másodiknak az sem. — A Ver. jegyzete: »a kötmód okadatolja a megelőző miseri-t«, czáfolatot sem érdemel.

250. v. »*ruit Oceano nox*. Az éj az egen a nap útját futja, csak megforditott arányban, nyugoton kelvén fel az Oceanból.« Ver. Erősen sajnálom, hogy ezt a, lehető legkimélőbb, szóval nevezve, ferde eszmét épen a sok érdemű Heynera [73]) kell hátra nyomoznom, és bámulom, hogy Weidner — persze Sz. is utána — még 1869-ben is követi a példáját; holott Wakefield még a mult században megirta: »in Heynii enarratione, si voces converteris, et *oriente* ponas pro *occidente*, vicissimque *occidentem* pro *orientem*, omnia se rectissime habebunt.« De megczáfolja maga a költő a commentatorát (Aen. 10, 256. sq.): »interea revoluta rubebat matura iam luce *dies noctemque fugarat*.« Mert hiszen a ki velünk szembe jön, azt »nem kergetjük«! Virgiliusról pedig inkább nem hiszem, hogy ellent mond maga magának, mint commentatorairól, kik egyszer azt irják (Aen. 2. 8.), hogy »*praecipitat* = abit, discedit«; másszor megint (Aen. 2, 250.), hogy: »*ruit* = venit.« »Verum est illud,« azt irja Quintilianus, »quod vulgo dicitur, mendacem memorem esse oportere.« — Még egyet nem hagyhatok szó nélkül: »*Ruit* exquisite pro venit, surgit.« (H.) Ha azt mondaná: »*Ruit* exquisite pro

[72]) Nem tudom Thiele lötte-e, vagy Forbiger a bakot a jegyzet ily szerkesztésében: »Thiel. comparat Ovid. Met. XV, 74, ubi eadem Cassandra *ora docta quidem solvit sed non est credita*.« Ott bizony Pythagoras szólal meg, nem Cassandra, a ki az egész »Metamorphoseon«-ban nem jelenik meg. Aztán a versben is nem »*est*«, hanem *et* van. Azt véltem, hogy csak a mi kiadóink szokása a külföldi commentatorok idézeteit vaktában utánirni, de itt látom, hogy Forbiger is hasonlóképp cselekedett.

[73]) »Nox descendit in Oceanum, quasi cursu per medium coelum ab occidente in orientem facto.«

festinat«, érteném; de amúgy még nagyobb zavarban vagyok, mit ért H. az »exquisite« alatt, mint feljebb, mikor azt nyilvánitá, hogy: »*intendunt* exquisitius quam illigant.« Vagy tán exquisite = gesucht, nála?

Weidner a 253. és köv. v. közt hézagot érez, s azt gyanitja, hogy ott egy vers kimaradt. Minthogy más senki se gyanitja, s még Sz. sem osztozik véleményében, elemzés nélkül hagyom okoskodását magam is.

254—259. v. »*et iam Argiva phalanx.* Merito viri docti hanc temporum consecutionem *ibat, quum extulerat* et *laxet* reprehendunt.« Peerlkamp. Csakhogy tudnók tisztán, mi ott az ócsárolni való. Az, hogy egy mondat imperfectuma után mindjárt más mondatban plusquamperf. következzék, nem hallatlan, nem is szokatlan, s mindjárt itt egy példa rá: »iam fragor tectorum ..... *audiebatur*, pulvisque .... omnia *impleverat*« (Liv. 1, 29, 5.). Majd ismét a plusquamperfectumra látunk praesenst következni, mint: »Trigemini, sicut *convenerat*, arma *capiunt*« (Id. 1, 25, 1.), és »praeterquam quod viribus *creverat* exercitus, ex occulto etiam *additur* dolus« (Id. 1, 37, 1.). Vagy tán az imperfectum után, bár nem közetlen, következő praesens ad okot a hibáztatásra? Ime ismét kezesnek áll Livius (1. 49, 8—9.) »Latinorum sibi maxime gentem *conciliabat* ... neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed adfinitatés quoque *iungebat.* Octavio Mamilio Tusculano .... filiam nuptum *dat.* A reprehendált három tempus hát minden lehető combinatioban következhetik széltiben egymás után kettenként, és nem látom e szerint, miért ne következhetnék mind a három is. Ez okból mind a Wagner rendezését: »*Et iam Argiva phalanx, flammas cum regia puppis — extulerat, tacitae per amica silentia lunae — litora nota petens, instructis navibus ibat — a Tenedo,*« mind pedig Peerlkamp emendálását: »*extulit*: *at*« *extulerat* helyett, merőben szükségtelennek és megengedhetetlennek tartom [74]). És

[74]) Gyanakszom, hogy az interpresek elméjében oly forma történt, mint a mit Helvetius — másnemü tárgyban — »méprise du sentiment«-nak nevez. T. i. hátha a plusqu. mellett álló *cum* ütött szeget a fejökbe, s nem tudták honnan van a fájdalom. És a *cum*, ha szoros, korlátolt értelmében veszszük, valóban nem is illik a plusquamperfectum-

átalában minden — ismétlem — minden kisértmény, mely szerint elméletileg akarják meghatározni, miképen következzenek a tempusok a papiroson egymás után, haszontalan elmefuttatás. Ebben a dolog és az iró felfogása, meg intentioja határoz. A cselekvények sora és minősége szabatja meg vele az alakokat s viszont ezekből következtet az olvasó amazokra. Nem szabad elhallgatnom, hogy Weidner is felmenti Virgiliust a consec. temp. elleni vétség hibája alól.

A tárgyalt versekben van még egy nehézség: a »lunae« (255. v.) Ezzel az a baj, hogy a feljebbi: »nox involvens umbra magna terramque polumque — Myrmidonumque dolos« szavakban rajzolt képpel és kifejezett gondolattal sehogy sem akar egyezni a »holdvilág.« Hozzájárul még, hogy a *tacita* jelző, meg a *silentium* birtoknév nem szoktak egy fedél alatt lakni a »*luna*«-val; sőt a »silens luna« plane a holdfogytát, következőleg a holdvilág nem létét jeleli (Plin. H. N. 16, 74, Bip.). Minden esetre a »silentia noctis«, mint költőknél sőt prózairóknál is szokott szólam, jobban hangzanék, mint a »silentia lunae.« Ámde egy tekintet a mondákra, melyekben a holdvilág nagy szerepet játszik, főkép a holdnak ismételt és indokolt emlitése alább a 340. versben arról győz meg, hogy

---

hoz. Ámde a *cum* jelelte egyidejűség szélesebbre, az *a quo*-tól *a postquam*-ig terjed s az utóbbi határt el is éri. Vessük össze csak: »*Cum venit* (perf.) calamitas, tum detrimentum accipitur« (Cic. L. Man. 6, 15.)— »Multi anni sunt *cum* ille in aere meo est« (Id. Fam. 15, 14.).— »Triennium est, *cum* virtuti nuncium remisisti.« (Id. ib. 15, 16.) — »Illi quidem haud sane diu est, *cum* dentes exciderunt« (Plaut. Merc. 1, 3, 44.). Egyenes példát, melyben *cum* közetlen kapcsolatban volna a plusquamperfectummal, nem birok adni, de szoros viszonyban van vele a következőkben: »Dies nondum decem *intercesserant*, *cum* ille alter filius infans necatur« (Cic. Cluent. 9, 28.) — »Una nox *intercesserat*, cum iste Dorotheum sic diligebat, ut . . . . .« (Id. Verr. 2, 2, 36, 89.) — »Dimidium fere spatium *confecerat*, *cum* . . . . allata est suspicio« (Nep. Ecom. 9, 1.) — »Dormiat et tecum, qui *cum* modo Caecuba miscet, Convivas roseo torserat ore puer« (Martial. 11, 56.). Végre ebben: »*Tum abfuerat*, cum primi dati sunt iudices« (Cic. Verr. 4, 23), ha *cum* maga nem is, de correlativuma egyenesen vonatkozik a plusquamperfectumra. Mindezeknél fogva azt tartom, nem erőltetjük meg a dolgot, ha a 256. v. utolsó felét igy egészitjük ki: »*flammas cum* (iam) *regia puppis extulerat*, a mivel aztán minden aggodalom el lesz enyésztetve.

csakugyan »lunae«-t irhatott a költő a 255. versben, bárha a commentatorok inkább szeretnék is a »*noctis*«-t [75]). A bogot nem oldja meg sem az, hogy Heyneként: »*silentia Lunae* per se possunt recte dici pro *nocte*, sive Luna fulgeat sive lateat«, mit Weidner hallgatva átvesz, és úgy kiczifrázza, hogy alig lehet reá ismerni [76]); sem az, hogy *Lunae* csak metaphorája volna az éjnek (*silentia* ad *Lunam* transtulit, quod magis etiam poeticum« Heyne [77]). E szerint hát csak kettő áll előttünk, t. i. vagy az, hogy *quandoque etiam dormitat bonus Virgilius*; vagy az, hogy egy igazán költői vonást bámuljunk a vitatott helyen. A hold ugyanis ott volt, és fényesen sütve, jól látta a görög hadat, de nem árulta el közeledtét a trójaiaknak. Ebben állott a »*tacitae* Lunae *amicum silentium* [78]),« és a pleonastice halmozottnak látszott jelzők megnyerik egész jelentőségöket előttünk. Az *amica silentia* hasonmása a »*fatis defensus Sinon*«-nak.

---

[75]) »In carmine 15. Paullini, hic versus reperitur: *tacitae per amica silentia noctis.* Eum sic in Virgilio legisse diceres. Et hoc erat melius quam *Lunae.*« Peerlkamp. Nem irok alája az itéletének.

[76]) Esetlenebb fecsegést nem könnyü látni, mint a Weidneré; tessék olvasni: »Die Nacht bleibt Nacht und dem Tage gegenüber dunkel und finster, wenn auch der Mond scheint, ja selbst wenn er hell scheint, eben so wie der Mond vor dem Sonnenblicke erblasst, abgesehen davon, dass der Mond auf und untergeht, also nicht durch die ganze Nacht hindurch scheint. Auch bei uns sagt das Volk unbedenklich ‚der Mond scheint, der Mond scheint nicht sehr hell, die Lampe brennt dunkel', ja ich glaube gehört zu haben, 'der Mond ist heute dunkel', ohne dass damit der Neumond bezeichnet war. Endlich bedenke man doch, dass der Mondschein seine volle Wirkung erst im freien Felde erlangt, weniger innerhalb der dunkeln Mauern einer Stadt. Hier wird man einen Bekannten, der uns zufällig aufstösst, mag auch der Mond noch so hell scheinen, doch nur mit einiger Mühe erkennen können. Andrerseits braucht der Mond nicht allzuhell zu scheinen, und er ist doch im Freien dem Wanderer ein guter Führer in der Dunkelheit. Dies und nicht mehr besagt V. 255. per amica silentia Lunae.« Ha csak ennyit akart a költő, ugyan jól tette, hogy nem mondta ennyi szóval! Kimutatom a szövegben hogy többet is akart.

[77]) »Luna sine dubio saepe pro nocte ponitur, ea tamen nocte, qua luna lucet.« Peerlk.

[78]) Suum cuique. Peerlkamp igenis nagyon figyelmes a *tacita* és *silentia* szavakra, annyira, hogy még túl is hajtja a sulykot, midőn az *amica*-t *muta*-ra szeretné emendalni. De épen e miatt bicczent ki a jó utból,

257. v. »*fatis iniquis* = fatis urguentibus urbem Troianam.« Sz. »*Urgueo*«, *urgeo* helyett megint a »szinvonalon állás« viszketege eredménye. Interpretationak is jobb lett volna akár a Serviusé: »Voluntate numinum: nam illis propitia, sed in nos iniqua«; vagy a Heyneé: »iniqua i. e. Troianis infesta.« — Az »oxymoron«-nak otromba forditásáról (»éles balga« Ver.) már szólottam másutt.

260. v. »equs. A Q után álló V u hangzó csatlakozván hozzá, avval egyszerü u-vá olvad össze, péld. itt equs-ban.« Th. Ha összeolvadtak volna hosszu (ū) hangzó lett volna belőlök. — Már pedig *equus eqŭs*. Th. is szeret szinvonalra kapaszkodni.

263. v. »primus, az elsők egyike, az elsők közt, vonatkozással nagy tekintélyére, melyben Machaon mint orvos a görögök előtt állott.« Ver. Minthogy a névszerint elészámlált 10 csikó-hősnek nyolczadikánál van *primus*, nem akarták hinni a magyarázók, hogy tulajdonképi teljes értelmében legyen véve. Azon mindnyájan megnyugodtak, hogy »primus = inter primos.« De azon, hogy a *primos* az első leszállókat tegye-e, vagy »*principes*-t, az iránt megoszlottak a vélemények. Veress mind a kettőt összezavarja a roszszul szerkesztett jegyzetben; én pedig mind a kettőt mellőzhetőnek tartom. Gondoljuk csak a »*primus*«-hoz azt a solennis formulát: »a kit .... kell vala neveznem«, s legott viszszanyeri *primus* az elvesztett hitelét, s a sorszámtól függetlenné lesz. Tehát: »Neoptolemus et quem *primum* meminisse debebam Machaon.«

267. v. »conscia« = összebeszélt. Nincs okom megbánni a 99. versbeli »*conscius*-ra irt véleményemet. De a jelen alkalommal egy azzal versenyző gondolat ötlék eszembe: hátha ott is a »*conscius*« összebeszélőt, összeesküvőt, czimborát teszen, s *quaerere conscius arma* = terve végrehajtására eszközöket s egyetértő társat keres.

---

melyre engemet az *amica* kalauzolt. Közelebb jár hozzá Henry (Notes on a voyage of discovery in the first six books of the Aeneis), a ki ezt jegyzi meg: »Hallgatónak nevezi a holdat, mivel nem fecseg, nem pletykál, semmit sem szól arról a mit lát. V. ö. Tib. 1, 6, 6.« De ennél tovább ő sem megy.

271. v. »Visus már nem tartozik a következő vershez.« Th. Nem lehet érteni: nem is kisértem meg a magyarázatát. Elég grammaticai és aestheticai nehézséget csináltak ok nélkül az interpresek az egész locussal (270—70. v.): az Aeneas álmával. Pedig constructioja oly tiszta, a milyen csak egy periodus lehet, a melynek megleljük a »verbum finitum«-át. Ez itt a »visus«-hoz gondolandó *est*; aztán a többit könnyű igazitni, s a magyarázók mendemondáit elemzés nélkül hagyhatom, csak annyit emlitvén jellemzésökre, hogy egy álmot s elbeszélését oly formán vetettek történelmi rostába, mintha valóban megtörtént eseményről volna szó [79]). Ily ferde nézetből indulva, akadékoskodnak, hogy Hectort nem Trója, hanem Patroclus sirja körül hurczolta Achilles, hogy ő emennek »exuviajá«-t nem ez alkalommal viselte, hogy az álomban látott sebei korábban kapattak, tehát most csak forradások voltak, hogy »holt tagok bántalmazás következtében nem dagadnak meg« s tehát Virg. azt a mondát követi, mely szerint Hectort élve hurczolta Achilles« (Ladew. és Th.) — Elég »lárma semmi felett«!

275. v. »Hectore a görög *'Εκτορ* tőtől képezve. A latin nyelvházában meghonositott tő Hector.« Th. A »Hectore«-ról kimaradt röviditő jel (◡) hiánya miatt alig érthetni. Több az, hogy épen az ellenkező igaz. T. i. a görög törzsök (nem »tő« mi nem Stamm, másutt csak a Hunfalvy P. magyarságában [80]): *Ἕκτωρ*, a latinoknál: Hectŏr. Ha kézikönyvébe, Madwigba, betekintett volna Th., nem irta volna azt a valótlanságot. Zumpt pedig tüzetesen mondja: ».... die auf or, z. B. Hector, Nestor, sind im Lat. kurz, obgleich

---

[79]) Mintha bizony az álomlátásnak bizonyos incohaerentia saját, lényeges vonása és azt imitálni a művész feladata nem volna! Nem gondolta ezt meg az aestheticus Peerlkamp, midőn a szóban forgó versek nyomán történetet, species facti-t szerkeszt. »Sed hoc ex vulgato ordine versuum effici non potest« s azért egészen más rendben rakja össze, olykor szavakat is változtatva. A versek igy következnek nála: 271, 274, 275, 276, 277, 278, 272, 273, 279. — Igazi licentia critica.

[80]) E szerint: Stammbaum, Stammeltern, Stammgast, Stammvermächtniss = tőfa, tőszülők, tővendég, tőhagyomány lennének. Ellenben: tőszomszéd = Stammnachbar! A tő és törzsök közti különbséget már csak ez a szólam is: »tős-törzsökös« tanusitja.

sie im Griechischen ωρ haben.« (Lat. Gr. 27.*) — »*Redit*«-tel is veszödnek, praesens-e, vagy perfectum? Mintha itt nem mind egy volna!

277. v. »*squalentem* . . . . . . qualis erit.« Ver. Nyomdahiba, »erat« helyett.

279. v. »*Ultro.*« Itt megint a 64. számu jegyzetemben emlitett második (6) értelemben van véve ez a vitatott szó: »magam is,« minthogy a »*flens*« a 271. versbeli »*effundere fletus*«-nak felel meg. — Weidner is úgy érti ezúttal, s utána Sz.—Ladew. (s követői Th. és Ver.) *compellare*-val csatoltatják, s »non compellatus«-sal interpretálják. Nihil ad hanc rem.

A 280. v. »moestus«-t: »szomoru«-nak forditja Sz. A »szomoru« nem alkalmas, nem is elég; »bús« v. »keserves« az igazi.

283. v. »expectate. Attractio következtében Hectorhoz tartozik, a helyett hogy helyesebben az ige alanyával volna megegyeztetve.« Th. Nincs itt egy mustármagnyi attractio is, és nem kell Virgiliust latinra tanitani. Aztán: »turpe est doctori cum culpa redarguit ipsum.« Avvagy nem hozza-e magát latinul nem-tudás gyanujába az, a ki szabálynak állitja a kivételt és megforditva? — A szabály az, hogy a megszólitott személy nevével kell egyezni a jelzőjének genusban, numerusban, casusban [81]. Ez törvény, nem pedig a latinban nem is létező »attractio«-tól [82] koldult engedély. Tökélyesen helyesen van hát mondva »expectate Hec-

---

[81]) Ezt a szabályt láthatja vala Th. Madwignál: »Zu dem im Vocativ stehenden Worte können nach den gewöhnlichen Regeln Bestimmungen gefügt werden.« (§. 299. b.). A mi pedig a szokott szabály szerint történik, az csak helyes, úgy-e? A mit ellenben Th. állit helyesebbnek, arról saját idézete szerint azt mondja Madwig: »Selten findet man zu einem Vocativ eine Apposition in Nominativ beigefügt.« Maga a magyar comm. vágta le hát a fát maga alatt. Az igazi tudomány »nec praecipit unquam non dicenda, nec dicendis contraria,« irja Quintilian. (Inst. 2, 17.)

[82]) Utána járván a dolognak, ráakadtam a Th. jegyzete forrására. Wagner t. i. a Schulausgabejeiban azt irja, hogy »némelyek (Andere) az *expectate*-t a mondat praedicatumának nyilvánitják, görög divatu attractio módjára, mintha nominativus volna (*exspectatus venis.*) Ez egészen más, és Th. vagy nem vagy félreértette a W. jegyzetét. A dologra nézve különben azt mondom, hogy igy sem attractio biz' az, hanem egyszerü ἀλλοιότης volna, ha volna.

tor!« épen mint: *mi Aeschine! o mi germane! mi homines! mi spectatores!* (Plaut.) *docte Moecenas! dilecte Maecenas!* (Hor.) *Natalis,* multos *celebrande* per annos! (Tib.) *Reverende domine! care amice!* (Közbesz.) Kivétel pedig az, hogy az adverbialis jelzőt [83]) vocativus mellett is nominativusba teszik, mire igen jellemző példát hoz fel Zumpt: »salve *primus* omnium parens patriae *appellate, primus* in toga triumphum linguaeque lauream *merite*!« (Plin. Hist. 7, 31.) Jellemző főkép azért, hogy mind concordált, mind nem concordált jelzője van a megszólitott *tu*-nak. Vagy tán Plinius sem tudott latinul, mint Virgilius? Az egyezés vagy nem egyezés a jelzőnek a mondathoz való viszonyától függ; de ezt a viszonyt csak az iró kifejezéséből tudhatja meg az olvasó, és sem ez, sem a commentator bizonyos intentiot nem octroyálhat az autorra. »Monendus ne moneat,« azt mondja Simia. Aztán meg micsoda kietlen beszéd az a Th. idézett jegyzetében, midőn azt kivánja, hogy *expectate* »az ige alanyával« egyezzék meg! Hiszen tán »Hector« az alanya »venis«-nek? Az igaz, hogy közetlen alanya a 2. szem. igének *tu*; de itt »Hector« épen a *tu* helyett áll vagy legalább azonegy személy a *tu*-val. E szerint hát a mit kiván Th. már meg is van; csakhogy ő nem vette észre. Megint egy kis tanuság arra, mily határozatlan és legtöbbnyire hasztalan fogalom az »alany« a grammatikában.

Azon versbeli *ut* szót ki egygyel, ki mással construálja. Servius: »*ut fessi aspicimus*, id est; quasi fessi,« minek, megvallom, se constructioját, se értelmét kivenni nem birom. A Heyneé sem tisztább: »*ut te-d.* ὡς, h. e. quomodo: *defessi* cladibus.« Még is Wunderlich és Wagner reálátják, hogy H. »*ut adspicimus*«-t construál, s ellene polemizálva állitják meg az »*ut defessi*« combinatiot, melyhez Weidner is ragaszkodik, de úgy, mintha ő találta volna fel először. — Okot ugyan nem mond reá, hanem csak parallel helyekkel [84]) bizonyit.

---

[83]) »Adverbialis jelző,« mint bevezetésemben láthatni, az a mi a Th. »állitmányi« (praedicativus) és a Madwig »appositionalis« jelzője.

[84]) A helyek ezek: »ut te fortissime Teucrum, accipio, agnoscoque libens« (Aen. 8, 154. sq.) és: »Epignome mi, ut ego te nunc conspicio lubens« (Plaut. Stich. 3, 2, 12.). De ezek csakis annyit bizonyitnak, hogy

Wagner, Wunderlich és a hozzájok csatlakozó Forbiger ellenben onnan indulnak ki, hogy ha *ut te adspicimus*-t combinálunk, s azzal a következőkre hivatkozunk, úgy a »*post multta ..... defessi* henyén állanak ott. Erre azt mondhatni, hogy az *ut defessi* constructio mellett a *te aspicimus* állana henyén; mert »*ut te defessi aspicimus*« sem többet, sem kevesebbet nem tesz, mint a mit: *ut defessi sumus*, és ez a gondolat foglalná el a főhelyet, mi bajosan volt a költő intentioja. A szóba vett hely ugyan is világos, hogy a Hector állapotára vonatkozik. Másfelől a Ladewig pártolta *ut te aspicimus* sem teszi azt, hogy »qualem« vagy »ut adfectum te aspicimus,« sőt kétlem, hogy ebben az értelemben jól lenne mondva latinul [85]), holott az *ut defessi* ellen ilyes kifogás nincs. A dilemmából csak ugy menekszünk ki, ha *ut*-nak oly értelmet adunk, hogy *aspicimus*-sal ellenvetés nélkül construálhassuk, t. i. ezt: csakhogy! Mindenkinek azonnal eszébe fog ötleni, mihelyt *demum*-ot gondol a mondatba: *ut te aspicimus* (demum)=csakhogy látunk (valahára!) Mily természetesen következik az *expectate Hector* után, s mily jól összehangzik a *post multa ... defessi*-vel, mi igy már bezzeg nem »otiosum.« Az, úgy szólva, erkölcsi érveken kivül, parallel helyekkel is szolgálhatok (Hor. Sat. 2, 2, 82. sq.): *Asper et attentus quaesitis, ut tamen acrem solveret hospitiis animum* = fukar létére, csakhogy megmeneküljön a vendégszeretet kötelezettsége alól (megvendégelte sat.) — Ib. eod. v. 53.): *Ut tu semper eris derisor*=csakhogy ne szednél reá! — (Caes. Gall. 1, 31, 12.) Ariovistum .... ut *semel Gallorum copias praelio vicerit .... superbe et crudeliter*

---

az *ut libens*, *ut lubens* constructiok az igaziak bennök; a lehet az *ut defessi* is a kérdéses helyen. S még ezt a gyenge ágat is kirugja maga alól Weidner, midőn nem érvén meg az iménti idézettel Plautusból, hozzája csatolja még a következő verset is: »ut prae laetitia lacrumae prae-siliunt mihi;« és nem sejti, hogy itt az igével kell okvetetlenül construálni az *ut*-ot; minthogy mással nem lehet. Innen aztán nagy valószinűség háramlik az *ut accipio*, *ut conspicio* kapcsolatokra is.

[85]) Ezzel nem esem én abba a hibába, a melyet másokban megróvok, t. i. hogy latin költőt latinra akarnak tanitani. A mit mondok, csak annyit tesz, hogy nem hihetek Virgiliusénak oly constructiot, mely egy nem született latinnak is sérti a nyelvérzékét.

imperare = hogy Ariovistus, csakhogy megverhette a Gallok sergét .... kegyetlenül kezdett uralkodni. — (Cic. Cluent. 13, 36.): *Ut se blanditiis et assentationibus in Asinii consuetudinem penitus immersit, Oppianicus continuo sperare coepit* = csakhogy béfurhatta magát az Asinius barátságába sat. — (Id. r. p. 6, 15,) *ego, ut primum fletu represso loqui posse caepi: quaeso, inquam* etc. = csakhogy szóhoz juthattam a sirástól sat. — Tudom én, hogy az utóbbi példákban a csakhogy helyett ezt is lehetne tenni: *mihelyt*; de csak azért, mivel mellékmondatokat vezet be az *ut*. Aztán nekem elég, ha oda illik a «csakhogy.« Ajánlom hát ezt a jelentését az *ut*-nak a lexicographusok figyelmébe: annál inkább bátran, mert ha jól veszem ki az explicatioból, Cerda is oly formán fogta fel: »Capio hic *ut* pro, qui; ut dicat leniter obiurgans, qui te aspicimus!« Sapienti satis.

287. v. »nec — moratur az ille nihil-féle mondat közelebbi meghatározása.« Th. Jobb lett volna megmondani az értelmét: »nem is ügyel haszontalan kérdéseimre,« és figyeltetni a tanitványt az *ἀλλοιότης*-re: *me quaerentem* = *meas quaestiones*. Weidner szószaporitó jegyzetét kivonatban közli Sz., miből a német comm. főczélját a *moror* természete ismertetését nem lehet kivenni; a többit pedig ott hagyhatta volna kár nélkül, a hol volt.

292. v. »etiam nem hac hoz, hanem az egész mondathoz való: ‚meg is lett volna' sat.« Th. Megjegyzem elsőben, hogy *etiam* = is, sem latinul, sem magyarul »egész mondathoz« mint ilyenhez nem tartozik soha; hanem csak a mondatnak vagy egy vagy más tagjához. Jelesen, vonatkozhatik az igére, határozóra, sőt olykor ennek csupán a jelzőjére is: de mindig *egy,* határozott eszmére. Azt, hogy melyik tagjához tartozzék a mondatnak, rendszerint a megelőző mondat valamelyik tagja szabja ki, a melynek aztán a következő mondatban megfeleljen az *etiam*-mal párosult tag. E helyt azt mondja Hector az elébbi mondatban: *Si pergama* (aliqua) *dextra defendi possent*; és itt a kimaradt »aliqua« a mérvadó szó, melynek megfelel a következőben a »hac«: t. i. *etiam hac* (dextra) defensa fuissent. Ugyhogy itt a fennebb irt esetek közzül az utólsó van meg. — Lássuk csak: »Ha Tróját

k é z menthette volna meg,« azaz, »ha valamelyik kéz a világon;« ugy »e z (a kéz) i s megmenthette volna,« vagy »itt az én kezem és csak e z i s elég lett volna megmentésére [86]).« Az i s-nek t. i. háromféle szerepe van, u; m. hasonlitó, szaporitó és csekélyitő. És még ha úgy is vennők, hogy *etiam* ne tartozzék a *hac*-hoz, abban az esetben sem vonatkoznék az »egész mondatra,« hanem csak az igéjére. *Si .... defendi possent, ... etiam defensa essent* [87]). Ámde ez esetben a »*dextra*« és még inkább a »hac« elvesztenék minden nyomatékosságukat, otiosum-ok lennének. Azért hát az »etiam hac«-kal maradunk. Egy comm. sem is bántotta ezt [88]).

293. v. »sacra suosque penatis, a helyett sacra sua suosque penatis.« Th. Megleczkézi érette Weidner nyomán Sz.,

---

[86]) Vonatkozhatik az »is« a jelző s jelzett alkotta egy eszmére egészében, mely esetben a jelzetthez járul. P. o. »Láttam én már f e h é r h o l l ó t; de mondják, hogy van f e k e t e h a t t y u is. Ha a jelzett mind a két helyt azon egy, nem ismételjük, s ilyenkor a jelzőhez tartja magát az »is.« P. o. az iménti mondatokat így módositva: »Láttam én már f e h é r h o l l ó t; de mondják, hogy z ö l d is van.« Erre az esetre tartozik a vitatott hely.

[87]) Magyarul itt sem járulna az igéhez az »is,« hanem a határzójához a m e g-hez. Azért erre az esetre helyesen forditotta Th.: »m e g i s lett volna oltalmazva. T. i. az egészséges érzék feljül kapott nála a nyavalyás elméleten.

[88]) Azt a hamis felfogást, mintha »*etiam* egy egész mondathoz tartoznék, úgy látszik, hogy Hunfalvy Pálnak köszönheti Th. Tisztelt nyelvészünk ugyan — tudtomra — sehol se tette közzé az i s-re vonatkozó elméletét: de ἐξ ἔργων νόμου τὸ πνεῦμα.« »Utazásában a Balti tenger vidékein« ezeket olvassuk : »István király azonkivül a *liv-alkotmányt* is *megváltoztatta.*« Ezt ő ugy akarja érteni, hogy István más cselekvényein kivül, még azt is elkövette, hogy a liv-alkotmányt megváltoztatta, miszerint az »i s« az aláhúzott mondatra, mint egy egészre vonatkoznék. De egészséges magyar ész a coniunctiot csak a *liv-alkotmány*-ra viszi, s azt érti, hogy István más államok alkotmányain kivül a *livekét* is megváltoztatta. A böngészett többi példát nem elemzem, itéljen róluk csak füle után a magyar olvasó: »Könyvek helyesirása nem fejezi jól ki azt a kiejtést, söt avval ellenkezik *is*.« (Akarja mondani: »söt ellenkezik is vele.«) — »Van-e elemi eszt iskola *is*?« — »Kettős mássalhangzót ir, ha azt nem szabad *is* kettősen kiejteni. »...... melyet politikának neveznek, ámbár nem *is* érdemes e névre.« — »Kocsim oly sebességgel halad *is* a milyennel magyar paraszt *is* szokott hajtani.« — »Mintha nem *is* ember ülne megette, úgy hajt elöre a kocsis.«

azt állitván, hogy *sacra*-t absolute kell venni, mert — »*sacra* ereszkedő, *suosque* és *penatis* emelkedő rythmusban állanak.« Az értelemre nézve mindegy, akár így, akár úgy; de az ellen, hogy a constructiora nézve a rythmusnak általában votumaés csak caeteris paribus is döntő votuma volna, fennyen tiltakozom. Ladewigot sem győzte meg ezúttal a W. rythmusos érve, s újabban is sürgeti a *sua*-val való kiegészitést. — Azon versre irt második jegyzetében Th. ezt olvastatja: »penatesei.« Ad normam: »equitesek, avaresek, alpesek, Fliegende Blätterek.« A francziák ezt úgy hivják: double emploi. Igen sok a jóból. Szintoly feleslegesen emlegeti Th. »Hogy Aeneás Itáliába vándorolt, merő mese.« Az itélet igaz lehet, hanem: nunc non erat his locus. S minthogy már reá jár a rud, emlitsük meg azt is, hogy az, a mit a 296. vers alkalmával állit: »Homernál a gócz nem szent hely« és nála »nincs Hestia istennő,« merőben valótlan. És végre, hogy (298. v.) »miscentur« sem itt, sem másutt nem »= implentur.« Itt és más parallel helyeken: *miscet* = háborit, zaklat, zavar. A comm. és lexicographusok szerint: confundit, turbat.

301. v. »clarescunt sonitus: a hangok« [hová tovább] »kivehetőbbek lesznek. Csakhamar megkülönbözteti Aeneas a sonitus közt« [a sonitusban] »a fegyverzajt.« Weidner után rosszul: Sz. Ha jól is, igen sok a jóból.

302. v. »excutior somno. Minket is a zaj, f ö l v e r a z á l m u n k b ó l.« Th. Honnan jöttek ide a többes alakok.« — Summi fastigia tecti a h á z l e g t e t e j é n e k s z i n é t.« (Th. Sic!)

303. v. »ascensu supero m e g h á g o m« és: »aures arrigere ‚f ü l é t h e g y e z n i.'« Hogy Th. latin idiomákat magyar szólamokkal interpretál, azt csak dicsérhetni. De hogy a végre oly, legkimélőbben mondom, trivialisokat használ, milyenek ezek és feljebb (l. v.) a »s z á j á t t á t n i,« az, ilyes helyt, izlés ellen való vétek.

304. v. »veluti cum. A tertium comparationis insciusban fekszik, t. i. inscius causae « Th. Ladewig után csonkán, a mi hiba, mert épen az elhagyott rész tehetné, hogy a tanitvány érthessen valamit a jegyzetből, s annálfogva a 304—308. versekbeli viszonyokból. Valamit, mondom, mert honnan

tudja ő, mi az a »tertium comparationis,« mit — szégyen nem szégyen — megvallom, hogy magam se tudok [89]. El is hagyhatták volna azt a tudós pöffedezést mind a német comm., mind magyar utánzói s megérhették volna a jegyzet többi részével, mely a dolog valóságát sejteti. Ez abban áll, hogy az a con amore festett képe a természeti katastrophának nem »similitudo,« hanem ennek csak — valljuk be — «purpureus pannus«-a, mit csak a ment ki, hogy a bámulatok tárgyai közt is megvan a hasonlóság. Úgyde ezt főtekintetbe venni tiltja az »inscius«; tehát a tűzetes hasonlitás a ház tetején álló Aeneas és a kőszirt tetején álló pásztor közt van annyiban, hogy mind a kettő csodálkozik (stupet.) A szók rendje annálfogva ez: »Summi fastigia . . . . . . adsto« (stupens) »veluti stupet de alto vertice saxi inscius pastor, cum flamma f. a. incidit in segetem, aut rapidus . . . . . trahit silvas.« Ime világos, hogy a »*veluti*« egyedül csak a »stupet«-hez tartozik, és sem az égéssel, sem a vizár-ral semmi köze. De az Aeneis kezelői, copisták és kiadók, azt vélték, hogy van s a *veluti* egyenesen a *cum*-ra látszik vonatkozni, nem lévén pontozattal elválasztva. Elől hátul commákat kell melléje tenni, hogy az összeirás nyűgéből szabadulva, meglelhesse igazi követő társát a »*stupet*«-et [90].

310. v. »dedit ruinam, romba dőlt.« Th. A »dedit« és »dőlt« közt metaphoricus nagy hézag van, melyet át kellett volna hidalni a tanitvány számára. P. o. mintegy ily formán: *ruinae* (conspectum) *dedit*; vagy: dedit = exhibuit.

[89]) Ugy látszik *Veres* sem tudja, midőn Ladewignek egész jegyzetét röviden igy tolmácsolja: »A hasonlitás harmada a meglepetésben (inscius) rejlik, melyet a vész terjedelme mindkettőben okoz.« Elég idézni.

[90]) Th. is ád egy rendezett paraphrasist, mely sem az ő elébbi jegyzetével sem a dolog valóságával nem egyezik. Helyes felfogást csak Cerdánál lelek, a ki miután a természeti és hadi katasztrofa közti, — úgy szólva, mellékes — hasonlóságra figyeltetott, imigy végzi explicatióját: »Referenda haec ad Aeneam: sicuti pastor e monte audiens sonantis fluvii strepitum, stupet; sic Aeneas ad diversos luctus, clamoresque horrendos, praesertim ignarus causae.« Látnivaló először, hogy Cerda *stupet*-tel construálta »*veluti*«-t; másodszor, hogy Ladewig töle kölcsönözte a jegyzete értelmét pedant homályos stylbe öltöztetve — eredetiség kedviért. Az újabb német commentatorok átalában sokat csentek Cerdától.

Igaz hogy a commentatorok nem tanitnak erre, mert felteszik, hogy Virgilius olvasója tudja már, hogy a do »latissimae notionis« (Gesn.) és »infiniti usus« (Forcell.) est, és a tanitványról, hogy megleli a lexiconban az »*edere*, *offerre*, *ostendere*, darbieten« jelentéseit; szóval, mindent a mi kell, csak ezt nem: »dőlni.« — A német comm. hallgatása megmagyarázza a Veressét és Szénássyét is.

311. v. »ardet Ucalegon, azaz Ucalegon háza.« Th. Ennyi elég lett volna s helyes. De már a következőre: — »Csak is költőknél található metonymia,« azt kérdem: vajon metonymia-e? És akár az, akár nem az, épen olyan ez is: »Huc Caesar magnis itineribus contendit«; mert oda kell érteni, hogy: *Caesaris exercitus.* Pedig prózairónál (Caes. Gall. 1, 38.) találjuk, valamint ezt is: »Jugurtha . . . turres extruit« (Sall. Jug. 23.) és számtalan másokat [91]).

312. v. »Ucalegon trójai gerón.« Th. »Gerón« nem létezik másutt, csak Th. jegyzetében, mely e szerint nem magyaráz, hanem rejtvényt ad fel.

313. v. »*clangor tubarum:* A hőskorban tuba nem volt; a költő azonban az őskor hasonnemü situatioját az ő kora fogalmainak beszövésével igyekszik olvasóinak közelébe vonni.« Weidner után Sz. igy szépitgeti azt, a mit ha újabbkori költő tesz, »anachronismus«-nak neveznek kérlelhetlenül. W. nem tudja, a mire Bendavidot intette a nagybátyja: »Nagy társaságban soh'se koppants gyertyát öcsém!« valamint Virgiliusnak nem jutott a »clangor tubarum« irásakor eszébe, hogy a m a g a s z t o s-nak lényeges vonása az e g y s z e r ü.

314. v. *nec sat rationis in armis,* de nem elég (okos, csak) fegyverhez nyulni« Ver. Biz' én se vagyok elég okos ennek a magyarázat(lanság)nak az értésére. Utasitom az olvasót a Szénássyéra (eredetileg Weidnerére), mely megint csak szószaporitó paraphrasisa a Heyne egyszerü interpretatiojának: »*Nec sat rationis*, h. e. parum consilii, *in armis*, in

[91]) »Rem domus ad personam transtulit.« Servius. Igen de a metonymia nem »rei« hanem »nominis translatio« (transnominatio: Diomed. Donat.) — Sz. is utána mondja Th.-nek ama több mint kétes állitását.

armorum usu; nec mihi satis ipsi constabat, quantum his armis profuturus essem captae iam et incensae urbi.« — Servius is csaknem azt irja; nem különben Cerda [92]). — A mi az *arma amens*-beli alliteratiot illeti, az ilyesekről már megirtam átalában a véleményemet. — Hanem hogy »audiatur et altera pars« is, halljuk Cerdát: »Laudabat Jovianus collocationem hanc hiulcam, *arma amens*, hoc loco opportunam ad signandos Aeneae terrores, et vagos errores mentis: eandem laudat Caesar Scaliger; nam explicatur Aeneae anhelitus in iterata vocalis vastitate.« Ezt is eltulajdonitotta Weidner, de nem követte Cerdát a suum cuique lelkiismeretes számbavevésében. Egyébiránt meg is toldotta azzal a fontos felfedezéssel, hogy *am* (*amens*-ben) a megfordított *ma* (az *arma*-ban). Sz. csak ezt tartotta tolmácslásra méltónak!

323. v. »*quo res summa loco? . . . quam prendimus* arcem.« Ez ismét a sokat vitatott helyek közzül való. A vélemények ezek: »Q u o r e s s u m m a l o c o, P a n t h u? Respublica, id est universus status quo loco positus: et bene civis utilis, de repub. primum solicitus est.« Serviusnak ezt az explicatióját, mint látszik, egy más kéz, (folytatólag) azonnal megczáfolja: »sed hoc totum admirantis est, non interrogantis: et *Panthu* vocativus est« [93]). Mind a mellett hol hallgatva, hol ismételve vagy variálva elfogadták Burmann [94]), Heyne, Forbiger [95]), Wagner és utoljára Ladewig az ő apródjaival [96]). — »Thielius« (Forbigernél) »haec verba de arce interpretatur,

---

[92]) Donatus a *nec sat rationis-t erat*-tal, vagy *habui*-val kivánja kiegészittetni.

[93]) Ezt a discrepantiát a scholionban egy commentator sem jegyezte meg. Minden m i é r t-nek van a z é r t-ja, azt mondja a német.

[94]) Burm. úgy látszik, hogy parallel helyek gyanánt idézi: »*Nam si istuc ius est, senecta aetate scortari senes, Ubi loci res summa est nostra publica* (*Plaut.*) Nem látom a parallelismust.

[95]) »R e s s u m m a; salus reipublicae, ut saepissime.« Forb.

[96]) »Quo res summa loco? azaz, h o v á j u t o t t a z á l l a m s o r s a.« Ebben Th. a Plautus imént idézett locusát s nem a Virgilius szavait tolmácsolja. Gyöngyösi János versét: »Házasodol látom, m i d o l o g? Gombási barátom! juttatja eszembe. — »*Res summa*, mint res publica, az állam ügye.« Ver. J. Magyarázza meg hát ebből a Plautus idézott helyét!

quae nunc Trojanis res summa, i. e. gravissima esse debebant.« Ez a véleménye Weidnernek is, egy szokás szerint mindent magának tulajdonitó és bőbeszédü jegyzetben, melynek velejét imigy közli Sz.: »itt *summa res* helyre vonatkozó (localis) értelemben van véve = a legmagasabb dolog, azaz: a dolog a magasságban, azaz, a várban.« Valódi proteusi átalakulások; hanem lássuk már az én szerény véleményemet. Láttuk a 314. s köv. versekben, hogy Aeneas a legnagyobb izgatottságban, felbőszülve, sőt eszeveszett dühvel készül életre-halálra rohanni a csatába, — mint Decius előképe: »in medios se immittere hostes.« Mi természetesebb tehát, semminthogy a csatából e pillanatban érkezőtől azt kérdje: »hol legnagyobb a baj? hol legderekasabb az ütközet? hol legválságosabb a dolog állása?« Ezzel összehasonlitva mily balgáknak, gyermekeseknek tünnek fel a feljebb eléadott értelmezések, meg fogja olvasóm itélni. Ugyde a »quo res summa loco« a kérdésnek feltettem három alakja közzül nemcsak akármelyiket teheti, hanem mindeniknek megkülönböztető vonását, a *summa* és *res* szavak tág értelmeinél fogva, magában foglalhatja. Tanusítsa az elsőre külön, s aztán a kettőre is együtt vonatkozó példa. »Sub. tempus aestivorum nullum *summum bellum* posse conflari« (Caes. Gall. 8, 6. Gesn. szerint i e. quo summa rerum in discrimen venit). — »Tum vero ad *summam desperationem* nostri perveniunt.« (Caes. Civ. 2, 42.) — *Summum* in *cruciatum* se venturos viderent.« (Id. Gall. 1, 31.) — »... ut modo hi, modo illi, in *summo* essent aut *fastigio*, aut *periculo*.« (Nep. Att. 10.) — *Summus timor*.« (Id. ib.) — »*Summum scelus*« (Sall. Cat. 12.) — »*Summus labor*, *summum ius*, *summa controversia*, *summa religio*, *summa salus*, *summum* reipublicae *tempus*«: mind Cicero szólamai, melyekről igy itél Ernesti: »inprimis eleganter iungitur *summus* substantivis ita, ut significetur id, a quo tota res quae substantivo indicatur, pendet.« — »Significamus *summam* illam *controversiam*, in qua causa *vertitur*. Quint. 3, 11, 1. — Elég volt e szó »élire állitott, legszélső, válságos« értelmeinek bebizonyitására; lássuk már a »summa rei«-t. — Quod quidem erat magnum de *summa re* dissentientes, in eadem consuetudine amicitiae permanere.« (Cic. Phil. 2, 15,

38.) — »Imminebant enim Seleucus, Lysimachus, Ptolemaeus . . . . , cum quibus ei de *summis rebus* erat dimicandum« (Nep. Eum. 10.) — «Mene igitur socium *summis* adiungere *rebus* Nise fugis ?« (Aen. 9, 199.) — Ime mely szépen értelmezi itt maga a költő a kérdéses szólamot: midőn mindkét helyen a körülmények majdnem teljesen egyeznek. De az interpresek talán féltek, hogy elkergeti a tücsküket ez a vers, és egyikök se idézi. Kisértsük meg elűzni a másikat, a melylyel ezen versben veszödnek. Mit tehet a »*quam prendimus arcem* ?« kérdik, s a hányan, annyiféle feleletet adnak [97]. Feleleteikkel nem untatom itt az olvasót, hanem inkább azt kutatom, mi húzott hályogot a szemökre ? F. az, hogy mind »*prendo*«-nak, mind »*arx*«-nak felettébb megszükitették az értelmét: jelesen az igéét tetties (actualis) fogásra vagy

[97]) Hadd resumálja nekünk Peerlkamp a tudósok hallucinatioit: »Burm. coniicit: *qua prendimus arcem ?* Id est, qua ratione ad arcem pervenire possumus ? — Schrader: *qua tendimus arcem ?* — Servius interpretatur: *quam prendimus arcem, cum tu eam relinquas.* Non enim plures erant arces. Heynius arcem pro *perfugio* accipit. Quod minus huc convenit, quia modo legimus Panthum fuisse sacerdotem *arcis*, ubi cum *arx* proprie accipiatur, hic non figurate poni potest.« (Mintha biz' azon egy lapon nem fordulhatna elé azon egy szó egyszer »*proprie*,« másszor »*figurate*!« Kivált pedig itt ! Hisz' az első *arx*-at Aeneas Karthagoban mondja Didonak s meg kell neki magyaráznia, ki volt az a Pantheus ; a másikat évekkel az előtt mondta Pantheusnak, a ki nem fogta őt félre érteni s minket sem kényszerit semmi, hogy azon egy tárgyra vigyük a különbözőleg mondott, bár hangban egyező két szót. Nem azért nem teszen hát *perfugium*-ot az arx, hanem mivel világos, hogy a »csatába rohanó Aeneas nem hogy beszélhetne, de nem is gondolkodhatik menhely«-ről.) — »Wagnerus« (folytatja Peerlk.) explicat: *quomodo prendimus arcem ?* Non recte intelligo, cur Aeneas hoc sacerdotem roget etc.« (Még hosszasan czáfolja P. a czáfolatra sem méltó interpretatiot s aztán eléáll a magáéval :) »Scribendum puto: *quin prendimus arcem ?*« Tehát ismét emendatio, s annak is elég sületlen, feltéve, hogy *prendimus* alatt a várnak visszafoglalását érti P.; mert biz' a nem volt olyan könnyű dolog, hogy oly hideg vérrel lehessen projektálni. Már pedig ebben az értelemben vették Weickert (ap. Forb.), Ladewig és Weidner is, kik Cerda explicatioját: »quam arcem ad defensionem habemus ? nullam credo cum tu inde fugias, Panthu,« tették magukévá. *Prendere* szerintök = capere, occupare. Én az ira amens« Aeneasra gondolva, a kinek csak a pulchrum mori succurrit,« nem birom képzelni, hogy ő e pillanatban hadi terveket készitgetett volna Panthussal.

legalább illetésre, a névét erőditményre, vagy épen csak »acropolis«-ra. Már pedig a *prendo* szint oly széles értelmű, mint a magyar fogok; a mivel azonban a világért sem állitom, hogy synomymák Hanem állitom ám, hogy sem ebben: »cum simul ventis properante remo --*prenderint altum* fugiente litus« (Sen. Troad. 1048—9); sem ebben: »iam tandem Italiae fugientis *prendimus ora*« (Aen. 6, 61.), a prendo actualis oda érkezést (»erreichen« Klotz. »gewinnen Voss.) nem jelent; hanem azt, a mit a magyarban értünk ime szólamokban: *útba fogni*; *útnak fogni*; *helységnek, hegynek* v. *erdőnek fogni* (irányába menni, indulni, közelgetni) [98]. Megint ha *arces*, mint *moenia*, várost, illetőleg a város épületeit teheti, miért ne tegyen *arx* épületet? Mindezekből önként következik, hogy: *quam prendimus arcem?*« = melyik háznak vegyük útunkat? akár: melyik részére induljunk a városnak? Mi az elébbi kérdésre: »hol a legnagyobb baj?« önként következik. Et sic omnia aptissime cohaerent [99].

324. v. »*summa dies*: ‚a temetés napja' = supremus dies.« Weidner nyomán Sz. Ismét csak tudósi viszketegség ;

---

[98]) A M. Ny. Szótára kifeledte ezt a szólamot; holott megvan benne: »(közelitő ragu névvel) *munkához fogni* . . . . . *dologba fogni* . . .« Igen de a *nak* is közelitő rag nem egyszer; p. o. *falnak menni*, *Pestnek tartani* sat.

[99]) Elég hosszas valék e tárgyban, de egy kis megjegyzésre végül mégis engedelmet kell kérnem. Német kritikus megneheztelne, ha egy órában merném előtte emlegetni Drydent és Vossot, mint Virgilius forditóit. »Hogy merek én,« mondaná, »összehasonlitni egy vizenyős paraphrasist egy nagyszerü műforditással?« És ime, az angol költő paraphrasisában:

What hope, O Panthus? Whither can we run?
Where make a stand? And what may yet be done?

elfogulatlanul tekintve, mennyivel több méltóság van, mint a Voss szabatos sorában:

Panthus, wie steht gegründet das Heil? wo schutzet ein Hort uns?

Az a »wie steht« nem sokat különbözik a Gyöngyösi (l. 96. j.) »mi dolog?«-jától. És meg kell gondolni, hogy mindenik előtt csak a commentatorok magyarázatai lebeghettek. De Dryden nemesitette őket, holott a német költő pedantul szabta a versét hozzájuk. Képzeljük csak az Eugenia császárné szájába azt a verset, a mint egy Sedanból menekült katona megviszi neki a katastrófa hirét! (V. ö. »Quid agitur?« Pl. Ter.)

mert »*summa dies*« tulajdonképpi értelmében = végnap; s Panthus nem volt oly rózsaszinü kedvében, hogy metaphorákat hajhászszon, mikor keze ügyiben volt a mindennapi: »végünk van!« Aztán úgy látszik, mintha volna a feljebbi (322. v.) *summa* és e közt némi viszony: mely szerint a »quo loco *summa* res«-re Panth. azt feleli (*reddit*): »Venit *summa* dies.« A világért sem mondom, hogy szójátékból; — ámbár kétségbeesett embertől ez is kitelik, mint a harag legmagasabb fokán a nevetés; — hanem csak eszmetársulat következtében, melyet az a temetés-metaphora, elrontana.

330. v. »*Portis bipatentibus.*« — Ezt következő ékes magyarsággal forditja T.: »a két szárnyuk nyitott kapuknál.« Alább a 333. versnél pedig: »stat stricta, kirántva áll.« Német csakugyan nem irt volna »gezücktes Schwert« helyett »entblösstes Schwert«-et. Igen, mert ott még tudják becsülni a nyelvet.

331. v. Az újabb comm. merőben hallgatnak erről a versről, mintha minden tisztában volna vele. Pedig, egyszer, hiányzik a »*quot*«-hoz egy *tot*, a miért is Servius anacoluthonnak nevezi, s elmésen menti azzal, hogy »vel augendi gratia, vel perturbatus dixit« (Panthus). Aztán meg ha kipótoljuk is, a »*tot milia*«-nak nem lesz igéje, s az anomalia még is megmarad. A bajon Wagner úgy akar segiteni, hogy nem *tot*, hanem *eorum* egészitőt használ, s igy construál: *Quot milia unquam Mycenis venere,* eorum *alii portis* . . . . *adstant, alii angusta viarum* . . . . *obsedere.* — Jutott az is eszembe, hát ha az *alii* . . . . *alii* megkülönböztetést *partim* . . . . . *partim* helyett mondta a »perturbatus« pap. Tehát: Milia, (quot unquam . . . . venere), *partim* . . . *adsunt*, *partim* . . . . . *obsident.* De hajlandó vagyok inkább a Wagner ellipsisét fogadni el. Mindenesetre figyeltetni kell a tanitványt, hogy a 331. v. az *egészet*, az előtte s utána valók *ennek részeit* képezik.

335. v. »coeco Marte, vak harczban, eszeveszetten harczolva.« Th. Ő, a ki, és helyesen, szeret magyarázólag forditni, itt a *coeco*-t nyersen tolmácsolja vaknak. Másod ízben igaz, hogy magyarázza; de abban nincs köszönet. — »Eszeveszett harczolás« alatt megátalko-

dott, tüzes harczot ért a magyar. Ezt pedig azokról, kik »*vix temptant praelia*,« mondani nem lehet[100]). Éjszaka is volt, meg is lepte az ellenség, tehát »vaktában« védték magukat, (»resistunt«) úgy a hogy lehetett.

341. v. »*lateri adglomerant nostro :* t. n. *latera*. Ladewig után Th. *se*-vel egésziti ki a 339. versből.« Sz. — Megjegyzem, először: hogy a *t. n.* betüket nem tudom kiegészitni, s gyanitom, hogy a könyvet használni akaró tanitvány se. Másodszor, hogy Sz. a Weidner jegyzetét csonkán és hibásan tolmácsolja. W. ugyan is két esetet különböztet meg. Vagy intransitive kell venni (Serviussal) az igét, mint egy falka más transitivumot, melyeknek Virgiliusból, ezen az egyen kivül, teljes listáját adja Ribbeck (Proleg. p. 65.); vagy ki kell egészitni illő accusativussal; még pedig vagy *se*-vel, mint nemcsak Ladewig, hanem előtte már Heyne és Peerlkamp is; vagy *latera*-val, mint tudtomra egyedül Weidner. — Továbbá, színvonal nem színvonal, de én szeretném tudni, minő elven vagy elveken alapulhat az az orthographia, mely egyfelől (285. v.) »*aspicimus*«-t, másfelől »*adglomerant*«-at, majd »*opstupuit*«-ot és ismét »*adspirat*«-ot ád?

345. v. »qui hogy« Th. Nem hibáztatom egészen; de szükségtelen a változtatás, miután úgy is jó értelme van: »az a szerencsétlen, a ki nem hallgatott mátkája szavára.« Sőt még jobb, mert a »hogy«-gyal magyarban nehézkes interiectává lesz az *infelix*. Vagy pedig *qui*-vel ezt is, mint adverb. nominativust (*Coroebus venerat infelix*) erre kell változtatni: szerencsétlenségére. Minden esetre okát kell vala adni a változtatásnak.

348—54. v. Aeneas szónoklatát Serviuson kezdve minden interpres bonyolodottnak — némelyike úgy a hogy áll,

---

[100]) Ladewig pedig épen azt mondja jegyzetében, melyet Ver. így tolmácsol: »coeco Marte nem a sötét éjjeli harczot jelenti,« (persze hogy nem!) »mert holdtölte és a tűz fénye is világitott« (a hold tölte mikép világithat? nem tudom) »hanem a szenvedélytől vakitott sikertelen harczolást.« A »harczolás«-t mikép vakithassa a szenvedély, nem foghatni meg. A harczosokat igenis; de hát volt-e idejök a meglepett, tán el is szunnyadt őröknek, hogy kifejlődhessék bennök a vakitó szenvedély?

plane inextricabilisnak [101]) — tartja és nyilvánitja. Ki egy, ki máskép akar segítni a dolgon; de mindenik az utána jövők itélete szerint szerencsétlenül. Kisértményeiket nem sorolom elé, a mennyit Sz. Weidnerből kiir, untiglan elég. A helyett megmondom s el is háritom a baj okait. Az első az, hogy Servius s utána mások egész Thewrewkig a 348. versbeli *frustra*-t a *succuritis*-hez huzták, miből aztán a következnék, hogy a szavak jelen rendében, a schol. szerint: »synchesis, id est, hyperbati longa confusio« lenne. De arra nincs szükség, mert a »frustra fortis« mellett, ha exacte parallelus locus-t nem is birok felhozni, de ellene sem lehet semmit mondani. Igaz, és ez a második baj, hogy aztán a magára maradott *succuritis urbi incensae*« után első tekintetre furcsán következik a »*moriamur*,« t. i. »segitségre jöttök; tehát haljunk meg!« De tegyük csak a mondat accentusát, ne a *succurit*-ra, hanem az *incensae*-re, vagy nyelvtanilag szólva, jusson eszünkbe, hogy ez a jelző adverbialis dativus, legott megszünik az ἄτοπον, s a mondat értelme ez: »akkor jöttök, mikor a város már ég,« azaz: miután már megszállotta az ellenség, s nem lehet megmenteni. Azért még is — (visszatekintve az elébb mondottra: *si vobis cupido* (*est me*) *sequi*) — »induljunk, bárha csak a halál áll előttünk,« sat.

Valaki azt mondhatná, hogy »hisz' ez nem újság, mert Sz. jegyzetében csaknem szóról szóra úgy olvashatni.« Én nem mondom, hogy újság a paraphrasisom, s még arra sem kopogtatok, hogy a kettő közt van némi különbség; hanem bizony a Weidneré (melyből forditotta Sz.) sem újság, mert a Ruaeus (in us. Delph.) paraphrasisában, csakhogy rövidebben szerkesztve, mint a miénk, épen azt olvashatni. Mondom ellenben, hogy a mi kirekesztőleg az enyim, az a magyarázatnak nyelvtani deductioja. Ladewig ugyan is logikait ád, Weidner a psychologiába és rhetorikába ül belé oly mélyen, hogy alig bir kivergődni. Grammatikáról se egyiknél, sem másiknál e tárgyban egy szó sincs.

---

[101]) »In vulgato ordine apta connexio desideratur, et, ne de Burmanno et aliis dicam, dubito an Heynius et Wagnerus invenerint.« Peerlk. — Nem tudom, hozzája állott-e Ladewig vagy Weidnerhez szegődött tacite; mert ujabb kiadásában az egész dologról hallgat.

Hanem van a *his* felett vita, melyet Ladewig (et Comp.) dativusnak, Weidner és követője ablativusnak tartanak. Az utóbbi vélemény eredetileg a Serviusé. Ismét az autorra volna szükségünk, hogy megmondja: kinek van igaza. Egy harmadik vélemény a Heyneé: »*super his* = post haec, inde.« De mind a mennyien reá támadnak, s én nem védem. Szint' oly kevéssé védem Ladewiget, a ki Weidnernek helyes megjegyzése daczára, azt állitja — tudós ügyetlenséggel —, hogy az »*infinitivus, sequi* (350. v.) parancsoló mód helyett áll, Homerusi módon.« Szeretném látni mikép construálja belé akár latinul, akár más nyelvre forditva a parancsoló módot a »*si vobis audendi certa cupido*«-ba, melyet »*quae sit rebus fortuna videtis*« követ? És bámulok, mikép nem látta, vagy inkább érezte, hogy a (*me*) *extrema audentem* regens verbumot követel? Ladewig igaz, hogy német, s a kutyájának infinitivus modusban parancsol; de hiszen a német is a parancsoló infinitivust rendszerint csak elszigetelve szokta használni.

355. v. »*lupi ceu raptores*: mint ragadozó farkasok.« Sz. Ennyi elég lett volna. A következő nyakatekert magyarázat — (»tehát raptor tulajdonság néwileg áll«) — helyett pedig vagy semmi, vagy egyszerü rendezés.

356. v. »*improba*, gonosz, mert telhetetlen.« Ver. Saját esze után.

357. v. »*coecos*: vakokká minden veszély irányába.« — Sz. mikor Lad., Weidner jegyzetét — »Blind gegen jede Gefahr« — forditotta, nem pillantott a szövegbe, s nem vette észre, hogy ott *exegit s nem reddidit* levén, igy construálni: »vakokká üzte,« nem lehet. De ha lehetne is, az értelmezés nem igaz. *Caecos* adverbialis accusativus és = (németül) *blindlings*: azaz a sürü ködben (*atra in nebula*)) v a k t á b a n, azaz határozott irány és terv nélkül indult kóborolni a farkas, mint egy veszett kutya. De a »*rabies*«-nek a »*coecos*«-sal éppen annyi köze van, mint a 335. versbeli coeco-nak a szenvedélylyel.

360. v. »*cava umbra*, quatenus ipsi ea circundantur, quasi tecti.« Heyne. *Cava*-nak ez a követelt (b u r k o l ó) jelentése kivétel nélkül minden commentariuson áthúzódik H.

óta. Lehozatalát azonban csak Veress és Weidner kisérték meg, elmondom mi módon; mert szükséges a papiros türelmes voltának bebizonyitására. Veress deductioja: »*cava umbra*, hasonlóan mint cava nubes (1. 16). A mit a felhők, melyek olykor-olykor a hold fényét elboritják, okoznak, az az okozatról van mondva.« Ebből már tudjuk! A Weidnerét, nem itt, hanem I. 81. v.-nél kell keresni, hol ezt leljük: »A hegy cavus, mert hajlékául szolgál a szeleknek. De ha az öblösnek külszine valamennyire el [van] fedve, e l f e d ő, r e j t e g e t ő, b u r k o l ó jelentéshez jut a *cavus*.« És Weidner, ha kalapot tesz fel, „Kalapos« névhez jut, mondhatnám én is. A valóság az, hogy a *cavus*-nak, — a magyarban is rokonos — két jelentése van: ü r e g e s (ö b l ö s, h o m o r u) és ü r e s. A többi mind szófia beszéd, s Heyne jobb lesz, ha alszik, a helyett, hogy azt a ferde fogalmat bocsátja világgá.

364.—5. v. »inertia corpora, g y á m o l a t l a n o k. Körülirás inertes helyett.« Th. »Wehrlose« L. [102]). Igy a többiek is, mind, és mindnyájan hamisan és sületlenül. *Inertia corpora* = h e v e r ő testek és *sternuntur inertia corpora*, *αλλοιότης* e helyett: *corpora strata iacent* [103]). — Bővebb elemzésre, úgy vélem, nincs szükség. — *Inertia corpora* n e m körülirás, és ha ilyet akarnánk keresni, reá igazit Cerda: »nota elegantem periphrasim cadaverum. Quid enim est cadaver, nisi corpus iners, et iam stratum.« Csakhogy igy aztán a *sternuntur* quasi praesens historicum lenne, mi csupa leiráshoz nem illik jó móddal.

373. v. »nam quae azaz quaenam.« Th., és hivatkozik

---

[102]) Ezt a forditást Heyne szerencsétlen gondolata magyarázza ki »*sternuntur inertia corpora*, inertium hominum, malim accipere de imbellibus, senum, infantum, feminarum.« — Csak azt mondom reá, hogy *longe petitum*, mihez az utat Servius interpretatioja: »inertium = non repugnantium« mutatta.

[103]) A *iacent*-hez a *passim* igen jól illik, holott a Heyne képzelte mészárlással, mi csak a házakban, nem az utczákon — hiszen az »imbellis« lakosság már le volt feküve, — történhetett, nem fér jó móddal öszve. Aztán a fegyvertelen népet (»non repugnantia«) rabszijra fűzni, nem leöldösni, volt szokás. Igaz hogy a szövegben »perque domos« is ott van, de ez azt teszi: »még a házakban is« és eléadott nézetemet legkevésbbé sem gyengiti.

Serviusra, a ki azt állitja, hogy a *nam*-ot régente elébe tették a *quae*-nek. Hasznosabb lett volna figyeltetni a tanitványt, hogy a *quis*? etc. után tenni szokott *nam* különbözik a coniunctio *nam*-tól, melynek mert a jelentése, holott a kérdéses *nam* = csoda, féle. *Quidnam* = micsoda, miféle? *Quidnam id est*? (Plaut. Trin. 5, 2, 45.) = Micsoda az? Szoktuk ezt utórag helyett »ugyan« előtételével is kifejezni: Ugyan mi az? Lényeges a *nam*-nak e használatában az, hogy a *quisnam* sat. nemcsak kérdőszócska, hanem éppen fő- és sarkalatos szava a kérdő mondatnak, s azért az accentus reá esik. — De nem mindig kérdő ám a *quisnam*, *quaenam*, *quidnam*, hanem egyszerű, úgy nevezett határozatlan névmás, és ha kérdő mondatban van is, nem kap accentust, vagy ha kap is, a mondatnak nem a főaccentusát, hanem egy gyengébbet, másodrendüt. Igy ebben: »Num *quidnam* de oratore *restat*?« (Cic. Past. 7, 26.) = Vajon (v. Hát aztán marad-e meg valami a szónokból magából? Látni való, hogy a kérdés fő és accentuált szava a »restat.« Ilyen ez is: »Quid? quae sine arte appellantur..... *ecquonam* modo, *ecquonam* loco arte *indigent*?« (Cic. Part. Or. 14, 48.) Hogyan? azokra, a melyeket mesterség nélkülieknek hivnak..... kell-e valami mesterség?« Ezekből s hasonlókból azt tanuljuk, hogy a *nam* egy természetü a *quam*, *piam*, *dam*, *libet* utóragokkal. Vessük össze csak a feljebbi első példával ezt: „Num *quisquam* praeterea« (*est*)? (Cic. Rosc. Am. 37, 107.) = Vajon van-e még *valaki*? Magyarban rendszerint vala előtételével különböztetjük meg és fejezzük ki az ilyes *quisnam*-ot; jóllehet a csoda is megmarad olykor, p. o. ebben a szólamban: (»Van-e tollad?) — Van a micsodás!« Jegyezzük meg továbbá, hogy a kérdő *quisnam*-ban az utórag, ugy szólva, fokozó, erősitő, nagyobb kiváncsiságot, bámulatot fejez ki, mit Cicero diserte is jelel ebben: »...... secum admirantem, *quidnam* contra dici possit?« (Hasonló erejü a magyar *csoda* és *féle* is; holott az angolnak egész szólam kell: »I wonder.) A nem kérdő, határozatlan *quisnam*-ban ellenben elveszti a *nam* ezt az erejét és inkább gyengitő, kicsinyitő tulajdonságot ölt.

Térjünk már vissza az elöl tett *nam*-hoz. Ennek is van,

nem causalis értelme, melyet egy esetben igy fejez ki Hand (Turs. 4, p. 6.): »Parenthesis, quae explicandi causa interponitur, propriam habet particulam *nam.*« Magyarban is épen így van, s a szócska is a »mert« [104]). Ehhez én még azt teszem, hogy nemcsak parenthesiseket, hanem ex abrupto más mondatokat is kezd ez a *nam*, mely szintúgy elvesztette a causalis értelmét, mint p. o. »*Nam* cur me miseram verberas?« (Plaut. Aulul. 1, 1, 3.) Ez az első szava az illető személynek a játékban, és ismételve: »*Nam* qua me nunc causa extrusisti ex aedibus?« (Ib. v. 5.) — *Nam* is postquam excessit ex ephebis, Sosia, Liberc vivendi fuit potestas« (Ter. Andr. 1, 1, 24.) — *Nam* quid ego de actione plura dicam?« (Cic. Orat. 5, 18.) Ily helyen a magyarban már ritkán »m e r t,« hanem legtöbbnyire »h á t« felel meg a »nam« nak [105]). A *nam*-on kivül van még hasonló használatban a *quid?* is. *Quid?* orationis quot sunt partes?« (Cic. Part. Or. 1, 4.) — *Quid?* quaestio quasnam habet partes? (Id. ib.) — »*Quid?* definitionis quae ratio est et quae via?«

Elemzésünkből kiviláglik, hogy a hátuljáró *nam* sem egyik, sem másik értelmében nem azonos az (utóbb jellemzett) elül helyzettel, sem egyik, sem másik jelentésében. A hasonlóság is csak abban az egy negativ jellemvonásban áll, hogy egyik sem okadó coniunctio (foglaló). Se a kérdéses locusban tehát, se az idézni szokott parallel helyeken p. o. (Georg. 4, 445.) »*Nam quis* te, iuvenum confidentissime, nostras iussit adire domos?« — (Aen. 12, 637.) »*Nam quid?*« — (Terent. Phorm. 5, 1, 5.) »*Nam quae* est haec anus? a *nam* .... *quae* e helyett: *quaenam* s a *nam quis* e h. *quisnam*, *nam quid*, e h. *quidnam*, nincs téve. Servius állítását tehát az elmélet megdönti; tények pedig nem igazolják, mivel mind régiebb, mind későbbkori autorok használják a *nam*-ot mind a két helyzetben, és mindig a maga helyén és értelmében.

---

[104]) Ezt is, persze hasztalan keressük a M. Ny. Szótárában; holott az egész hasábot töltő, szószármaztató fürkészések helyett jobb lett volna a »MERT« különbféle használatát fejtegetni és példákkal világositni.

[105]) »Eridj ecsém vágj fát!« mondja egyik székely a másiknak. »M e t t én nem!« felel reá másik (T. i. m e r t én nem. — Vagy lehet ez is a felelet: »H á t én n e m!«

Nyelvérzékök sugta azt meg nekik biztosan, nekünk pedig fáradságos elemzéssel s elmélettel kell küzdenünk mellette az eszmezavarás és hamis állitások ellen. A *nam quae tam sera moratur segnities*-ben? a hátul tett *nam* a *quae?* értelmét fokozva, azt a színt adná, mintha Androgeus főkép a *segnities* minő voltán tünődnék, holott a főeszme az, hogy késésökért korholja vélt pajtásait, és a *nam* csupa expletiva particula [106]), s feljebbi elemzésünk utolsó (ötödik) rovatába tartozik.

A *sera segnities* is több figyelmet igényel, mint a menynyit Th. fordit reá, ki azt mondja, hogy »csak a három i e s végzetű alak szokottabb a megfelelő i a végzetünél: canities, effigies, pauperies.« Még ha érthetőbben s igazabban [107]) volna is mondva, nagyon feleslegesen foglalná helyét a *sera segnities* constructioja magyarázatának. — »*Sera*, quae seros facit«, irja Servius; tehát k é s ő = késleltető. Derekas jelzőnek erőltetett igazolás lenne, de adverbialisnak (*tam sera*, a helyett, hogy: *tam in serum* v. *adeo in serum*) megjárja. *Quae segnities tam seros* i. e. *tardos facit.*« (Forb. [108]) — Ha-

[106]) Priscianus a *nam*-nak csak két értelmét különbözteti meg, u. m. a causalist és a nem causalist, mely utóbbi »completiva« név alatt a mi utolsó négy rovatunkat mind magába foglalja: »Completivae sunt : vero, autem, quidem, equidem, quoque, n a m, n a m q u e, et fere quaecumque coniunctiones ornatus causa vel metri nulla significationis necessitate ponuntur, hoc nomine nuncupantur.« (Pr. Inst. 16, 13.) — És ismét: ». . , . . n a m est quando γάρ, est quando δή Graecam coniunctionem completivam vel affirmativam significat.« (Id. ib. 16, 15.) — Végre: ». . . ‚nam, enim, ergo‘ non solum causales vel rationales, sed etiam completivae et confirmativae inveniuntur et praepositivae et subiunctivae, quomodo δή apud Graecos.« (Id. ib. 18, 173.)

[107]) T. i. *effigies*-nek és *pauperies*-nek nincs megfelelő *ia* végü alakja. Van ellenben a szint oly »szokott« *congeries*-nek, *mollities*-nek, *planities*-nek, *puerities*-nek. Ismét más nem különben »szokott« alakok: *calvities*, *alluvies*, *diluvies* sat. *ium* végü társaknak örvendenek. Mit is akart hát tulajdonkép magyarázni Th.?

[108]) Forb. a Val. Flaccus »serus amnis«-át (Arg. 4, 705.) idézi parallel helynek. Én nem vagyok hajlandó elismerni a parallelismust. Nem hiszem t. i. hogy ebben:

»*serum* ut veniamus ad amnem
Phasidis et mites, inquit, dent vellera Colchi;
Unde per hos iterum montes fuga?«

sonlókép felesleges fáradsággal törekszik Th. megmutatni, hogy egy »várost feldulni« türhető kifejezés. Mert hiszen »*rapiunt feruntque*« csakis dúlást jelelő solemnis szólam.

375. v. »itis, venitis.« Th. Ebből megint azt tanulja a tanitvány, hogy Virg. csak amúgy önkényesen csűri-csavarja a szavakat a metrum exigentiájára! Inkább azt tanulja meg, hogy *ire*-nek egy tágabb és egy szükebb értelme van. Az utóbbiban *venire*-nek az ellenkezője; a tágabban mind a kettőt magában foglalja, mint járás a magyarban.

Wagner és Forbiger hasonló hibát követnek el azon versre vonatkozó jegyzeteikben: *nunc primum*, id est, *nunc demum.*« A comm. egyebet mondat a költővel, mint a mit mond. *Nunc primum* = csak most, még most[109]); *nunc demum* = valahára. Világos, hogy az utóbbi nem ide való. »Mások már dúlják a várost és ti csak most jöttök?« Azért a Cerda acumenjére sincs szükség: »Acumen est in verbis; primum ire dicuntur, qui postremi sunt.« *Primum* nem *itis*-hez, hanem csak *nunc*-hoz tartozik.

377. v. »sensit medios delapsus in hostis, sensit se delapsum esse.« Th. És igy valamennyi comm. Serviuson kezdve, a ki röviden mondja: nominativum pro accusativo posuit.« — A régi grammaticusok sokat vesződnek vele: Charisius egyenesen soloecismusnak declarálja; Priscianusnak pedig annyira a máján fekszik, hogy öt izben veszi elé s mindig más-más görög szólamokhoz hasonlitja. Rajtuk nem csudálkozom; de igen a mai »subiectum praedicatum«-os nyelvészeken, kik nem tudják, hogy a praedicatumnak legtermészetesb alakja *esse* mellett a nominativus, és hogy »ego nolo Caesar esse« (Flor.) »*vir bonus . . . . ait esse paratus*« (Hor.), *Aelius stoicus esse voluit*« (Cic.), és *liberatur Milo non*

---

a *serum* adverbialis jelző volna. Világos, hogy a másik tagbeli derekas jelzőnek, a *mites*-nek felel meg, és költői synonymái a *placidus*, *quietus*, *torpidus*, *taciturnus*. *Serus amnis*-ra ha ez értelemben (lassu folyam) nem is lelünk más helyet, az nem oly nagy baj, mint a lenne, hogy ha igy construálnók: *sero veniamus ad amnem*, mint Forb. kivánja.

[109]) Csudálom hogy nem jutott eszébe a két comm.-nak német létére a *jetzt erst*, vagy Voss szerint a *nun erst*. Nunc demum = nun zuletzt: hogy tetszik?

eo consilio profectus esse (Id.), nem soloecismusok. De biz' ők mind azt feledik, és azt a szabályt, hogy a praedicatum *esse*-hez, midőn ennek az alanya épen az, a mi a regens verbumé, épen azon alakban is járuljon, kivételnek, graecismusnak, attractionak, poetica licentiának s t. eff. állitják [110]). A szóban forgó hely egyszerü elemzése tehát: *Androgeus ... in medios hostes delapsus esse, sensit.*

378. v. *retroque repressit*, retro-nak ily pleonasticus használata több helyt fordul elő.« Th. — Előbb azt kell eldönteni: vajon itt pleonastice van-e használva a *retro?* Már pedig abból semmi sincs. Még abban az esetben sincs, ha megengednők, hogy *re*-előrag mindig azt teszi: »vissza.« Mert a vissza értelme csak az, hogy »az előbb volt állapotba.« A láb rendes állapotja a földdel való érintkezés, az hát, a ki a földről felemelte, legott »*reprimál*«-ja, mihelyt arra ismétleteszi; tehát visszateszi. Úgyde ebből még semmit sem tudunk arról, hogy minő irányba teszi vissza, p. o. előre-e vagy hátra felé. A *retro* pedig épen azt mondja meg. Magyarul kimondhatjuk, az igaz, két szóval: meg-hőköl, a mire a latinnak három kell; de csak azért, mert a hőköl magára már azt teszi: *pedem retro premit*, s csak a *re* kifejezésére kell a meg.

380. v. »nitens lépvén« Th. — »humi nitens pressit = mezitláb menve rálépett.« Weidner — Szén. *Niti* azt, hogy »lépni« soha és semmi esetben nem teszi; az erőlködés lényegesen kirekeszti a haladást, mivel oly állapot az, mely nem bir ezzé válni. De bizony *mezitláb*-ot sem tesz. Oly világos képtelenség az, hogy nem szólnék hozzá, ha érve nem volna Weidnernek még furcsább, mint interpretatioja. Azért kell t. i. *nitens*-nek »mezitláb«-ot tenni, mivel Juvenalis egy hasonló jelenet leirásában »palleat, ut nudis qui pressit calcibus anguem« szavakkal él! De biz' a Th. parallel helye sem erősebb bizonyiték, habár nem oly nevetséges is, mint az iménti. »Crocodili« (idézi) »fluvialesque testudines

[110]) Látnivaló, hogy a szabály úgy van szerkesztve, hogy ezt a locust is: »*atqui licet esse beatis*« szárnya alá vegye. Igenis, mert *vobis* a *licet* alanya, éppen úgy, mint németre forditva (ihr dürft) *ihr* a *dürft*-é.

quaedamque serpentes ortae extra aquam, simulac primum n i t i possunt aquam prosequuntur.« (Cic. Nat. D. 2, 48, 124.) Ámde az ide vonatkozó szavak csak azt teszik, hogy: mihelyt erőre kapnak, vagy birják a testöket, vagy meg tudják feszitni tagjaikat.« S még ekkor sem mondja Cicero, hogy »lépnek,« hanem csak annyit, hogy; a vizre t ö r e k e d n e k.« Aztán a *serpens*-nek kissé bajos lenne »lépni.« Forbiger elébb jól megmondja, hogy: »*humi nitens*, pedem figens«; de aztán kiesik a sodrából: »i. e. gressibus incedens firmis et dure impressis terrae torquet anguem.« Szószaporitás; de csak a legügyetlenebb félreértés hozhatná ki belőle, hogy *nitens* = gressibus incedens. Sőt inkább a »*firmis*« »*duris*« és »*torquet*« szavakkal akarja Forbiger jellemezni a *nitens* értelmét.

381. v. «*iras*, azaz: mérges fejét.« Ver. Ily ótromba metaphorát egy Virgilius nem irhatott, és erről meggyőződhetik vala Ver., ha a Ladewig idézte verset (Georg. 3, 421.) megnézi, s nem irja vaktában utána az idézetet. A Sz. jegyzete is egy húron pendül a Veressével. — *Attollere iras* = haragra gerjedni. *Colla tumentem* pedig epexegetice = felfújja a torkát (mérgiben.)

382. v. »haut secus n e m m á s k é p azaz é p e n ú g y.« Th. Szükségtelen magyarázat. Egyébiránt a szokott szólam: n e m k ü l ö n b e n.

383. v. »densis armis . . . . . . mind inruimushoz, mind circumfundimus-hoz való, csak . . . hogy az első dativust, a második ablativust kiván maga mellé.« Th. Ha a cautusság kitünő jellemvonás volna Th. jegyzeteiben, azt hinném, hogy a »mind« alatt »akár«-t is kiván értetni. És valóban ennyi is az, a mi kétségtelen. Mert biz' a, hogy *egy* határozót különböző két casusban gondoljunk k é t igéhez, erős feladat. Nem is lehet máskép teljesiteni mint ugy, hogy a második ige mellé névmás alakjában és k i h a g y o t tnak gondoljuk azt a határzót. Úgyde imennek abban az esetben az első ige mellett kellene állani; holott itt az utóbbihoz van csatolva. Ezután nevezendő határzónak előre, proleptice, tenni a névmását, lehet és fordul elé; de csak semmiből vagy legfeljebb az ige erejénél fogva g o n d o l n i oda egy

oly szócskát, melynek csupán a vonatkozás ád értelmet, és csak majd lesz, a mire vonatkozzék, e nagyon bajos. »Közikbe rohanunk s körülvétetünk sürü fegyverekkel«, nem igen dicséretes constructio, — úgy hogy a »közikbe« a »fegyverekre vonatkozzék — hanem valahogy csak felfoghatni. De ha ott nem volna a »közikbe,« szeretném látni ki birná előre oda gondolni vagy képzelni; utólagosan pedig már késő. Ellenben ebből: »az ellenség közzé rohanunk és körülvétetünk tőle«, bátran kihagyhatni a névmást, mert könnyen s önkintesen kiegésziti a gondolat. No már, a magyarázandó helyen a szók rendje amaz első feltételnek felel meg, s e szerint nem igazolja — mint ő véli — a Th. állitását. Ladewig hát jól teszi, hogy a *densis armis*-t csak a *circumfundimur*-ral construáltatja. De hogy aztán ez a constructio »dativussal« mit teszen, azt ő egyedül tudja, s abból, hogy: »*densis armis* dativust a medium verbumként gondolt circumfundimurral kell összekötni,« meg sem is érthetni. Söt új nehézség lebben fel: t. i. mikép lehessen egy tüzetes passivumot deponensnek gondolni? Továbbá még azt is kivánja L., hogy a *densis armis* alatt »*confertis hostibus*«-t értsünk. Hanem itt aztán az a realis nehézség bukkan elé, t. i. hogy egynehány trójai, már megismerve ellenségnek, mikép »foghatta körül« az Androgeussal — (»erős csatarendben« Weidn. – Sz.) — jött »*magna caterva*«-t, azt képzelje, a ki birja! Megtehette azt, az igaz, a házak közt elszéledve, mint »loci ignarus«-okkal; de ennek a felvételnek ellene áll egyfelől az »irruimus«, másfelől az, hogy az Aeneással kalandozó kis csapat, a következők szerint, együtt maradt. Nincs hát egyéb hátra, hanem az *irruimus*-t absolute, a *circumfundimur*-t természetes passiv értelmében s a hasonlóan tulajdonképi jelentésében mondott *densis armis*-t ablativusnak kell vennünk. Igy persze hozzá kell gondolnunk, hogy a trójaiak maroknyi csapatja a »*magna caterva*«-t szétugrasztotta, mit ha világosan nem mond is a költő, de az »*irruimus*«-sal s a »*formidine captos*«-sal eléggé elkészit reája, s igy a következőkkel (384—6. v.) sem jövünk ellenkezésbe, valamint nem lesz nehéz egy kis leplezett kérkedést a »sum pius«

Aeneas jellemével megegyeztetni [111]. E szerint a vers értelme e lesz: »Berohanunk és sürü fegyverekkel körülvetetünk,« azaz: berohanunk a fegyveres tömegbe [112]. Nincs szükségünk hát sem a Th. erőltetett constructiojára, sem a L. dativusára és mediumára, sem a Weidner — Szénássy érthetetlen magyarázatára, sem végre a kiküszöbölt »*circumfundimus*« olvasatra; mely utóbbit nagyon helytelenül vett fel Sz. a szövegbe.

383. v. Weidner philosophiai apparatussal s diagrammokkal iparkodik megértetni, hogy a *primus labor* és *summus mons* azt is tehetik, hogy: *primitiae laboris* és *summitas montis*. A ki Virgilius olvasásáig jutott, s még se tanulta volna meg azt a legközönségesb *αλλοιότης*-t, a birtokviszonyok jelzős kapcsolattal való felcserélését, azt a W. körmönfont okoskodása sem fogja capacitálni.

390. v. Weidner az ő Buddeusi ártatlanságában elszörnyüködik ennek a maximának: »*dolus an virtus, quis in hoste requirat?*« erkölcstelenségén, s azzal akarja szépitni, hogy a jelelt cselhez csak a végszükségben folyamodott a kis csapat, s csak e feltételben tartotta megengedhetőnek a *pius Aeneas*. Ez értelemben szerkeszt periphrasist, melynek átvételével megérte Sz. Jól is tette; de ugy is csak szófia beszéd: mert a »hadi fortély« szintoly ős eszme, mint maga a háboru.

393. v. »accomodat illeszti.« Th. A latin szóban az egy *m* kétségtelenül nyomdai hiba, de megemlitem azért, hogy a színvonalas orthographiával megzavart tanuló nem fogja tudni: a szövegnek higyjen-e vagy a jegyzetnek.

396. v. »*Haud numine nostro.*« Történék pedig itt is sok lárma semmiért. A lármát *Dietsch* ütötte, a ki a Servius óta divó explicatiót: »haud numine nostro . . . diis contrariis. Hoc est haud nostro non nobis utili« (Serv.) hallatlannak nyilvánitotta [113]. Ez elég volt Weidnernek arra,

[111]) V. ö. alább a 401. versre tett észrevételeimet.

[112]) Mint látom, Veress I. egyedül szól okosan a dologhoz, ha jól értem a jegyzetét: »*circum fundimur*« következménye a berohanásnak.«

[113]) Dietsch ellenvetésének csak a *numen* személytelenitése az alapja. Ezt persze, czáfolói nem vették észre, mert ők is nyakig ülnek abban a hinárban.

hogy hosszu és a dolgot még sem tisztázó jegyzetet irjon, melyet Sz. tökélytelen s részint ferditő reproducálása még zavarosabbá tett. Maradjunk meg utoljára Ladewiggel a régi mellett.

397. v. »proelia conserimus, manus conserere után készült kitétel, melylyel Livius és más prózairók is élnek.« Th. Nem lehet tudni az elsőbb szólamra vonatkozik-e a »melylyel,« vagy az utóbbira. Ha az utóbbira, hamis állitmányt foglal magában, mert az elsővel szintugy élnek a prózairók, mint az utóbbival. Ha az elsőt érti, csak szószaporitás. A mi a tüzetes állitmányt illeti, merészség volna elhatározni akarni, melyik az eredeti kitétel a kettő közül. Magunk nyelvére forditva: »harczba keveredni« természetesbnek látszik, mint »kezeket összetüzni.«

398. v. »*demittimus Orco*, v. ö. Hom. Il. I, 3.« Ver. A tanitvány azon kezdi, hogy nem »veti össze;« s ha megtenné, semmit se tanulna belőle. Söt félre is vezethetné a hasonlitás; mert Aidi προΐαψεν = pokolba k e r g e t t e; *demisit Orco*, = pokolra b u k t a t t a.

399. v. »alii .... pars, r é s z i n t .... r é s z i n t.« Th. Jól van, és ennyi elég is lett volna. Legfeljebb ha megemliti a comm., hogy a második *alii* helyett *pars*, akár az első *pars* helyett *alii* van, költői változtatással. De nem! hanem átalános definitióval folytatja: »az alanynak részletező értelmezvénye,« mi még úgy is nevetséges volna, ha most olvasna először a tanitvány Virgiliusban felosztást. Úgyde csak az imént olvasá (330—32. v.): *alii* adsunt, *alii* obsedere,« hol nem találta szükségesnek sem Th., sem más comm. a metafizikálást. E nem elég; mert a mi következik: »e z é r t *pars* után is az ige többes számban,« a lehető legrosszabbul van elmondva. A tanitvány ugyanis azt gondolja, hogy a z é r t a többes szám, mivel *pars* az »alanynak részletező értelmezvénye;« holott Th. azt érti, hogy mivel az alany (*caterva*) collectiv-név, tehát *pars* is az. Ugyde járatlan ember ezt a csupa »is«-ből nem birja következtetni.

399—400. v. »*litora .... fida*: biztos helylyel kinálkodó tengerpart.« Sz. — »*fida*, die sichere Zuflucht gewähren.« Wagner. — ».... tuta, quibus confidi potest.« Forbi-

ger. — Ezekből azt kell következtetnem, hogy a *fidus*-nak »b i z t o s« v. (emberről szólva) »b i z o d a l m a s« jelentését csak kivételesnek tartják a latin tudósok. Ebből pedig semmi sincs; mert annak minden jelentése csak az, és az erkölcsi eszmével párosuló: h ű = fidelis. Az összehasonlitást bő szótár segélyével mindenki megteheti; csak annyit mondok, hogy *fidus Achates*« nem h ű, hanem b i z t o s, m e g b i z h a t ó Achates.

400—1. v. »*pars . . . . . in alvo.*« — Heyne s mások megbotránkoztak a ló hasába búvó görögök képén. »Nimis portentosum hoc et abhorrens a fama virtutis Achivorum,« és »sensum meum offendit in heroico carmine,« igy nyilatkozik Virgilius legderekasabb commentatora. Peerlkamp kezet fog vele s ámbár azt mondja mentségére, hogy a görögöknek csak egy csapatáról szól Aeneas, még is az egészet csaknem nevetséges nagyitásnak tartja. Segiteni is akar a dolgon s a *scandunt* és *conduntur* igéket coniunctivusokká emendálja: »f e l m á s z n á n a k és b e b ú n á n a k a ló hasába ha lehetne« értelemmel. Weidnernek csak az a hiú ellenvetése van, hogy »aztán diffugiunt«-ot is coniunctivusba kellene tenni,« minek nem látom szükségét és fentartom azt az állitásomat, hogy csupán aesthetikai alapon emendálni nem szabad. Tovább megyek s azt mondom, nincs is mit emendálni. Virgiliusnak figyelmes és elfogulatlan olvasója csakhamar sejteni fog műveiben egy kis adag Ariostoi humort, mely ép oly kevéssé sérti az epos méltóságát, mint a Schakspere-é a tragédia múzsájáét. De hiszen Homerosban, költőnk előképében, sem hiányoznak a humoros vonások: a főkülönbség az, hogy itt a főjellemek rajzaiban legkevésbbé mutatkoznak, holott Virgilius abban leli kedvét, hogy hőse képét illustrálja velök [114]). Leginkább kiülő vonás az Aeneás

---

114) Delille sejtette, de nem méltányolta a humoros elemet az Aeneisben, mint a (I. 11). tantaene animis coelestibus irae«-re irt jegyzete tanusitja:

»Ce trait mérite une observation particulière. Quelqu' intention qu'ait eue Virg. d'imiter la simplicité d' Homère, on découvre dans un petit nombre de vers quelque teintes plilosophiques de son siècle. Le bon Homère se serait gardé de faire une paraille question ; il trouvait

kérkedékenysége, mely bizony elég leplezetlenül nyilatkozik mindjárt eleinte (az I. k. 377—9. v.) »Sum *pius* Aeneas .....*fama* super aethera *notus.*« Felhivám az olvasó figyelmét reá a 383. s köv. versek alkalmával is, és már csak ezek után sem lesz nehéz a megijesztett görögök bujkálása erős szinezetét megint azon palette-re nyomozni vissza. Egyébiránt a mit »nimium«-nak mond és kiválólag hihetetlennek tart Peerlkamp, t. i. hogy a megriadt görögök »felbirtak mászni a lóba, mely oly magas volt, hogy a benne rejlő vitézeket kötéllel kellett leeregetni,« nem épen oly nagy dolog, mint első tekintetre látszik. Egy az, hogy a fa-ló bármily magas volt, lábakon állott, melyeken fel lehetett kapaszkodni; söt a leereszkedést eszközlő kötelek is még ott fityeghettek. Másfelől régi és új hadjáratok történetei mutatják és e nemzedék tapasztalása is ád képzetet, minő erőfeszitésre birja a »panicus terror« az embert. Mondanék többet is, de »exempla sunt odiosa.«

405—6. v. — Sok szót pazaroltak és bőségesen fitogtatták tudományukat e versek alkalmával. Felakadtak a *tendere lumina* szólamon, mintha bizony ez, vagy a másutt (Aen. 5, 108.) irt *tetendit oculos* keményebb metaphora volna, mint »*attollere*« vagy »*defigere oculos.*« Söt *oculos tendere* alig is metaphora, és az utóbbi idézetben elég természetesen van mondva, hogy »megfeszitette egyszerre szemét és ívét.« A 405. versbeli *tendens* nem »feszités,« hanem az átvitt irányzás értelmében van véve, hogy megfeleljen a köv. versben jelölt, kéz irányzásának, s alkalmat adjon arra az ötletre, mely Peerlkampot »könnyekre inditja,« Heynének pedig léhaság[115]).

---

tout simple que les dieux eussent des passions, et il en avait besoin pour la marche de son poëme. Des dieux impassibles ne sont point épiques; ils peuvent être imposants, mais non intéressants: ce n'est qu' en les rabaissant jusqu' à lui que l' homme s'élève vers eux. Les prophètes mêmes donnent au vrai Dieu la colère et la vengeance. Peut-être Virg. aurait-il dû profiter des avantages de ce merveilleux, sans en faire sentir le ridicule et l'inconséquence.

[115]) »Heynius putabat versum epica gravitate paulo leviorem et nimis ingeniosum ..... Equidem haec ..... admiror, tanquam ex ipsa naturae veritate petita et ad commovendam misericordiam aptissima. Ve-

407. v. »non tulit, nem állotta.« Th. Nyelvészet és aesthetika egyaránt tiltakoznak a comm. választotta aljas kifejezés ellen, melynek legmagasb rendü alkalmazását ebben a szólamban leltem; »némely ló nem állja a vakarást [116].« A 409. versbeli *incurrimus*-ra is kaphatott volna Th. valamicskével nemesebb kifejezést, mint a minő a »belékerülünk, vetődünk, melynek még az is a hibája, hogy e helyt merőben hamis. *Incurrimus* t. i. szántszándékos cselekvényt jelöl; holott ama magyar szavak az önkénytelenség, történetésség eszméjét foglalják lényegesen magukba.

413. v. *gemitu atque .... ira.*« Itt ismét fellelik az interpresek az ő kedvencz hendiadyssöket. »Mit lautem Wuthgeheul,« Ladew. »dühös orditással« Th. és Sz. Ennek a kedveért meghamisitják a *gemitus* értelmét s azt állitják, hogy »a fájdalom minden nyilatkozatát jelöli a csendes sohajtól kezdve a hangos orditásig;« holott biz' a soha sem jelent egyebet, csak nyögést és morgást, és legtökélyesb synonymája az angol: *groan*. És jelesen e helyt nem tesz többet, mint a magyar: ennye no! vagy: »e még is csak sok,« és minthogy ebben még nincs befoglalva a harag vagy éppen »düh« eszméje, majdnem szükségkép kellett hozzájárulni az »*ira*«-nak. A Cassandra-rablóknak t. i. két dolog esett rosszul. Egyik az, hogy elvették a zsákmányukat, másik az, hogy véleményök szerint társaik, egy más görög csapat vette el. Hogy e két körülmény megforditott rendben áll a versben, azt ép' oly kevéssé lehet hibáztatni, mint azt hogy *gemitus* és *ira* közös oka, az *erepta virgo*, grammatice csak az utóbbival van construálva [117]. Mindezekből kivi-

---

lit Cassandra quidem manus tollere, non poterat, erant ligatae. Sustulit oculos.« Peerlk. — Igen, ha ily egyszerüen volna elmondva. De a »lumina ismétlése, az a grammaticusok »epanaphora«-ja, mesterkélt képbe öltözteti az egészet, a »naturae veritas«-hoz egy kis kaczérság járul; minél fogva Heyneval kell hogy tartsunk. Az ő »nimis ingeniosum«-a = az olasz kritikusok műnyelvén: *concetti.*

[116]) Állja, ebben az értelemben: türi, türheti, kikerülte a M. Ny. Szótára szerkesztői figyelmét.

[117]) Egy commentator azt kérdi nagy bölcsen: »Gemitu. An Cassandrae, an occisorum Graecorum a Troianis?« Mire Peerlkamp nem csekélyebb bölcseséggel azt feleli: »Gemitu Cassandrae excitati,

láglik, hogy a »ἓν διὰ δυοῖν« alkalmazására semmi legkisebb szükség sincs.

416. v. »rupto turbine, előtörvén, támadván a nemere. (Erdélyi szó. A magyarországi ember ‚forgószél'-nek mondja.)« Th. A *turbo*-t biz' az erdélyi ember is csak »forgószél«-nek mondja. »Nemere« hegy neve Csíkszékben, s a róla nevezett »nemere szele« ép' oly nomen proprium, mint a chamsin, harmattan, samum, solano, scirocco, bora vagy *Föhn*, és Erdélynek délkeleti részében olykor-olykor beálló iszonyú erős és hideg északi szelet jelent. Jobb lett volna e helyett *rupto*-t magyarázni, mely itt absolut értelmü participium, és elérohanó-t tesz. »Rupto = prorupto« Forb.

418. v. »tridens főnév gyanánt használva annyi mint fuscina.« Th. »Ismeri ön Bakóházit? — »Nem ismerem.« — »Hát Csekeházit?« — »Akkor még is inkább ismerem Bakóházit.« Virgilius olvasója minden bizonynyal elébb tudja *tridens*, mint *fuscina* jelentését. Nem lehetett volna mindjárt egyenesen szigonynak mondani? — Sz. meg azon akad fel, hogy miért adja a költő Nereus kezébe a háromágu szigonyt? Igaz, hogy egy rakáson vesződtek vele; de kár vala helyet tölteni ezzel az otiosus kérdéssel, s azon feljül eléállani azzal az alaptalan állitással, hogy a »rómaiaknál Neptunus tisztelete soha sem honosulhatott meg [118]).«

421. v. »*insidiis* = görög fegyverzet segitségével.« Veress. Et meminisse sat est.

422. v. »mentita, hamis.« Th. Tehát szenvedő érte-

credo, ad eum locum concurrunt, et irati virginem sibi esse ereptam« (latinul: *ob virginem sibi ereptam irati*), »undique invadunt.« Dignus nodo vindex!

[118]) Weidner, kinek jegyzetét pontatlanul forditja Sz., csak anynyit mond Preller (Rom. Myth. 505.) nyomán, hogy: »Da bei den Römern der Kultus des Neptuns nie recht volksthümlich wurde so u. s. w.« s aztán reá tér a Cerda s mások véleményére, hogy Nereus itt Neptunus helyett van téve, mi ellen tiltakozik Forbiger. Veress más versioban igy ir: »Nereus ugyanazon szigonynyal zavarja fel a tengert« (a) »melylyel máskor Neptuns szokta.« A ki latin auctort magyarázni akar, annak nem csak latinul, hanem magyarul is kell tudni. Más tekintetben is sok szó férne hozzá, de elhallgatom.

lemben veszi Ladewiggel. Igende: a »hamis fegyver« (az álfegyver) nem fegyver, épen mint a hamis pénz nem pénz. Mentita tela = h a z u d o t t fegyver is a volna, a mit fegyvernek adnak ki, de nem az: valamint a Potemkin hazudott városai nem voltak városok. Tehát *mentita* nem lehet passiv, hanem fegyverek h a z u d t á k a görögöknek, hogy az Aeneas csapatja közükből való. Servius is szóról szóra ezt mondja, s Heynén, a ki vele tart, csodálkozom, hogy még is *falsa*-val explicálja a »mentitat«-t. Ennek a lehet az oka, hogy a *falsus*-t csak »trügerisch« értelmében vette az érdemes commentator. Nem lehet ellenben semmivel menteni Veresset, a ki *mentita*-t passivumnak nyilvánitja, s azonban cselekvő értelemben magyarázza [119]. Még is azt mondják, hogy goromba vagyok, mikor ezt és ilyeket a tanitvány bolonditásának nevezem.

Ribbeck pedig mind mást bolondit, mind magát elámitotta, midőn a 422. versben »*primi*« helyett ezt emendálta »Priami.« Ha az ember az igy »emendalt« szöveget az elébbiekkel egy folytában olvassa, épenségesen az új kapura bámuló borju állapotában érzi magát. Kis vizsgálat azonban kimutatja, hogy R. érvei, melyekre emendatioját alapitja, igazán mentitumok, s imént emlitett eredményöket tekintve, kétszeresen azok. A két érv egyike elméleti, a másika palaeographiai [120]. »Nincs commentator,« irja R. (Proleg. pag. 310.) »a ki megtudta volna mondani, k i k azok az e l s ő k, a kik a csaló fegyverekre reá ismertek, és ő (R.) nem tudja: azok-e, a kiket elébb szalasztottak meg a trójaiak (399), vagy pedig

---

[119]) Pro curiositate közlöm a jegyzetet: »*mentita* tela, hazudott fegyverek, azaz görögöket s z i n l e l ő k, tehát mentita szenvedőleg.« Több hiba, kevesebb szóban a lehetetlenségbe csap át. — Többször megirtam már, hogy a deponensek *tus* ragu participiumai rendszerint m u l t c s e l e k v ő értelmüek (Zumpt. §. 632.)

[120]) Halljuk magát Ribbecket: *Priami* scripsi, cum in P agnovissem haec RI, MI, ita ut ante M latere videretur A. Nam quod cum caeteris omnibus *M* praebet *primi* quid sibi velit nemo interpretum dixit, ac nescio utrum *illi* intellegendi sint: quos primos agitaverunt falsis armis Troiani (399), an Aiax et Atridae cum cetero exercitu (414 sqq.)

Ajax és a többiek (414 sqq.)?« Ezt kétkép is meg lehet erőteleniteni. Egyszer t. i. azt mondhatnók, hogy a *primi* értelme nem függ a feltett kérdés eldöntésétől. *Primi* ugyanis adverbialis jelző, és csak látszólag (nyelvtanilag) vonatkozik a mondat alanyára. Logikai helyére s mivoltára visszavive tehát azt tenné, hogy *primum* = először. De nem arra, a kérdésre felel meg, hogy »kik először?« hanem arra hogy »mikor először?» Tehát akár Ajax és társai, akár a korábban megszalasztottak, »instauratis animis« megtérve, *nunc primum* = most először, vagy csak most ismernek az eltulajdonitott fegyverekre. De, másodszor, ha úgy tetszik, el is lehet dönteni azt a kérdést. Mert két csapatról lévén szó (414 és 420), valamelyiknek elébb kellett reá ismerni az álgörögökre, s természetesen azoknak, a kiknek elébb is volt bajok velök, mint a »*magna caterva*« (370.) és az »alii« (399.), melyek öszvesen tehetik az »*illi*«-t (420.) s a melyek az elsőbbeknek a trójaiak »sonus«-áról is (»*responsa non satis fida.*« 376.) volt tapasztalatuk, s erről ezúttal (»*signant*« 423.) értesitik is a társaikat. Sem egyik, sem másik esetben a »*Priami clipeos*«-t tűrni nem lehet, mert, még ha szükség lenne is az emendatiora, nincs az a genitivus, subiectivus, generis v. qualitatis, vagy miféle még ezeken kivül van, a melyik azt igazolni birná. Lássuk már a palaeographiai érvet. A codex *Palatinus*-ban ezt ismerte ki Ribbeck: »RI. MI, »de úgy,« azt mondja, »mintha az *M* előtt *A* rejlenék.« Erre csak azt mondom Weidnerrel hogy elővéleménynyel üvegzett szem s elfogult elme kellett egy coniecturának oly csekély alapon való felállitására. Se szükség, se positiv ok nincs hát a *primi* kiküszöbölésére, s vétek volt iskolai kiadást hamisitni a »Priami«-val; mit a szinvonalas maximánál fogva Th. is elkövetett. Weidner és utána Sz. is ellene vannak az emendatiónak; vesse össze olvasóm jegyzetöket az enyimmel.

423. v. »os itt annyi mint sermo, lingua.« Th. És igy valamennyien, az egy Wakefieldet kivéve, a ki azt a véleményt koczkáztatta, hogy hátha *ora* azt teszi itt is, a mit sokszor t. i. *facies*-t és az innen szélesitett *species*-t? És igy a lenne az értelme, hogy a trójaiak »hangja meghazud-

t o l j a a l á t s z a t u k a t[121]). Ezt a magyarázatot Jahn és Wagner elutasitják, mint tarthatatlant; de én azt gondolom igen hamar, és azt hiszem, hogy latinul olvasgató ember, ha a bevett interpretatiotól félre nem vezetve olvassa ezt a helyet, legelőször is a Wakefield-féle értelemben fogja fel. Én legalább úgy voltam vele, s a W. értelmezése csak jelen jegyzetem irásakor esett tudomásomra. Természetesen, mert egyfelől, *ora* sehol és soha egyenesen, mint itt követelik, b e s z é d e t vagy n y e l v e t nem jelent[122]); másfelől *discors* mellett rendszerint ki van mondva az egymással nem egyező két dolog, melyeknek itt az *ora* és *sono* (az utóbbit akár dativusnak, akár ablativusnak gondolva) kinálkoznak, és igy lényeges részei a mondatnak, holott a bevett értelmezés szerint a *sono*, mint abl. qualit., merőben felesleges a »beszéd« mellett. Mert hiszen a beszéd, mint physikai jelenség, csak is csupa hangból áll. — Meg kell emlitnem még azt a gyermekes vesződséget, mely a közlekedő nyelv tárgyában foglalkodtatja a tudósokat; mintha bizony csak egy költő is a világon erre reflectált volna máskor, mint a mikor, péld. e helyt is, egy vagy más jelenést, körülményt vagy következményt akar alapitani a nyelvbeli különbségre!

426. v. »*unus* fokozza a felső fokot.« Ver. Ime, hogy teszen nevetségessé ügyetlen kifejezés egy tárgyában helyes észrevételt[123]). Sz. kellően: »a superlativus kizáró értelme

---

121) »Distinxi : ,ora, sono discordia, signant', ut elucesceret loci sensus: ,atque animadvertunt ora', i. e. speciem, externum habitum linguae minus esse congrua« Wakef.

122) »*Ora*«-nak e jelentésére a legbővebb lexiconok sem birnak felhozni más tanuságot, mint ezt az egyet, melylyel bizonyitni quaestionis petitio. Parallel helyek gyanánt ezeket idézik a comm. »faciam omnes uno ore Latinos« (Aen. 12, 837.) és »Mithridates . . . . . . magna vi animi . . . . ut . . . quinquaginta gentium ore loqueretur« (Victor, de viris illustr. 76.) De ezekből nem kell himet varrni, mert mind két helyt az *ore* = s z á j j a l, világos és erőltetlen metaphora; holott a kérdéses *ora* metonymia lenne.

123) Hogy Veress, magyar neve daczára, rosszul ir magyarul, jegyzetei nagyobb része bizonyitja. Jellemző ezen s más tekintetben is előszavában ez a hely: »Ladewignek bármennyire jeles jegyzeteit magyarra forditani nem mertem; mert sat.« Ebből olyasmit ért olvasója, hogy csak

unus v. *unus omnium* hozzátétele által erősbödik.« Forbiger is úgy: »*iustissimus unus* scil. omnium, quod modo additur, modo omittitur etc.«

430. v. »labentem, esőfélben levőt.« Th. A latin szó actualis praesenst jelöl, az itt adott magyar szólam pedig jövendőt. A »dülőfélben való ház« düléssel fenyeget, de még nem dül. *Labentem* adverb. accusativus, és logikai helyére állitva, azt teszi: *esésében* vagy *estében*. Forbiger és Ladewig »quin labereris«-nek interpretálják, erőltetve. Mert a *texit*-tel (»= oltalmazott v. védett a haláltól« Ladew.) a *labentem* rendes értelme megegyezik, és nincs miért »impedivit« jelentést adni a *texit*-nek Forbigerrel. — »*Pietas*«-t Th. a maga esze szerint értelmezi »szívjóság«-nak, »kegyesség«-nek. Jobb lesz vala a Cicero eredeti értelmezését másolni »Pietatem, quae erga patriam aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conservare moneat« (De Inv. 2, 22, 66.). És ismét (Part. or. 22, 78.): »iustitia ... erga deos, religio, erga parentes, vulgo autem bonitas.« Jegyezzük meg, hogy ez az utóbbi sem jelent »szívjóság«-ot, mit kevéssel odább »*benevolentia*« névvel fejez ki a szónok.

432—34. v. »*nec ullas* ...... *meruisse manu*.« Sok volna elbeszélni azt a sok zavart, a mit a kijelölt, elég tiszta periodussal elkövettek [124]). Hiszen világos, hogy *vices* magára áll, és átalában viszályt, válságos pillanatokat, halálra való alkalmakat teszen, és hogy *Danaum*-ot *manu*-val kell construálni s egyéb baj nincs. Az egész sententia oly gyakran használt gondolat, hogy csaknem locus communisnak mondhatni.

436. v. »*vulnere Ulixi*, Ul. sebesitése folytán.« Ver. Nem sejti a magyar comm., hogy forditásában a birtokos

---

irányadóul. utasitóul használta V. Ladewiget. A valóság pedig az, hogy nyomról, nyomra kiséri, azaz széltiben forditja jegyzeteit. Az idézett hely tehát vagy az igazság eltakarása, vagy azt akarja, rosszul, kifejezni, hogy csupán csak Ladewig jegyzeteit »forditani nem merte.«

[124]) Azt még is meg kell emlitnem, hogy Th., minden commentatortól s a valóságtól is eltérve, a *meruisse*-t a *manu*-hoz kapcsolja, és igy magyarázza, »úgy küzdöttem, hogy érdemeltem a hősi halált.« — Nem annyira trivialis, mint esetlen gondolat.

»Ulysses« épen úgy lehet akár subiectivus, akár obiectivus genitivus, mint a latin szólamban. A többiek Gellius és Servius után tisztábban: »vulnere quod illi Ulixes inflixerat.« Veress szereti hánytorgatni a genitivus rovatait, de csak ott, a hol Ladewigtól tanulja. Hanem bár ne tanulta volna meg senkitől azt a divatos hibát, hogy »következtében« helyett azt irja: »*folytán*,« mi egészen más.

437. v. »sedes, d o m u m.« Th. Aut bene, aut nihil! *Sedes* rendszerint valami többet, legalább egyebet tesz, mint a közönséges domus. Itt jelesen királyi lakot, ma úgynevezett »residentiat.«

438—9. v. »*ceu cetera nusquam bella forent*,« a 322. versbeli »*summa res*«-sel parallel, de erősb kifejezés.

440. v. »A görögök részint a tetőt akarják megmászni, részint az ajtót betörni.« Ladew. és Th. »Nem!« azt mondják Weidn. és Sz. »a támadás nem kettős irányban történik..... hanem csak egy irányba, t. i. a kőfal pártázatára, mert ezt akarják minden módon elérni.« Erre meg én mondom, hogy: nem! Mert a görögök a palota beljébe akartak »minden módon« bejutni, s alább (480) ott van, hogy »*limina perrumpit, postisque a cardine vellit.*«

442. v. »*gradus* alatt magokat a lábtókat (létrákat) s nem ennek fogait kell érteni.« Sz. egyedül; mert Weidner ebben a szarvas hibában egészen ártatlan. Ő ugyan mondja, hogy: »man muss gradus nothwendig von den Leitern verstehen;« de én meg azt mondom, hogy forditónak érteni kell a tárgyat is, a nyelvet is. W. szavai azt teszik, hogy: »*gradus* alatt a l a j t o r j á k f o g a i t, nem pedig az ajtóhoz vagy portalhoz vezető l é p c s ő k e t kell — mint Wagner állitja, érteni.« — Hasonlókép rosszul értette Sz. vagy legalább roszszul fejezi ki ezt is: »ganze Giebelmassen des grossen Pallastes« (*tota domorum culmina*, 445. v.) midőn így fordítja: »a nagy palota egész homlokfalát,« minek nyelvtanilag hibás voltát elemzés nélkül is egyszerre láthatni. Aztán »homlokfal« = Fronte v. façade, melynek leontásával a ház belsejét kitárni s az által az ellenségnek szolgálni nem szoktak az ostromlottak. »Giebel« pedig széles értelemben a ház falának a menyezet, padlás vagy boltozat szintjén feljül emelt része,

mely a meleg tartománybeli házak lapos fedelét karzatként veszi körül s ennélfogva magasabb, azaz, szélesebb is, mint a mi fedeles házainké. Ezt a Giebelt, hihetőleg a padlást is beléfoglalva, jelenti a »culmina domorum,« mit egészen (tota) lehánytak ostromlóikra a védők, nemcsak »an verschiedenen Stellen,« Weidnerkint.

444. v. *»protecti.* Szükségtelen; de festői kiemelése annak, a mi már clipeos obiiciunt-ból önkint érthető.« Th. — Az a baj, hogy az *»obiiciunt«* nem »már,« mert *protecti*-nek utána következik. Vajon erre: »*X.* ur az esernyőjét feltartotta, hogy magát az ázástól védje,« mondanánk-e valamit azzal, hogy »a ‚védje‘ szükségtelen, mert az esernyő feltartásából már önkint érthető; hanem festői?« A feleletet az olvasóra bizom. — Ladewig meg azt mondja, hogy *»protecti* proleptice van használva.« Széles köpönyeg az a prolepsis, csakhogy itt nincs mit takarjon. Továbbá azt irja azon nyelvtudós, hogy *»prensare* a classica prózában a votumokat fogdosó (hajhászó) candidátusokról használtatik.« Eredeti egy methodus a szónak tulajdonképi értelmét az átvittből magyarázni!

452. v. »*Vim addere*, vires reficere.« Forb. Ugyan jó, hogy megtanitott reá; mert én együgyüségemben azt gondoltam, hogy »az erőt szaporitni,« miután a harczosok számát nevelte Aeneas, hozzájok járultával.

453. v. »*Limen* . . . . . *coecae fores* . . . *pervius usus tectorum* . . . *postes relicti a tergo* . . .,« megannyi aenigmák, melyeken, mint a Spiessbürger a lövölde czéltábláján, találékonyságokat gyakorolhatják a commentatorok; de a feketébe vagy éppen a szeg fejére még ritkábban lőnek, mint amaz. Félrelődözésöket nem registrálom, csak azt jegyzem meg, hogy teremtettek egy oly »folyósót« is (Corridor) a Priamus palotájába, a milyenről az archaeologia semmit sem tud. Véleményem szerint: *limen* = a ház tetejére vezető lépcső; *coecae fores* = rendes járásra nem szolgáló, ennélfogva rendszerint csukott ajtó; *pervius usus tectorum inter se* = a házrészek tetejei közti szabad közlekedés; *postes a tergo relicti* = a ház hátulján hagyott (*relicti* csak expletivum verbum e helyett való) ajtó. Ennyi, gondolom, elég.

456—7. v. »*solvebat* .... *trahebat.*« A rím a hexameter fönségével nem fér össze; azt jegyzi Th. ide, és a feljebbi 124 — 5. versre. Talán nem, ha tüzetesen akarna rimelni a költő. De egy pár történetes ὁμοιοτέλευτον, melyet jórendin, csak tudós szem vesz észre, nem hiszem, hogy hajszálnyit is levonjon az epos méltóságából. A mi a hexametert illeti, ennek, mint ilyennek, hangzatossága rimelve vagy rimeletlenül megvan; de hangzatosság és fönség nem járnak együtt s még kevésbbé synonymák. Hát az alliteratio, mint: »*fit via vi*« (494. v.), melyben annyi rejlett szépséget keresnek a commentatorok, jobban »megfér a hexameter fönségével?«

458. v. »*evado*«-val sokat vesződnek mind comm.-rok, mind szótárirók és teméntelen jelentését különböztetik meg. Pedig az (e l,- f e l,- k i,- b e- sat.) »jut« valamennyiét magába foglalja; a mivel azonban a világért sem állitom, hogy mindig ezzel a szóval kelljen magyarra, vagy a megfelelővel más nyelvre forditni. Sőt sokképen kell változtatni; hanem a kisérő körülmények s az illető nyelv természete mindig megadják a kellő kifejezést. Igy itt is az a körülmény, hogy Aeneas rejtett ajtót keresett, a fedélre j u t á s végett, azt sugalja, hogy *evado* = f e l l o p ó d z o m, f e l o s i n t o k. De éppen ez az árnyalat, melyre számos példát hordhatnék fel, nincs emlitve sem a magyarázó jegyzetekben, sem a lexiconokban. Servius e helyt: »*Evado.* E vacat, ut *emortuus.*« Ez annyi mint semmi, de legalább nem kelt hamis eszmét, mint a Burmann jegyzete: »*evadere*, pro ascendendo superare saepe occurrit.« Tanuságul idézett két példája közzül az elsőben (Stat. Theb. 3, 468.) *evadunt* csak azért tesz f e l j u t á s t, mivel ott van a *huc*, mely egy meredek hegy tetejére vonatkozik. A másikban is (Sall. Jug. 53, 2.) ott van ugyan a *collis*, de erősb körülmények azt az értelmet adják, hogy e l o s i n t a n a k, i l l a n t a n a k, m e n e k ü l n e k. Alább az 531. versben Th. szerint: evasit = k i é r t, a miért Sz. megdicséri. Van is valami benne, csakhogy igen el van rejtve a szóban a m e n e k ü l é s fő árnyalata.

460. v. »in praecipiti, a m e r e d e k e n, azaz a tető szélén, függélyesen a fal felett.« Th. Meg kellett volna kérdenie valamelyik tanitványától: mikép képzel tornyot fal f e l e t t?

Talán úgy, mint Aesopus akart épittetni egyet az egyiptomi király parancsára.

463. v. Nem másolom, de meg kell emlitnem azokat az architecturai »látleletek«-et, melyeket commentátorok a Priamus palotája tetejéről ledöntött torony szerkezetéről s lebuktatása módjáról készitettek épen úgy, mintha az valóban létezett volna. Jelesen Weidner egy egész lapot (nagy 8 ad-rétben) pazarol erre a haszontalanságra. A költő az egész dolgot egy néhány praegnans vonással rajzolja, s a színezést olvasója képzelődésére bizza, — igen helyesen és művészileg. A kritikus magyarázónak csak az a feladata, hogy kikeresse: vajon jó-e a rajz, mint ilyen? Nevezetesen, hogy nincsen-e oly vonás, mely a képzelődésbeli constructiot nehezitné vagy épen lehetetlenné tenné.

465. v. »*convellimus impulimusque* = *postquam impulimus, altis sedibus convellimus.*« Weidner után Sz. Azaz, »előbb ledöntjük, s aztán megingatjuk!« S még is azt mondják, hogy »így felfogva a dolgot lehet megérteni« — nem a kimutatott absurdumot, hanem »az időváltoztatást.« Fiat consecutio temporum et pereat sensus! Jó, hogy mások tudtomra semmi anomaliát nem láttak a praesens historicusnak perfectummal való változtatásában. Nem is láthattak, mert nincs annál közönségesebb dolog az elbeszélésekben. Azon versben *ea lapsa* helyett Ribbeck »*elapsa*«-t emendál, némely kéziratok nyomán. »Vitio tamen,« azt itéli Heyne, nyelvtani érvet ellene Weidner után közöl Sz.

465—6. v. »*ruinam trahit,* azaz *corruit.*« Th. Nöhdennek (ap. Forb.) úgy tetszik, hogy biz' a valamivel többet teszen: »Apte tamen *ruinam trahere* dicitur de magno fragmine avulso, cuius lapsus in longum quasi trahatur.« Én pedig korán sem tartom elégnek azt a félénk fokozást. *Ruinam trahere* éppen úgy nem tehet csupán bukás-t, romlás-t, vagy omlást mint *verba trahere* [125]) nem tehet, s teszen csupán szólás-t v. beszéd-et. Az idézni szokott parallel helyek:

---

[125]) Sil. Pun. 8, 79. »Cui sic *verba trahens* largis cum fletibus Anna incipit etc. — *Trahere verba,* difficulter loqui, singultu, aut fletu aut alia re impediente.« Forcell.

Aen. 2,631.— Ib. 8, 192. — Ib. 912. [126]), mindnyájan csak oly támaszok, hogy egyik a másik támogatását igényli s csak körben forgunk velök. Értelmök kulcsául tisztán Ov. Met. 8, 497 —8. szolgál: »Pereat sceleratus: et ille spemque patris, regnique *trahat* patriaeque *ruinam.*« És másod rendben ez: »Ille dies utramque *ducet ruinam*« (Hor. Od. 2, 17, 8—9.). T. i. *ruinam trahit,* a ki v. a mi bukásába egyebet is beléhuz. Igy rántja le a kérdéses helyen a ledöntött torony a »Giebel«-nek legalább azt a részét, melyre épitve, vagy a melyhez kapcsolva volt. Igy szántja fel s viszi magával a bérczen lebukó fa a földet. Igy bontja meg a *saxea pila* buktával az *aggert.* — Nem csupán csak »exquisitius« hát a *ruinam trahit* a *ruit*-nál, mint Heyne stereotyp itélete állitja.

A 471. s köv. versekbeli hasonlat irályát sokkép feszegették, s még emendatiokkal is akartak segitni képzelt bénasagán. Pedig nincs ott se anacoluthon, se más baj, csak nem kell iszonyodni attól, hogy a botrányszerző *lucem* a meszszicskére haladt *convolvit* határzója, és hogy *coluber nem* subiectum, hanem praedicatum [127]). A fő eszméket e szerint imigy rendezzük: »*Qualis (exultat) coluber pastus, tumidus, modo a bruma tectus, nunc novus, ubi in lucem convolvit terga arduus.* A látszólagos nehézséget az egyik szerkesztett jelzőnek relativ mondat alakjában öltöztetése okozza; mi szerint e helyett: »*tumidus, a bruma sub frigida terra modo tectus,*« az van hogy: *quem, tumidum modo tegebat bruma sub frigida terra.*« De ez a változás nem akadályozza, hogy a Weidnertől gazdátlannak itélt *nunc* a legszebben meg ne feleljen a *modo*-nak (az imént). Szükségtelen hát a Peerlkamp merénylete, mely szerint »*in luco*« emendatiot javasolt az *in lucem* helyett; nem különben a Burmanné: »*e lustro,*« vagy

---

[126]) »Ornus . . . . . supremum congemuit *traxit*que iugis avulsa *ruinam.*« — »Scopuli ingentem *traxere ruinam.*« — »Illa (saxea pila) *ruinam* prona *trahit.*«

[127]) Logikámban már régen kimutattam, hogy mondatban lehet subiectum adiectivum s praedicatuma substantivum s ezt az esetet maga gyarban az accentus csupán maga jelöli. P. o. Australiában fehérek a sasok, feketék a hattyuk. — Lehet még határzatlanabb is a subjectivum: pl. amilyen az ura, olyan a szolgája = qualis rex, talis grex.

plane a Heyneéi: »*ingluviem*« v. »*exiluit*« v. »*exultat.*« — Veszödnek a *tumidum*-mal is; mintha nem volna természetes következménye a *pastus*-nak, jóllakott, pöffedt értelemben [128]). Az utóbbiban még sarcasmus is rejlik a Pyrrhus dölyfössége ellen, mire nézve v. ö. »et ipse *successu tumidus* regnum Calydonis habebit« (Ovid. Met. 494—5.) — *Bruma*-ról azt állitja Th., hogy »költői szó!« Igen, ha a scriptores rei rusticae is költők volnának.

477. v. »*armiger Automedon*: A fegyvernök, a jelen pillanatban Neoptolemus *armiger*-je« Weidner és Sz. — Illi ipsi, kik az I. könyv 188. verse alkalmával azt kérdik, hogy »mi szüksége volt Aeneásnak fegyverhordozóra?« Oportuisset esse memorem!

479. v. sqq. »Ezen nehézkes (sic) hely megértésére« Sz. sokkal »nehézkesebb« zavart leirását adja Weidner után »a római ajtó szerkezetének,« s a Pyrrhus rombolásának, melyből kevesebbet értünk, mint a költő rajzolásából, s a mit értünk, részint nem igaz, sőt képtelen (absurdum). Azt mondja t. i., hogy Pyrrhus »először is az egyik ajtófelet (*trabes*) szakitja ki; a mint ez megtörtént, az ajtó kemény tölgydeszkájából (*firma robora*) tör ki egy darabot.« Ebben nem tudni: mit nevez ő »ajtófél«-nek; mert a »római ajtó« leirásában ez a müszó nem fordul elé. A mit mi értünk az ajtófél alatt, azt ő ott »gyámoszlop«-nak (postes) mondja, mely szóval aztán a többi magyar világ nem él ily értelemben. Most már a dolgot magát tekintve, ha egyszer »az ajtófelet« kiszakasztotta, már nem szükség az ajtó szárnyán lyukat v. rést (fenestram) ütni, mert ekkor a meggyengült egész ajtót ki- vagy be lehet dönteni. Sőt egy egészében ellent nem álló vastag kemény deszkán fa gerendával lyukat ütni teljes lehetetlenség: legalább a mechanika eddig ismert törvényei szerint. Aztán a költő szavaival sem egyezik ez a légből kapott részletezés, mert Pyrrhus nem »*trabes*«-sel, hanem »*bipennis*«-sel müködött, az eredeti leirás szerint úgy, hogy elő-

---

[128]) Mint utóbb látom, Heyne is így interpretálja: »*tumidum* quoniam *gramina pastus*, quibus novum vigorem sibi paravit.« Elfeledte oda tenni »mire,« t. i. a vedlésre. — Servius: »Qui semper irascatur.« Erre helyesen jegyzi meg Burmann: »male explicat.«

ször az ajtó küszöbét és szemöldjét (*limina*) áttöri (*perrumpit*), s ezzel a rézzel boritott ajtó szárnyak (*postes* [129]) *aerati*) csapatjai elvesztik a gyámolukat (*excisa trabe* [130]) és kiszabadulnak (*cardine vellit*), az ajtó tehát bedül, mit itt (mert alább [492—3.] még egyszer más szókkal ismétli) ugy fejez ki a költő, hogy »elháritotta (a német *wegräumen*, *cavavit* [131]) a tölgy ajtót« (*firma robora*) s azzal, természetesen, tágas ablakot nyitott, (*ingentem lato ore fenestram dedit*) mit hogy mikép magyarázhattak egy gerendavéggel döfött kis lyukra, józanésznek megfoghatatlan, kivált ha még elgondolja a következő képet: »*apparet . . . et . . . . patescunt*« etc. (483—5.) Nem elemzem tovább a Weidn. — Sz. handabandáját csak azt emlitem, mint furcsaságot, hogy ők »Pyrrhus szándékát« Apuleiusnak egy locusából akarják kiolvasni, s mellékesen kiolvasták azt is, hogy »*cardo* néha egész ajtófelet« teszen, mit Apul. egy betüvel sem mond [132]).

---

[129]) *Postes* t. i. nem csak ajtófelet, kapubálványt, hanem gyakran teszen ajtót (ajtólevelet, ajtószárnyakat) is. P. o. Belli ferratos *postes* . . . . refregit (Enn. ap. Hor. Sat. 1, 4, 60). — Sonuere postes (Sen. Herc. Oet. 254.) — »Impulso sonuerunt cardine *postes* (Val. Fl. 7, 322.) — Reserate *clusos* regii *postes* laris (Sen. Hippol. 863.) — *Poste recluso* (Luc. 5, 531.) — Insertaque *posti*, quamvis robur erat, carmine victa sera est (Ov. Am. 2, 1, 27.) Aerati postes, ferrea turris erat (Id. ib. 3, 8, 32.)— Nec frangit *postes* nec saevis ignibus uret (Id. Art. 3, 567.) — Szóljon már maga, Virgilius: Fultosque emuniit obice *postes* (Aen. 8, 227.) — Arietat in *portas* et duros obice *postes* (Ib. 11, 890.) — Barbarico *postes* auro superbi procubuere (Ib. 2, 504.) — Emoti procumbunt cardine *postes*« = a sarkukból kiemelt ajtók (Ib. 2, 493). Voss az igaz hogy mindenütt »*Pfosten*«t fordit, de éppen úgy ért alatta csak ajtót, mint Luther számos helyen a Biblia forditásában.

[130]) »*Excisa trabe*« se directe se indirecte nem abl. instr. Az utóbbinak nézte Th. midőn igy explicálja: »excidit trabem, eaque cavavit,«

[131]) Ürités, eltakaritás értelmében tudtomra sehol másutt elé nem fordul ez az ige. Talán e szólamban: »Luna *cavans* cornua« = a fogyatkozó hold« (Plin.) lehetne olyasmit látni. De másfelől »furás«t v. »döfés«-t bizonyosan nem jelent sehol.

[132]) Weidner jegyzetét módositva, Ladewig is átveszi. Átalában véve helyesen igazitja, csak azt nem tudom, hogy a »bárddal vágott lyuk wodurch ein Blick in das innere des Hauses geöffnet wird,« mikép egyezik a tettet kisérő erélyes szavakkal: »*ingens fenestra*, — *lato ore*, —

487. v. »*cavae aedes*: A *cavum aedium* v. *cavaedium* nem egyéb mint egy másik elnevezése az atriumnak.« Sz. Weidner után. Igy Ladew. — Th. is. Kérdés: vajon épen a *cavaedum*-ot v. *atrium*-ot akarta-e kifejezni— necessitate metri — a költő. Én inkább tartok Heynevel: »*cavae* cum dilectu positum epitheton respectu habito ad sonum« [133]).

488. v. »A u r e a s i d e r a. Multi ad laquearia referunt, quod stultum est.« Serv. Nem éppen oly eszelős a vélemény, mint a mily goromba a kritikája.

494. v. » *fit via vi*: alliteratio s egyszersmind assonantia, mi a kivitel« (olv. végrehajtás) »gyorsaságát jelöli« Weidner — Sz., Forbiger nyomán. Mennyiben vagy minélfogva jelöljön gyorsaságot a »παρήχησις« (Lad.—Th.), azt ők tudják.

503. v. »*spes ampla nepotum*.« Itt lehet válogatni az olvasatokban: *illa*, *quanta*, *tanta*, *alta*, részint kéziratok nyomán, részint coniecturából. A többség az *ampla*-é, meg a színvonal is.

504. v. »barbarico auro spoliisque superbi, ἓν διὰ δυοῖν, tehát = barbarorum spoliis aureis superbi.« Th. Erre azt mondanók, hogy lehettek ott nem »arany,« hanem más zsákmányok is, és azzal ki van küszöbölve a »hendyadys.« De nincs szükség az ellenvetésre, mert későbbre Th. maga kiküszöböli, midőn azt mondja, hogy »Aeneas görögösen a trójaiakat nevezi *barbarok*-nak.« Ugy hát ez a jelző a »*spoliis*«-ra nem illik, s azzal ismét ki van rántva a vizes lepedő a »hendyadys« alól. Lad., Weidner, Szén. nem is alkalmazzák ide azt a figurát, valamint Heyne sem.

509. v. »senior, j ó ö r e g. A comparativus a nagy mér-

az ismételt »*apparet*«-tel és »*patescunt*«-tal? A tévedés, melyben talán mindenik comm. osztozkodik, abban rejlik, hogy az itt és alább (493—495) beszélt eseményt különböző két ténynek vették, mit korán sem szükséges feltenni. Csupán egy kis lapsus memoriae vádja éri vagy a költőt vagy Aeneast. Ha a hősre fogjuk,úgy az elbeszélőre még szép kis dicséretet is lehetne kifaragni belőle.

[133]) Azt mondanám, hogy kongó »termek« tekintettel a nem sokára bekövetkező pusztaságra, — ha oly nagy barátja lennék a prolepsisnek, mint sok comment. — Hasonló határozatlanság van az 528-beli *vacua atria*-ban is, melynek értelmét a hajba kapott Sz. és Th. aligha eltalálták.

tékben valóságot fejezi ki.« Th., és idézi Madwigot, a ki nem akar kezességet vállalni. Imez ugyanis azt irja: »Der Comparativ dient auch dazu, einen gewissen nicht geringen Grad, oder einen zu hohen Grad zu bezeichnen.« (L. Spr. §. 308[134]). De »*nicht geringer Grad,*« nem tesz »nagy mérték«-et, s maga Madw. alább »ziemlich, etwas, aliquanto, paulo« kifejezésekkel interpretálja. A »zu hoher Grad« megint csak a »kelleténél nagyobb«-at jelöli. Ezt a jelen esetben nem alkalmazhatjuk, az első árnyalat szerint pedig *senior* = öregecske. Valami más módon kell hát igazolnunk ezt a comparativust, még pedig véleményem szerint ugy, hogy *senex*-nek superlativusa nem lévén, a comparativusának kell olykor szolgálni az absolutus (ha igy nevezhetjük) superlativus (Madw. §. 310.) helyett, mint minden comparativus szolgál abban az esetben, midőn csak két tárgyról van szó, superl. gyanánt (Madw. §. 309.) Igy aztán a *senior* is tehet n a g y o n ö r e g e t, mint Ovidiusnál: (Met. 12, 182.) »sum senior [Nestor]: Quamvis obstet mihi tarda vetustas« etc. és Quintilianusnál: (3. 1, 14.) »eoque [Isocrate,] iam *seniore* (octavum enim etnonagesimum implevit annum) Aristoteles praecipere artem oratoriam coepit.« Jegyezzük meg, hogy a latinban rendszerint *senior* kevésbbé időst teszen, mint senex[135]); a megforditott viszonyban tehát az iró ezt valami jellemző vonással észrevételi. Az idézett két példában könnyü ezt fellelni. Virgilius kérdéses versében pedig, az »*arma diu desueta*« s a »*trementibus aevo*

---

134) Madwig szabatossága nem párosul mindig kellő világossággal. Egy most már »verschollen« grammatika igy adja az illető szabályt :— »Fälle, wo zwar im Lateinischen der Comparativ gebraucht wird, aber nicht im Deutschen : . . . . . . B) Wenn ein deutscher Positivus den *Ton* hat : so wird er allemal in Vergleichung mit andern als grösser gedacht und deshalb im Lateinischen durch Comparativ ausgedrückt . . . C) Wenn im Deutschen dabei stehet : ein *wenig* oder *etwas*, *ziemlich* . . . . . D) Wenn im Deutschen dabei stehet : *zu*, *allzu*.« (Bröder Gramm. der lat. Sprache §. 212—214. — Ezt aztán lehetetlen úgy félre érteni mint Th. a Madwig szabályát.

135) » *Varro* apud *Censor. de die nat.* 14. discrimen statuit inter *seniorem* et *senem* : illum dicit esse ab anno XLV. usque ad LX., quod tunc primum senescere corpus incipiat : hunc ab anno LX. usque ad finem vitae, quod ea aetate corpus senio iam laboret.« Forcell.

humeris« jelölik a *senior* szokatlan értelmét. — Ver. és Szén. Th. után mennek.

513. v. »*Aedibus in mediis nudoque sub aetheris axe ingens ara fuit, iuxtaque veterrima laurus, incumbens arae atque umbra complexa penates.*« Egészen kiirám, hogy lássa az olvasó, van-e rajtok tanakodni való? S meglepem azzal, hogy van. Először is Szén. a maga erején megtámadja Ladewiget, hogy miért »teszi az *ara*-t és *laurus*-t az *impluviumba*;« de hogy ő hová tenné, azt az ő zavart szavaiból [136]) Oedipus sem értené meg. Azután Weidnerrel kezet fogva Virgiliust akarják latinul tanitani, azt állítván, hogy *incumbit* alatt *imminet*-et kell érteni.

515. v. »altaria az imént *ara*-nak nevezett oltár. Itt tehát a két szó közt semmi különbség.« Th. Roszszul tanit, a ki azt állitja, hogy azon egy dolog nemi és faji neve közt »nincs különbség.« Ha idegen ember hallaná nálunk a »butor« s utána a »szék« szót, s azt mondanók neki, hogy »szék az elébb nevezett butor, s a kettő közt semmi különbség sincs,« helyesen tanitnók-e? — A hiba oka a meggondolatlan kifejezés. A dologban nincs különbség e helyt, nem a szóban.

518. v. Peerlkamp akadékoskodik a *iuvenalia* (arma) jelzőben, s azt kérdi: vajon mi különbség lehetett a *iuvenalia* és *senilia* arma közt? S a tanakodás vége az, hogy ő »inkább szeretne »*iuvenaliter*«-t olvasni.« — Igy jár az ember, ha tücsök van a fejébe: a Peerlkampé locus *corruptus*-t és emendálást csiripol untalan neki [137]). E miatt nem látta ő, hogy *iuvenalia*, mint adverbialis jelző éppen azt teheti, a mit a javasolt *iuvenaliter* a mondatban, mire nem volt szükség a Val. Fl. *imbelle ferrum*-át idézni. Söt átalában nem volt szükség a tünődésre, mert a *iuvenalibus* egyenes és tulajdonképi értelmében, itt = ifjukori, t. i. a mely fegyvereket ifju korában viselt, és az, a mit a költő feljebb (509.) úgy fejezett ki, hogy arma *diu desueta.*«

---

[136]) Többek közt: »bezárt szabad térről« is szól Sz.

[137]) Veress vagy nem ismeri forrásai természetét, vagy »ignotos fallit,« midőn előszavában Wagner és Ladewig közzé helyezi Peerlkamp-ot-kit azonkivül még »német«-nek is mond.

519. v. »quae mens tam dira, vajmi szörnyü gondolat.« Th. Sem nem »gondolat,« sem nem »szörnyü.« Az ész, észjárás helyett a közbeszédben is szokott metonymia, s ettől a figurától forditásban sem kell megfosztani a költő irályát. Ruaeus még a paraphrasisában is meghagyta. Az idézett parallel helyek sem találnak reá, mert az I, 676. versben: *mens* = vélemény, illetőleg javaslat, a XII. 554-beli pedig = ötlet, feltalálás. *Dira* sem = »szörnyü,« hanem »szerencsétlen,« t. i. a minek nem várhatni jó következését. Helyesebb hát a Heyne interpretatioja: »male ominata.« Wagner is a közéletben szokott szólamhoz: »welch ein unglücklicher Gedanke« hasonlitja. Ladewig, Veress és Sz. mind szörnyüek és borzasztók. *Mens dira*, más árnyalatu hasonmása a *mens laeva*-nak (54.)

521. v. A *tali* és *istis* szavakat némely comment. úgy értelmezi, mintha Priamusra vonva némi gúnyt foglalnának magukba. Megvallom, hogy én is ezt a nézetet a költő humorával megegyeztethetőnek tartom. A már idézett Henry azt a Hecuba szájába illetlennek — meglehet helyesen — véli, s hogy segitsen a dolgon, a *defensor* alatt *telum*-ot ért, erőltetve. Weidner igen helyesen igazítja ki igy: isteni erőre s isteni védőkre, nem emberiekre (*tali* és *istis*) van most szükség. Szénássynak mindent össze-vissza zavaró jegyzetéből ezt kitanulni nem lehet. Csaknem egy húron pendülnek vele Th. és V. is.

529. v. »Infesto vulnere. Bonum schema *vulnus* pro telo.« Serv. »Jó, a ki szereti,« a közmondásként. Már pedig minden comm. szereti, s Heyne még a jobb gondolatát is: »infeste, hostili more, ut vulnus inferat,« (mely szerint *infesto* adverb. jelző volna) elhagyja érette. Kár vala, mert vagy ez oldja meg a bogot, vagy — emendáláshoz kell folyamodnunk *inflicto* az »*infesto*« helyett. Ezt két körülmény sugallja. Egy a Servius kérdése: »An vulnus quod inflixit, an quod infligeret,« eszmetársulatnál fogva. A másik ez a V. L. »infecto secundus Moreti et edit. D. Heinsii (Burm.) Ellene szól az, hogy Silius is, mint imitatiojából látszik, *infesto*-t olvasott (Pun. 1, 397.) De itt nincs szükség a Serv. szerencsétlen »schema«-jára, melynek nevet sem birt adni s én se tudok. Én a meny-:

nyi parallelus locust felhoznak a comm.-rok, mind összevetettem, és egyikben sem látom szükségesnek fegyvert érteni a *vulnus* alatt. Idézem mindnyáját, s a kellő magyarázatot olvasóm józan eszére bizom [138].

530. v. »P r e m i t, urget« Serv. Ez tisztán = űzi, nyomában van, és előttem egészen megfoghatatlan Heyne: »*premit hasta*, exquisitius quam transfigit«-je; ámbár tudom, mily bő köpönyeg nála az: *exquisitius*. Az, hogy Servius szerint: alibi interficit: vel opprimit (ut Aen. 9, 330.«) mit Heyne is idéz utána, nem érv, mert az »urget«-tel itt is kiérjük. A Tacitus helye (Hist. 4, 2): »paucos erumpere ausos circumtecti *pressere*,« nem sokat bizonyit, mert ott hibát gyanitnak, s Faernus *oppressere*-t, Wagner *percussere*-t emendált. Legkevesebbet sem egy másik (Tac. Ann. XIV. 5.): »*pressus*-que (Crepereius et statim exanimatus est«; Crepereiust agyonn y o m t a a reá esett ólmos fedél). *Ladewig* első kiadásában »átdöfeti« Politest a lándzsával, de későbbre jobb útra tért, melyen követik Th., Sz., Weidner. Veress közölni akarja a vágást, és igy magyarázza: »neki döf.«

533. v. »*In media morte*« szólamra sok haszontalan szót szaporitottak a commentatorok, mit el nem olvasni tiszta nyereség lesz.

534. v. »nec voci iraeque pepercit, s n e m k i m é l t e a s z ó t, sem a h a r a g o t« Th. — Az ilyen aztán se nem magyarázat, se nem forditás, hanem t r a v e s t á l á s. *Parco*-nak nemcsak m e g t a k a r i t á s és k i m é l é s a jelentése, hanem — jóllehet ritkábban — a k o r l á t o z á s vagy m e g z a b o l á z á s is. E helyt a *pepercit* az elébbi *abstinuit*-nak más árnyalatu társa. Amaz alanyias, ez tárgyias. Szint' oly travestálás a következő versre, az: »at, d e h i s z e n« is. Ezzel a szólammal átkozódást még vigjátékban se lehetne kezdeni. Az *at* nem coniunctio, hanem interiectio, s magyarul legközelebb a h o g y áll hozzá. »H o g y a f . . . egyen meg!« »*At* . . . . . Particulam hanc execrationi praeviam . . . . . . asserit.

---

[138]) Virg. Aen. 7, 533. — 10, 140. — 12, 376. — Sil. It. 1, 397 — 2, 92. — Sen. Herc. Oet. 160. — Tac. Hist. 2, 35. — Stat. Theb. 9, 773. Nevezetesen Sil. 2, 92. nyujt ellenfegyvert a kezünkbe.

multisque adstruit testimoniis Hadr. Card. de Serm. Lat.« Emmenessius (ap. Lemaire). Hand (Turs. 1, 439. sqq.) hasonlóképp nyilatkozik: »Tertium genus patheticum vocamus, ... hoc modo exprimitur animi vehementior vis in ..... inprecationis indignatione atque exsecrationibus.« A mi következik, Wagnernek is legyen mondva, a ki hátraváló lépéssel még is coniunctiová akarja devalválni ezt az *at*-at, s a kit Weidner is követ, még jobban elrontva. (Lásd Szénássynál ad h. l.) De halljuk tovább Handot: »Cuius usus rationem Oudendorp. ad Apulei. Met. p. 217. et p. 5. temere ad coniunctivum modum retulit.« — Társa az *at*-nak ily esetekben az *ut* is.

537. v. persolvant grates dignas et praemia reddant debita, keserü ironiával mondva. Th. »Keserü ironia« pleonasmus; mert minden ironia félig édes, félig keserü, t. i. szavai vagy egy vagy más rendben ellentétben vannak az értelmével. De itt nincs semmi ellentét, mert *grates* mint *debita* is, magában se édes, se keserü, se jó, se rosz, hanem egyszerüen m e g f i z e t é s t (Vergeltung) jelent. »G r a t e s , Prout res fuerit vel in bonis vel in malis dicuntur, sicut *praemia*.« Serv. Mikor az ember átkozódik, nincs »ironiás« kedélyben.

540. v. *At non ille* etc. Ennek az *at*-nak legközelebbről megfelelő kifejezése e volna: »b e z z e g !« De e megint nem illik Priamusnak imént emlitett kedélyéhez. Jobb forditatlanul hagyni, mint tökélytelen aequivalenssel gyengitni. Dryden az elsőt tette, Voss (»*Doch* nicht jener u. s. w.«) az utóbbit

541. v. Servius óta számos comm. tünődik és czivódik azon, hogy miben különböznek *in hostem* és *in hoste*, s mikor kelljen az egyiket, mikor a másikat használni. Az ily finom különbségeket érezni lehet, de elmélettel kifejezni nem. A kit érdekel, ismeretet vehet az ügyről a Th. és Sz. jegyzeteikből. — »Erubuit, t e k i n t e t b e v e v é.« Th. Mélyebbre ható lelkiállapotot jelöl az *erubuit*, mint a csupa »tekintetbe vétel.« Még a »m e g i l l e t ő d ö t t« is igen kevés lenne. Voss jól érezte, de nem birta egy szóval kifejezni: »Scheu trug er und Ehrfurcht:« hanem azért aztán forditatlan kell hagynia

a »iura fidemque«-t [139]). — Végre *fides* itt nem »b i z a l o m,« mint Th. fordítja, hanem, mint Sz. igazitja Weidner nyomán: »b i z t o n s á g« Még jobban kifejezné a latin: *incolumitas*.

545. v. »repulsum t. i. est, *elhárittatott*. Kissé feltünő a költőknél az *est*-nek relativ mondatból való kihagyása.« Igy resumál Th. egy jókora vitát, mely már a Servius korában keletkezett az 545—6. versek constructioja s értelme felett. De nem ott van a baj, a hol kereskednek, mert biz' az *est* kihagyása akár nem relativ, akár relativ mondatban nem »feltünő,« sem nem botránkoztató dolog. Hanem a »*nequidquam*«-mal nem lesz mit csinálni, haszinte oda is pótoljuk az *est*-et. Én azért azt hiszem, hogy nincs szükség ellipsist venni fel, hanem *repulsum* participiumnak és apposit. jelzőnek marad, melyet »*et*« a *nequidquam*-mal kapcsol össze. A constructio tehát: *quod acre protinus repulsum et nequidquam pependit summo umbone clipei* = a mely a réztől azonnal visszaverten és henyén (sikertelenül) fityegett a paizs gombja hegyén. A *sine ictu* is rosszul van magyarázva, mert az az értelme szóról szóra, hogy »nem ejtett sebet« azon, a kire lökve volt az *imbella* pedig adverbialis jelző. Tehát: »Igy szólván az öreg, egy sebet nem ejtő fegyvert lökött (Pyrrhusra), mely stb.

548. v. »*Illi mea tristia facta*. Veteres grammatici interpretantur *illic*. Et loca infera sic saepe indicantur, euphemismi cuiusdam causa.« Peerlk. Heyne csodálkozik a régi grammaticusokon: hogy tehették azt. Már pedig kétségtelen, hogy *illic*-nek régente *illi* alakja volt, mihez egykor *ce* járult, s lett *illice* (mint *huiusce*, *hisce*, *illiusce*, *istiusce*, *illance*,)

---

[139]) Dryden, kit nem szoritott a versek száma s mértéke, igen szépen adja:

» . . . . the gods he fear'd,
The law of nature and of nations heard.«

Erre igaz hogy Teufel vagy Schmidt azt mondaná gúnyosan, hogy »Priamus nem olvasta Hugo Grotius-t.« Örüljenek az ötletöknek, de mi gondoljuk meg komolyan egy felől, hogy a tudománynak a társadalmi életben sokkal elébb megvoltak az eszméi mint rendszere; más felől' hogy a mohikánoknál s átalában éjszaki Amerika vad népeinél kifejlett közjogot és politikai szónoklatot leltek a jövevény európaiak. Trója pedig magasabban állott valamivel a miveltség lépcsőzetén, mint Amerika ős erdői.

melyből az *e* kimaradván, úgy lett *illic*; szintugy *istic* is az adverbium *isti*-ből. Ezeket mind a régi grammaticusok mondják. Nem vétkezünk hát, ha az otiosus n e k i helyett o t t-ot értünk az *illi* alatt. A hely aesthetikai becse is nyerne vele, és én gondolkozás nélkül *illic*-et nyomatnék a szövegbe.

550. v. »*nunc morere.* A dactylus vége itt az, a mi a szó vége, mert a hangatlan, végső *e*-nek el kell itt enyészni, hogy m ö r e r szokatlan végződése kitüntesse a Neopt. durvaságát és kegyetlenségét.« Weidner. Szén. irigylette olvasóitól ezt a mélységes aestheticát.

551. v. »lapsantem, v a c i l l a n t e m. Költői szó. Virgiliusnál először fordul elő.« Th. Nem birom megfogni, miért legyen egy feddhetetlen szabályossággal alkotott frequentativum »*költői*,« csak azon az egy okon, hogy a római irodalom maradványai közzül költő müve mutatja fel először. Ezt Forbiger sem mondja, s inkább ebben követte volna őt Th., mint abban, hogy *lapsare*-t *vacillare*-val interpretálja, mi éppen nem áll, mert *lapso* = siklom, sikamodom, még pedig mint emlitém, frequentativ értelemben. Mi volt természetesebb, mint hogy az üléséből felrántott Priamus a fia friss vérétől megsíkult köven elsikamodott, minek az által vette továbbra elejét Pyrrhus, hogy a hajánál fogva tartotta fel, s úgy döfte kardjával keresztül.

553. v. »extulit, f ö l e m e l t e m a g a s b a.« Th. Ez is csak ráfogás, melyet Ver. mëg azzal told, hogy a magasban villogtatja is. Ugyde, ha fenn álló embert oldalba akarunk döfni, nincs miért »magasba emelni« a kardot, mint a káplár a botot, mikor a fekvő katonára akar vágni. Ennélfogvá, Burmann rosszul indokolt tiltakozása daczára, Vondellel tartok, a ki az *extulit ensem*-et ugy forditotta, hogy »kihuzta a kardot.« Ha *extollere* már magában *magasba emelni*-t tenne, nem kellett volna Ciceronak úgy irni, hogy »*pugionem alte extulit*« (Phil. 2, 12, 28.) Aztán az *educere, nudare, destringere gladium* mellett megfér az *extollere* is.

554—7. v. Ezt a tiszta, vagy csak könnyen oszlatható és csekély homálylyal árnyéklott helyet a kritikusi sürgődés ma már alig lábolható hinárrá tette. A vita a pontozás körül foly, mitől természetesen a constructio is függ. A bevett szö-

veg, melyen Heyne sem változtatott. igy vala: »Haec finis Priami fatorum: hic exitus illum

555. Sorte tulit, Troiam incensam et prolabsa videntem
Pergama; tot quondam populis terrisque superbum
Regnatorem Asiae.«

Ebben két baj mutatkozott. Egyik az, hogy a *terris* és *populis* szavakat dativusnak vevén, a *regnator terris populisque* constructión, mint verbum nélkül szokatlanon, nem egy kritikus csóválta a fejét. De valahogy kibékült vele, s aztán a nem tetszett neki, a hogy Wakefield segitett a nehézségen, azt vétetvén észre, hogy *terris* és *populis* nem dativusok, hanem ablativusok és *superbum*-mal construálandók. Az ellentállás azonban nem sokáig tartott, s ma már a Wakef. interpunctióját elfogadottnak tekinthetni. A másik nehézségről később szólok, hanem most Ribbeckre térek, a ki elveszi *fatorum*-at a *finis*-től s *exitus*-hoz csatolja imigy pontozva:

Haec finis Priami, fatorum hic exitus illum
Sorte tulit etc.

Ezt a változtatást nagy készséggel elfogadja Ladewig s azzal akarja erősiteni, hogy »*fatorum* mint fő eszme az anaphora előtt áll;« »*fatorum* pedig fő eszme, mert szükséges világosan kijelenteni mint kétségtelent, hogy valóban a sors rendelt oly borzasztó véget Priamusnak.« Erre azt jegyzem meg, hogy az »anaphora« a constructiónak sem nyelvtani, sem logikai tekintetből irányt nem adhat; és hogy *fatorum* azt a müködést, a mit Ladewig kiván tőle, a vulgataban kimutatott helyen mind és éppen oly sikeresen megteheti. Másfelől azt mondom, hogy a periodus kezdete a *fatorum* elvonásával igen silány kopaszon marad, s az eddigi szép symmetria annál inkább elvész, mivel az anaphorás második mondatban két azonos, vagy legalább rokonos eszme nevei halmozódnak. Még azt is tekintetbe vehetni, hogy »*finis fatorum (Priami)*« nemesebb, legalább elegansabb szólam, mint »*finis Priami*,« melynek párját aligha tudná római költő komoly müvében mutatni Virgilius nagy tekintélyü kiadója.

Most megyünk már át a kezdetben érintett második nehézségre, mely a régiebbeknek nem látszott annak, de

Weidner annyira felakadt rajta, hogy még emendalásra is vetemedett. Azt mondja t. i., hogy a traditionalis *exitus sorte tulit* kifejezést még senki sem magyarázta meg, és ő abban, hogy: (Priamust) »a kimenet a sors rendelete szerint elragadta, nem lát észszerü gondolatot [140].« Igy adva, én sem, hanem igen is a költő eredeti szavaiban »*hic exitus abstulit sorte illum*,« mit ha le akarunk, bármily hiven, fordítni, ki kell ugyan vetkeztetnünk utánozhatatlan latinismusából, de nem travestalni, sem nem parodizálni, mint W. teszi. A mi eszünk járása szerint világosabb lenne így: *hac sorte (abs) tulit illum exitus*, a hogy még emendálni is javasolja vala egykor Heinsius [141]). És a mi nyelvünkre forditva, még egy más cserét is kell ejtenünk a nominativus és ablativus közt, t. i.: »Ily kimenetellel (katastrophával) ragadá el őt a sors [142]).« Oka az, hogy mi a *sors*-ot szoktuk személyesiteni, de a latinok nem örömest, mert az náluk rendszerint körülmény vagy eszköz értelmében jelenik meg. E szerint a latin költőnek mindegy vala, akár a *sors*-ot, akár az *exitus*-t tegye nominativusba, s ha neki az utóbbi tetszett, azért mi nem latinok, őt számadásra nem vonhatjuk, valamint azért sem, hogy az *exitus*-ra s nem a *sorte*-ra vonatkoztatja a demonstrativum pronoment. Mindezekből kiviláglik, hogy a Weidner javasolta emendálásnak:

---

140) »Endlich sehe ich keinen vernünftigen Gedanken in der Uebersetzung: »Das ist das Ende des Priamus, dieser Ausgang hat ihn nach der Bestimmung des Geschicks hinweggerafft.« Weidn. 393. l. — és alább »So lange also die Ueberlieferung Niemand erklären kann, schlage ich vor zu lesen u. s. w.« — Megjegyzem hogy az iménti forditás nem Virg. szövegét, hanem Heyne explicatioját tolmácsolja s azt is hütelenül. Vagy már utoljára a Blumauer parodiája alapján is ajánlanak varians lectiot?

141) Peerlkampnak tetszik ez az emendatio, s még megtoldja kettővel, melyeknek elsejével Ribbecknek vágott elejébe. Coniecturája ez: *Haec finis Priamo*; *fatorum hac exitus illum sorte tulit.*

142) Ilyes inversio példája van alább az 575. versben, melyet Heyne imigy commental: »*Exarsere ignes animo*, pro vulgari *animus ira exarsit.*« Csak azt jegyzem meg, hogy mind a két szólam egyaránt vulgaris, csakhogy *animo*-t nem kell ablativusnak venni. Dativus commodi v. incommodi az!

»haec finis Priami, fatorum hic exitus illum
sors tetulit Troiam incensam et prolapsa videntem
Pergama etc.«

nemhogy gyenge alapja volna, de éppen semmi sincs [143]).

A mi magyarjainkat illeti, Th. és Ver. Ribbecket követi, Sz. pedig felveszi szó nélkül a Weidner emendatioját; miszerint olvasója azt gondolhatja, hogy az editio princepstől fogva Ribbeckig más olvasat nem is létezett. Ez iskolai kiadásban kétszeres hiba.

557. v. A »*jacet*«-ről irt sok és szükségtelen szószaporitás helyett jobb lett volna azt kutatni, hogy ki vagy mi fekszik ott? Mert a Priamus holtteste pomposus leirását alig lehet egyébnek mint »pannus«-nak, csakhogy nem »purpureus«-nak, tekinteni. Más színbe öltözik a dolog, ha a iacet alanya nem ember, hanem város, Trója cadavere. Hiszen ennek a fényét, dicsőségét emlegeté legutoljára Aeneas, és mi természetesb, minthogy mostani ellenkező állapotára vessen egy búcsuzó pillanatot? Igy fogva fel, nem lesz szükség kérdeni: hogyan jutott Priamusnak, a kit a palotája közepett gyilkoltak le, tengerpartra a holtteste? Ki és mikor hurczolta volna oda? Ki és mikor vágta le a fejét? Miért épen »*ingens*« a *truncus*, holott Priamus rendkivüli nagy vagy épen óriási termetéről hallgat a monda? S nem végre Weidnerrel, hogy »nem szent kötelessége lett volna-e Aeneasnak, hogy a holttestet eltakaritsa?« [144]). — Ellenben, Trója romjaira vo-

[143]) Weidner a jegyzetét, melyet lényegében közlénk, Gelliusból vett helylyel kezdi imígy: »In illo Virgilii versu: *Haec finis Priami fatorum*, si mutes, et *hic finis* dicas, durum atque absonum erit, respuentque aures quod mutaveris.« Mi kapcsolatban van ez a jegyzet többi részével se W. nem mondja, se én nem birom kitalálni. Csak annyit látok, hogy ha a három i egyhanguságáról érti Val. Probus (Gelliusnál) a fülnek okozott kellemetlenséget, úgy épen ellenkezik az idézet a német comm. alliteratiós elméletével.

[144]) Ez egyébaránt szint oly pertinens észrevétel, mint a Wagneré a 499. s köv. versekre: Quam recte Virgilius Aeneam suis haec oculis cernentem introduxerit, haud, dixerim.« Megmondom hát én helyette. Ép oly »helyesen,« mint Horatius mondatja Regulussal »Signa ego Punicis affixa delubris . . . . . . vidi ego civium retorta tergo brachia libero . . . . . et arva Marte coli popolata nostro.« Erre azonban azt mondja Teufel, hogy »Horatius sem volt amúgy isten igazában« (akár Apollo igazában) költő.

natkozva, hová Aeneast képzelődése ragadja, nem keletkeznek azok a megoldhatatlan [145]) kérdések. Mind ez azonban csak az én véleményem, mert hogy eddigelé minden olvasó Priamusra értette a szóba vett helyet, tagadhatatlan. Imitatioit ez értelemben feljegyezték a comm. P. o. Man. Astrom. 4, 64—65. — Sen. Troad. 54. 55. 104. — Aus. Epist. 23.

559. v. »*At me*: az *at* egy egészen új situatioba [sic] való átmenetet jelöl« Weidn. után Sz. Az észrevétel ellen nincs kifogás, csakhogy a lelki állapotot nem hivják »situatio«-nak.

562. v. »vitam exhalantem, költői kitétel.« Th. — Mi benne költői? *Exhalare* maga nem az, mert a prózairók is széltiben élnek vele. A két szó együttléte pedig oly történetes dolog, miből következést húzni nem lehet, épen oly joggal húzhatnók azt, hogy Virgiliusi és Ovidiusi saját kitétel.

563. v. »Rémlik Aen. előtt, hogy háza már szét van rombolva, s hogy baja történt a fiának.« Th. Ámde se egyik, se másik nem történt, s ilyen esetben nem szoktunk élni ezzel a szóval. R é m l i k = ahnen. Abban is egyeznek, hogy a *rémlet* nem tiszta képzet, hanem csak homályos sejtelem. Annál kevésbbé illik e helyre.

566. v. »*Erranti*,« valódi ominosus szó és Heynera s Weidnerre illik, kik sok haszontalan speculatiora t é v e d e z-nek e vers alkalmával.

573. v. «*erinys.*« Kis betüvel kezdetik Ribbeck után Th. és Sz. Mert »átvitt értelemben« van értve, mondja Th.— De megszünik-e ezért tulajdonnév lenni? Ribbeck maga sem következetes, mert p. o. (Ed. 3, 104.) így adja: »*et eris mihi magnus Apollo.*« Már pedig ez is átvitt értelemben van. — Hanem az a fatalis »színvonal!«

577. v. A »*sceleratae poenae* se nem: »vétkeiért megérdemlett« (Ver.), sem nem »szörnyű« (Th.), se a Helena vétkes voltára nem vonatkozik, hanem Weidner észrevétele szerint arra, hogy »ha Aeneas Helenát az oltár lépcsőin öli meg, úgy bűntényt követ el.« Sz. Nem gondoltak a comm. Pria-

[145]) T. i. az Aeneas elbeszéléséből. »Mások« mint Heyne mondja, »megirták.« Az igaz csakhogy hősünknek, ki a helyszinéről azonnal eltávozott, nem lehetett azt tudni.

mus szavaira: »tibi pro *scelere* etc.« és »patrios foedasti vultus«: különben hamarabb eljutottak volna az igazi nyomra mint Weidner.

577. v. »*Scilicet*« interiectionalis szólam, értelmét hasztalan iparkodnak utólérni erőtlen elmélettel a nyelvészek. A theoria nem olyan, mint a Horat. »*poena*«-ja, mely sántán sem marad el a ténytől. — A hány helyt eléfordul, majdnem annyi az értelme, vagy legalább jelentése árnyalatai, s ahhoz képest különbfélekép is kell forditani. E helyt a »bezzeg« ellen kevés kifogás lehet. Otrombán szólva: »bezzeg ez a szajha haza megy, mint egy királyné a diadal után sat.« A Sallustiusból idézett példában: »*Scilicet quem res tanta* ..... *non permovit, eum oratio accendet? Non ita est* etc. = Mert a ki ily dolgon meg nem illetődik, tán feltüzül a szóra? Ó nem sat.« (Sall. Cat. 51, 10.), mert tán a megfelelő szólam. És ezt »locus nostro simillimus»-nak mondja Forbiger. A következőben *scilicet* = is, egyszerűen. »Id curat populus, scilicet = Van is baja azzal a világnak! (Ter. Andr. 1, 2, 15.). — »*Ego tibi irascerer? Tibi ego possem irasci? Scilicet!* = Hogy is ne!, vagy: »csak a' kellene!« (Cic. Quint. fr. 1, 3.) Itt egyébiránt a »mert talán« is megteszi a szolgálatot. — »*Scilicet si elabi posset, mortua* etc. = Mintha biz' elszaladhatna sat.« (Hor. Sat. 2, 6, 87.) Mikép lehetne már mindezeket azon egy elmélet keretére feszitni? Adjuk meg a nyelvtannak a magáét; de a nyelvérzéknek is, a mi az övé. De a Th. javasolta: »tudnivaló«, se egyiknek se másiknak nem tesz eleget. De biz' a Voss »fürwahr«-ja sem. Dryden itt is okosabb volt, mert — hallgatott.

579. v. »*coniugium* pro coniuge.« Commentt. Ha megengedjük is, hogy »abstractum a concretum helyett« (Th.); úgy is közelebb kapjuk a háznépet v. családot, mint a »férjet.« De hátha abstractum marad, s házi életet, páros életet, családi boldogságot teszen? Én úgy hiszem, azt. De több ennél az, a mit ezzel a verssel elkövetnek, midőn minden szavát a legsanyarúbb historiai kritika rostátájába vetik. Én elhagyom rostálni, s a ki eljárásukat akarja szemlélni, Sz. kielégiti egy részben kiváncsiságát. S a nagy

lárma mind csak azért, hogy kimutassák az 579. v. nem igaz kamarán keltét. Holott legfeljebb is csak annyit bizonyithatnának vele, hogy Virg. nem vette kellőleg számba a történelmi valószinűséget, de azt, hogy nem ő irta, ezen az úton bizony nem.

A historiai kritika után a metaphysika áll elé, hogy a 581—2. versekbeli igeidők: *occiderit*, *arserit*, *sudarit*, mivoltát és existentiae ratióját kimutassa. Pl. Ladewig azt mondja, hogy »*aspiciet*, *ibit*, *videbit* után a költői *parataxis* állott be a *hypotaxis* helyett, és hogy az elébb idézett igealakok »futurum exactum«-ok. Lám, az angol fordító költői józan esze itt is túl tett az iskolai pedanterián, s felfedezte a coniunct. perfectumokban a bennök rejlő »hát azért«-ot. »Azért kellett hát elesni Priamusnak? Azért leégni Trójának? Azért izzadni vért Dardanus földjének?« [146]).

582. v. »sudare p á r o l o g n i.« Th. s így Sz. is. T. i. eljő a harmadik tudomány is, a physiologia, hogy végképen megzavarja a tanítvány eszét. Mert ámbár természettanilag a bőrön át való párolgás lecsapódása az izzadság; de a római nem gondolt arra, a szónak se tulajdonképi se átvitt értelmében való használatakor.

583. v. »non ita, n e m ú g y!« Th. = »*Non ita*, *οὐ δῆτα*« Heyne. A latin *ita*, s a görög *δῆτα* erősitik a n e m-et, de magyarban az »ú g y« gyengiti. Jobb a »n e m« magára, de emphasissal mondva; mert közelebb fog járni a *non ita* = »a világért sem,« v. »abból semmi sem lesz« értelméhez.

585. v. »Merentis«-sel furcsán vagyunk. Se Helena, se poenas jelzőjének nem merik tartani. Az első esetben geniti-

[146]) Az egész hely így van :

»Shall she triumphant sail before the wind,
And leave in flames unhappy Troy behind?
Shall she her kingdom and her friends rewiew,
In state attended with her captive crew,
While unreveng'd the good old Priam falls,
And Grecian fires consume the Troian walls?
F o r t h i s the Phrygian fields and Xanthian flood
Were swelled with bodies and were drunk with blood?«

Paraphrasis biz' a; de többet ér — ismétlem — mint a Voss — szint oly jámbor mint hű — műforditása.

vus volna és a mint mondják: *alicuius poenas sumere*, hallatlan constructio; de nem mondják meg, miért rosz, pedig akár hányszor magyaráznak világosabb dolgokat a tanitványnak. No hát a dolog így áll: *poenas* mellett genitivus jelző a büntetni való tettet, hibát, vétket, v. cselekvényt jeleli, és ha egyszer v. másszor a büntetendő személyt is jelelné, nagy zavar keletkeznék belőle, mely állapotot jogba és törvénybe vágó szólamról feltenni nem lehet. Lám Virgilius a feljebbi 139. versben mellőzheti az alkalmatlan *quos*-t, ha *quorum*-at ir; de mint látjuk nem tette. *Merentis* [*Helenae*] *poenas sumere* constructiót tehát nem tehetni fel. Másfelől *merentes poenas*, miért ne tehessen annyit, mint: *meritas poenas*, nem látom át, tekintve a gyakori átcsusszanást a passiv értelemből az activba és megforditva, a participiumokban. Nincs is más érvök a kétkedőknek, mint hogy *merens* másutt sehol sem tesz *meritust*. Igen de tesz *intollerans, intollerandus*-t vagy *intolerabilis*-t két helyt is (Gell. Noct. 19, 7. és Tac. Ann. 3, 45.) És utoljára a »*merens poena*« nem merészebb metaphora, mint a »*memor ira*« (1, 4.) — Elég okok, hogy a két alternativa közt az utóbbihoz álljunk Th. Lad. s a magát eltökélni nem biró Weidner daczára. Haeckermann fogását, melylyel az accusativust igazolni akarta, láthatni Sz. jegyzetében. Nem érdemel szót.

587. v. »ultricis flammae, metaph. égő bosszuvágy.« Th. A vágyat kielégitni lehet, az tagadhatatlan; de hogy a vágy elégitsen ki valamit, az megfoghatatlan. Már pedig minden comm. szerint az »*ultr. flammae*« ablativus gyanánt van *explesse*-hez csatolva, ugyhogy Burmann és Heyne szerették volna ide emendálni: »*ultrice flamma*,« csak aztán a jelentésében nem egyeztek meg. *Ultrix flamma* lehet = bosszuló láng, vagy megengedhető inversioval: lángoló bosszú; de a »vágy« nincs benne a szólamban, hanem az *animus* adja hozzá (»*In nova fert animus* etc.«) Tehát *animus ultricis flammae* együtt teszik a (Th. szerint) égő bosszuvágyat, mit aztán, természetesen, kielégithet Aeneas a Helena megbüntetésével. A genitivusnak hát itt az *explesse*-vel semmi köze. Igy rémlett az ügy Wagner előtt is, csak hogy ő azt a hallatlan viszonyt vette segitségül,

hogy a genitivus se *explere*-től magától, se külön *animum*-tól nem függ, hanem az összekapcsolt *explere animum*-tól. Ily alánk törő istápra nincs szükség. Weidner is szeretné az *animum*-mal csatolni a genitivust, de nem meri; hanem »kifejezésbeli hibával« (Incorrektheit des Ausdrucks) vádolja a latin költőt, a német comm. [147]).

590. v. *pura per noctem in luce refulsit.* »At *clara incendia dabant lucem* [569.] Non erant tenebrae.« Peerlkamp. Se baj, mert »midőn Venus Aeneasnak megjelent, ez oly helyen volt, a melyet a lángok nem világitottak.« Ladewig. Gyermekesebb mentség nem lehet ennél; nincs is szükség reá, mert a költő szavai azt fejezik ki, hogy »ámbár éjjel volt, Aen. még is oly tiszta világban látta az istennő alakját, mintha fényes nappal lett volna.« Hiszen mikor Venus »*rosea cervice refulsit*« (I, 402.) épen nappal és derült idő volt. A nappal s az égés világitotta éjjel közt pedig van egy kis különbség! Aztán meg kell gondolni, hogy Aeneas elbeszélésében mindig szereti ilyes erősitő körülményekkel támogatni visiói hitelességét, mint pl. Hector (270. sq.) is: »*ecce ante oculos visus adesse*« etc.

591. v. »confessa deam, megismertetvén az istennőt, azaz hogy istennő. v. ö. Hor. Od. 1, 35, 82. comitem abnegat = comitem *se* abnegat.« Th. Roszul; mert *confessa* = bevallván. Aztán ha egészitni akarunk, csupa *se* nem elég, hanem *se esse* kell; — a Hor. példában pedig *se fieri*

593. v. »*roseoque ore*, rózsás ajakkal.« Th. és Sz. *Roseus* itt nem »rózsás,« hanem rózsaszinü, és *os* nem »ajak,« hanem arcz. — Weidner azt a felesleges megjegyzést teszi, hogy a *roseo ore* nem specialis bók Aeneástól a »szerelem istennőjével« szembe, hanem rendes jelzője Venusnak. Azt úgy is tudtuk, hanem mikép juthatott Weidnernek az a kietlen gondolat eszébe, hogy hősünk a »szépet tegye az anyjának«[148]), azt nem tudjuk.

---

[147]) Lám milyen baj, hogy az 577—88. versekhez hiányzanak a scholiumok. A mi interpreseinknek több dolgot adott ez a 32. vers, mint 3 vagy 4 annyi másutt.

[148]) »Venus erscheint hier als Göttin und Mutter, nicht aber als Liebesgöttin, der Ernst der Situation schliesst jeden Gedanken an

595. v. »nostri azaz Anchises, Creusa és Ascaniusra, kikkel mint Aenes anyja egybetartozik.« Th. — Serv. egyszerűebben és értelmesebben: »Et hoc loco, ut solet, unam se de Aeneae familia facit.«

597. v. »coniunxne. A prózában volna superetne coniunx. *Ne* rendszerint a nyomatékos szóhoz csatlakozik.« Th. A megjegyzés egészben helyes; de nagyon pongyolán van szerkesztve. Az a tanitvány fogja legkevésbbé érteni, a kinek épen szüksége volna reá. Az első pontban magyarnak e lenne a szórend: «A prózában *superetne coniunx*? volna.« De igy sem egészen jó, mert *supero*, abban az értelemben: *superstes sum* v. *super sum* (életben van még), prózában aligha előfordul. A mi keveset idéznek, azt teszi, hogy túlélni (ném. ueberleben), s ilyenkor többnyire, mint a németben, accusativus határzója van. E helyt pedig nagyon kétlem, hogy a volna a kérdés értelme: túlélték-e Creusa és Ascanius Trója bukását.« A szabatos paraphrasis hát e lenne: »*supersitne coniunx*?« — Továbbá azzal, hogy »*ne* a nyomatékos szóhoz csatlakozik,« semmi sincs mondva; mert az az új kérdés áll elé, hogy »melyik szó a nyomatékos?« Mire csak akkor kész a felelet, ha élő szóval mondott magyar kérdés latinra forditása volna a feladat. A helyes elméletnek pedig mind elemzésre világositónak, mind gyakorlatra kalauznak kell lenni. Kisértsük meg. — Felteszszük átalános elv gyanánt, hogy egy kérdésben csak egy eszme van, a mit nem tud, vagy a miről kételkedve meg akar bizonyosodni a kérdő, s ez az elv azonnal nyujtja a szabályt, hogy: a »*ne* ahhoz a szóhoz csatlakozik, a mely a nem tudott v. kétlett eszmét fejezi ki. Természetesen, mivel *ne* latin szó, csak is a latin nyelvre vonatkozik a szabály, melyet alkalmazva, ugy tapasztaljuk, hogy az úgynevezett kérdő szócskákhoz ragaszkodik a *ne*. *Quine quemne*, *quidne*, *numne*, *utrumne*, *anne* sat. Ha ilyen nincs, legtöbbnyire az ige mellett szokott lenni a helye, legtöbbnyire az azáltal jelölt cselekvény levén a nem tudás vagy kétség tárgya. Ha pedig a cselekvény körülményei közzül va-

Liebe und Verlangen aus.« Hogy jutott hát önnek eszébe Prof. ur? Hisz' a mi hősünk nem Oedipus, hanem »Pius Aeneas.« — Castis omnia casta, azt mondják. De biz' az ellentéte is igaz, még tán többször.

lamelyik az, a megfelelő szó ragadja magához a *ne* szócskát, akár főnév valamelyik casusa — (odaszámitva persze a nominativust is, de kirekesztve a vocativust,)— akár adverbium[149] legyen az. Itt eléfordul gyakran az az eset, hogy több egynemü és coordinált határzó van a mondatban, midőn aztán csak egyik kapja a *ne*-t, a többit *an* vagy *ve* szócskákkal sorolják melléje. Megesik ritkán az is, hogy az utóbbiak helyett megint *ne* van téve. A magyarhoz hasonlitva *ne*-nek határzóhoz való csatolása latinismus, minthogy a mi hasonló szerepet viselő *e*-nk, ha ige van a mondatban, mindig ahhoz járul, akár nyomatékos legyen, akár se. Határzóhoz, vagy éppen ennek jelzőjéhez csak akkor, midőn az ige hiányzik; tehát csak az úgy szólva, viszhangzó kérdésekben. — »Beteg az egyik fiam. — *Kálmán-e*?« — »Sohasem voltam Bécsben. — *Nem-e*?« — »Lajos ma szépen irt. — *Szépen-e*?« — »Az idén sok rákot fogtak. — *Sokat-é*?« De van még egy sajátsága a latinnak, a mit nyelvünk semmi szín alatt nem követhet, és ez az, hogy a latin még coniunctiohoz is ragaszthatja a *ne* szócskát. Pl. »Tamenne ista tam absurda defendes? (Cic. Nat. D. 1, 29, 81.) És ez nem poetica licentia.

600. v. »hausérit ensis, *átszurta* volna a *kard*.« Th. — Bolondság! de legalább rövid. Bezzeg Heyne hosszura birta nyujtani; »ut passim poetae, pro confodere, transigere, ἀφύσσειν: primum, hauritur sanguis ense: hinc ipse ensis haurit; ut hauriat penetrat, transfigit latus, corpus.« Igy iparkodik ő elhitetni maga magával a — képtelenséget. De elhitte látom más is, és legújabban (1871.) Ladewig ismétli s azzal toldja, hogy: »*haurire*«-t, átszurni értelemben, Livius előtt, csak költők müveiben leljük.« Sem az előtt, sem azután, se költőnél, se prózairónál *haurit* azt, hogy *szur* vagy *döf* nem teszi. Alap értelmei *folyadékot egy tartóból máshová vezetni*. És igy minden jelentése e két eszme közt leledzik, bezárólag: *üresiteni* és *nyelni*. Ide tartoznak nevezetesen a *merités*, *csapolás* és *ivás*; és nincs az a *haurire*-s phrasis, a melyben az öt közzül valame-

149) *Nonne, necne, statimne, diune* sat. mind szép latinismusok; de a ki példájokra legelsőben kisértette meg ezeket: »nem-e láttad?« »nem-e mondtam?« attól kedvem volna kérdezni: »nem-e vágnák ki a nyelvedet?«

lyiket értelmesen és találóan alkalmazni ne lehetne. *Poculum haurit* = üriti a poharat. — *Femur hausit* = a czombját megcsapolta (vért eresztett belőle). — *Corda pavor haurit* = a szivökből kiüriti, kicsapolja a vért a rémülés. — *Latus apertum hausit gladio* = oldalát karddal megnyitván, megcsapolta (vérét vette [150]). — *Flamma hausit* = a tüz elnyelte. (A láng, ha nyalogathat,« miért ne nyelhessen« is?). E helyt is tehát az *inimicus ensis* csak »vérét veszi« Aeneas családjának s az »átszúrja« még másodrendü magyarázatnak se jó, és nagyon bámulok, hogy Th., a ki a mondottakat tudja, s részint jegyzete folytán mondja is, helyt adott annak a ferdeségnek. Szint' oly hebehurgyaság, mint a következő 601. v. alkalmával: »*facies* arcza, azaz szépsége.« Következetesen majd a 622. v. alkalmával ennek kellene állani: »facies, arcz, azaz rútság.« De nem, hanem »facies, látványok,« mi itt kétszeresen helytelen magyarázás. Olvasóm kitalálja: miért?

602. v. »inclementia, költői szó.« Th. Ezt már bajos volna kitalálni, miért. Azt tudom, hogy Justinus, az epitomator (Hist. 9, 2, 7.) »*inclementia coeli*« szólammal él. Bajos is képzelni, mikép legyen inclementia különösen és kirekesztőleg »költői« szó, midőn ellentársait: »*clementia*, *clemens*, *clementer* sat. egész Virgiliusban hasztalan keressük. — Ezen versben *culpatusve Paris* szavakat így fordítja Sz.: »az általad hibáztatott Páris.« Th. más szóval ugyan úgy: »a róni való Paris.« És még is megtámadja Sz., hogy »kiforgatta ezt a helyet az értelméből.« Ámde ezt, mint látnivaló, Th. nem tette, s csak abban hibázott, hogy Ribbeck pontozatát (semicolont Páris után) a szövegében elfogadta, minek azon-

---

[150]) A philologiai acumennek fényes példája, hogy e versben (10, 314) az *apertum* jelentését átvitték a *haurit*-re: misszerint az utóbbi aztán = *confodit* lenne. Ezt se máskép nem lehet bebizonyitni, se az idézett verssel, melyet már Ruaeus igen jól interpretál imigy: »Exhaurit educto per vulnus sanguine. Metaphora ducta ab utribus et doliis, quae dicuntur *exhauriri*, cum facto foramine liquor ex iis educitur.« A »*vulnus*-t az *apertum*, mint adverbialis jelző, jelöli. A haurire = confodere képtelen synonymia már Noniusnál meg van emlitve, mi nem teszi jobbá.

ban magyarázatára legkisebb befolyása sem látszik [151]). Az egész quiproquo Weidnernek talán rosszul értett és minden esetre rosszul alkalmazott jegyzetén alapul. A dolog úgy áll, hogy Ribbeck interpunctioja következtében az első mondat azt az értelmet kapja: »nem hibázott Páris« (*non culpatus* [*est*] *Paris*), mit W. szerint már korábban mint Ribbeck, így interpretált Häckermann. Ez ellen polemizál igen helyesen W. főkép abból az okból, hogy culpatus soha se = hibás v. vétkes, és aztán az egész helyet úgy interpretálja, mint Häckermannon és Ribbecken kivül minden commentator [152]), t. i. hogy nem a gyülölt (*invisa*) Helena, sem nem a vádlott (*culpatus*) Páris, hanem az istenek mostoha, ellenséges indulata (*inclementia*) forgatta, döntötte fel (*evertit*) Tróját. Vesse össze már az olvasó a Sz. zavart és ellentmondással teli jegyzetét, mely magában is rosz, iskolai commentárban pedig kétszeresen az.

605. v. *mortalis* = emberi.« Th. és Sz. Mire való? Hiszen *mortalis* = halandó abban az értelemben minden mostani nyelven a lehető legközönségesebb kifejezés.

606. v. »caligat, borong. Ez igének cselekvő értelemben való használata, mi különben csak késő korban fordul elő, különösen a helynek félreértéséből származott.« Th. Ezt állitja Klotz; de én bizony nem hinnék oly könnyen a németnek. — A latin 500-ban Kr. u. még élő nyelv volt, és Fulgentius bizony jobban tudott latinul, mint akármelyik mai philologus. Azt se látom át: miért ne lehetne a sok ige egyike, melyet hol transitiv, hol belszenvedő értelemben használ költőnk. És itt megjegyzendő, hogy a világosan transitiv *habebat*-nak felel meg. Sub iudice lis est. — A tökélyesen jelentéktelen, sőt megfoghatatlan »*humida*« helyett pedig na-

---

[151]) Th. gondolom, nem is sejtette, mi mindent vonhat maga után az a szerencsétlen semicolon; bizony Häckermann születlen, magyarázatáról se hiszem, hogy tudott volna egy szót is; tehát nem is irhatta jegyzetét »H. után,« mint Sz. állitja, a ki maga is csak Weidnertől hallotta hirét Häckermannak.

[152]) Ladewig világosan figyeltet a helyes magyarázatra e szavaival: »*tibi* ist mit *evertit* zu verbinden. Ámde ezt a semicolon lehetet lenné teszi. Mindezeket számba vehette volna Th.

gyon hajlandó volnék egy kéziratból elfogadni: »*lumina*« olvasatot.

613. v. »*prima*, ,legelől', mert a scaei kapu a főkapu volt.« Ver. Ez igazán »szarva közt a tölgye.« *Prima* adverb. jelző, s a költő maga mutat igazi jelentésére a következő szavakban: »*sociumque agmen* .... *vocat.*« Nem a V. esze; de biz' én Heynetól s Wagnertől sem tanultam volna el.

615. v. »*respice* non solum id quod adspice, sed attende et considera: merke wohl auf.« Forb. Ezt csak ő látta belé. Servius: Dicendo *respice*, ostendit vere iam caliginem ab oculis ejus esse sublatam.«

616. v. »aegis, nem pajzs,« Th. Nem biz' a, de nem is: »mellvért,« mint tovább állitja, hanem átalában mentőszer v. védfegyver, mely mind egyik, mind másik lehet, vagy olykor nem lehet. Mellvért p. o. nem Aen. 8, 354. Mert hogy lehetne képzelni: »*Jovem, cum saepe aegida concuteret?*« Vagy ezt: »*Pallas adest, et protegit aegide fratrem.*« (Ov. Met. 5, 46.)?

618. v. »sufficit, nyujt« Th. Csak félig talál, mert a latin szóban, mint transitivumban, mindig benne van befoglaltan az ismételve nyujtás, a fogyatkozás kipótlása eszméje. Forbiger figyeltet a 467. versbeli *subeunt*-ra, midőn t. i. a torony által agyon zúzott csapat helyébe, más sereg tódult oda. A folytonos pótlás eszméje magyarázza ki az intransitiv *sufficit* egészen másnak látszó értelmét is. Hasonló hozzá az »*explicit.*«

619. v. Az »*eripe fugam*« minden igaz ok nélkül sok gondot ad a commentatoroknak, és nem egy facsaros magyarázatra ád alkalmat; milyen pl. a Thewrewké is (talán Jahn után): »ragadd meg a megmenekülés alkalmát.« Már pedig világos, hogy az, a mitől oly szörnyen óv Heyne, t. i. hogy *rapere fugam* csupán erősebb, de azonos szólam a *capere fugam*-mal, és az, hogy itt *eripere*, = *rapere*, (»e vacat« szokta mondani Servius), ezerszer hinnivalóbb [153]), mint

[153]) *Rapere* még jobban összeillik a *fuga*-val, mint *capere*; mert hiszen *raptim* = futtában. »Oscula congerimus properata, sine ordine, *raptim*, et querimur parvas noctibus esse moras« (Ov. Ep. 18, 113.) Különben *raptim*, ex vi vocis = lopva, kapkodva, megszag-

az, hogy *fuga*, futásra vagy menekülésre való alkalmat tegyen, mely utóbbi eszmét Bramah-sajtóval se lehetne kipréselni a *fuga*-ból. Tehát *eripe fugam*-nak a legtermészetesb interpretatioja a *cape fugam*, a mint értette és érti is azt minden elfogulatlan olvasója az Aeneisnek.

623. v. Csak azt akarom újra megjegyezni, hogy a *numina*-ban némely commentator megint *voluntas*-t lát [154]). Hogy és mikép láthatta testi szemeivel Aeneas az isteni akaratot, aut deus, aut dominus Forbiger« a megmondhatója [155]).

626. v. »Ac, velut következvén utána, valamely hasonlat felhozására szolgál.« Th. — A hasonlatot *velut* ismerteti, s abban az *ac* merőben ártatlan. Constructióját hát ez a jegyzet nem érteti meg. Másutt is hasztalan kerestem segélyt a légben ingani látszó *ac* megállitására. Megkisértem hát magam. Világos egyszer, hogy *ac*-ot semmi sem követi egyéb, csak a *veluti*-val kezdő és *traxit* . . . . *ruinam* szavakkal végződő hasonlat. Igende ennek *veluti* a coniunctiója, mely az *ac* nélkül is hozzá csatolná az elébbi képhez a hasonlatot. Fel kell tennünk, hogy Aeneas két »tableau«-ban akarja hallgatóival Trója pusztulását képzeltetni. Az elsőt egyenes szavakkal festi: »omne considere in ignis Ilium, ex imo verti Neptunia Troia,« a másikat, mintha már nem kapna szavakat reá, csupán hasonlatban rajzolja, és nem alkalmazza a szokott »sic«-kel (V. ö. Aen. 12, 908 és 913. v.) magára a dologra. A gondolatmenet e szerint: »*Tum vero mihi visum (est)*.

A) »*considere* . . . . *et verti* . . . . . . *ac* B) (tale quid fieri) *veluti cum* etc. Ebből következik, hogy Troia (625.)

---

gatva. Soha sem teszi ellenben azt, a mit: *vehementer* (»gewaltsam« Hudem szerint Klotznál) és kiváltképen nem a Hud. idézte helyen: »Semine . . . . . raptim avium fame devorato« (Plin. H. N. 17, 22). Raptim devorare = el v. felkapkodni; avium fames = éhes madarak (αλλοιότης).

[154]) Numina non deos commemorat poeta, quia de inimica deorum voluntate sermo est.« Forb.

[155]) Legyen szabad elbeszélnem némelyek kedviért, hogy midőn Linné Párisban járt, Jussieu tanitványai letépték egy tő növényről az ismertető jeleket, s úgy vitték Linnéhez próbára, ha meg birja-e nevezni. Linné azt felelé kérdésökre, hogy: »aut Deus, aut Dominus Jussieu!«

után sem két pont, sem pontos vessző nem kell, hanem vagy semmi pontozat, vagy legfeljebb comma.

631. v. »avolsa, ami kötelek által szokott megtörténni.« Th. — Ki kérdezte? Honnan tudja? Mit magyaráz? — A mely élőfa *»ferro accisa«* már *»nutat,«* annak nem kell kötél a ledöntésére; *»volneribus evicta«* (tehát nem funibus vincta[156]) magába is ledül az, még néha agyon is üt egy-egy favágót.

A 632. versbeli *ducente deo*-ról tanakodnak, hogy »ki lehetett az?« Felesleges tünődés!

633. v. »expedior, s z e r e n c s é s e n kiérek.« Th. A »szerencsés kiérés« következménye az *expedior* jelelte cselekvénynek, de nem maga a tény, melyet jobban interpretál Heyne »liberum iter habeo inter hostium tela et flammas.« — Kihagytam azt, hogy: *expedior* = *expedio me,*« mi Szénássynak annyira megtetszett, hogy csak azt vette át: »utat nyitott magának.« Hamisan, mert nem Aeneas, hanem a *ducens deus* nyitott neki utat.

635. v. »abnegat, v o n a k o d i k.« Th. A mily közönségesen bevett, ép' oly ünnepélyesen számüzendő lenne a *denegare, adnegare (abschlagen, verweigern,* refuser) igék »v o n a k o d á s«-sal való értelmezése. »V o n a k o d i k« az, a ki csinálna is, nem is valamit, nem akarást inkább színlel mint tanusit, vontatva cselekszik: szóval, nem messze áll jelentése a synonymájáétól: huzakodik v. »huzalkodik.« Abnegat = határozottan, kereken megtagad valamit, meggyőződéssel és őszintén n y i l v á n i t j a, hogy nem akar valamit. — Továbbá azt állitja Th., hogy *abnegat* »költői szó« és »class. prózában hiába keresnők.« Csak úgy állana az, ha Plinius és Quintilianus nem volnának classicusok. Harduinus az úgy nevezett classicai literatura legnagyobb részét a középkori szerzetesek gyártmányának állitotta, és csak Pliniust egynehányad magával vette ki s ismerte el igazi régi korunak. Th. tán ezért akar bosszut állani a polyhistoron?

---

156) Ezek a szavak Ovidius hasonló képjében azon a helyen állanak, a hol a miénkben a »volneribus evicta.« Mind a kettő jellemző vonás a maga helyén, de egymással semmi közük. V. ö. ». . . . . labefactaque tandem ictibus innumeris *adductaque funibus* arbor conruit.« (Ov. Met. 8, 774.)

638. v. »integer aevi, szintugy Aen. 9, 255. Ov. Met. 9, 441. — Integer vitae Hor. Od. 1, 22, 1. Integer animi Ej Sat. 2, 3, 220.« Th. — Az igaz, hogy mindezekben a példákban genitivus áll az *integer* mellett; de vagy egyéb is, t. i. a genitivus az integerrel van construalva, annak a regimene, holott a mi példánkban nincs ez az eset, itt a genitivus »*aevi*« a *sanguis*hoz tartozik. *Vos, quibus integer aevi sanguis* = ti, kikben a korotoknak megfelelő vér ép és egészséges.

640. v. »agitate fugam . . . . hajtsátok végre a menekülést.« Th. — *Agitare* és *agere* annál inkább épen *peragere* közt nagy a különbség. *Agitate fugam* = járjatok abban, hogy meneküljetek. Ez is »magyar kifejezés,« de aequivalens is. A latin aequaivalenst megtanulhatta volna Th. az előtte nyitva álló Forbigerből: » = moliri, capessere fugam.« Wand.

642. v. »Csak egyedül egyféle értelemben képez unus, a, um, többes számot.« Th. — Nem értem; de biz' a tanitvány sem fogja.

645. v. »miserebitur hostis, t. i. látván, hogy küzdve keresem halálomat.« Th. Ebből egy szó sem igaz. Hiszen Anchises nem volt abban az állapotban, hogy Decius szerepét játszhassa. Nem is azt mondá elébb, hogy »*mortem quaeram*,« hanem azt, hogy: *m. inveniam!* A gutaütött vén ember szaggatott makogása ilyes gondolatmenetre hágy következtetni. »Lesz még annyi erőm, hogy kivégezzem magamat saját kezemmel. Az ellenség tán megszán s egy marék port vet holttestemre s jutalom fejébe kifoszt. Ha nem teszi, nem törődöm sokat eltemetnek-e vagy nem.« — A commentatorok mind az ellenség »kezével« öletik meg Anchisest, Cerdán meg Wagneren kivül; én pedig: malim cum his vera sentire, quam cum aliis errare.

649. v. »*fulminis afflavit ventis.* Régi bölcsészek azt tanitották, hogy a villámot a szelek hajtják ki a szétválasztott felhőkből.« Veress keze; de Ladewig esze. Ez egyébiránt csak egy kis adag abból a rengeteg tudósságból, a melyet a commentatorok e pár, semmi nehézséggel nem küzdő szóra pazaroltak. Mondójok, akár Anchises, akár Virgilius, a régi és újkor minden népénél szokásos kifejezéssel élt, mely

szerint a kit a menykő nem talál ugy, hogy megölje, azt »a szele éri.«

651. v. »Effusi lacrimis;« Th. paraphrasisánál: »t. i. sumus, sirva sirtunk stb. és a Weidner — Szén. alanycseréjénél (miből semmi sincs) világosabban és helyesebben magyarázza azt a szólamot az aequivalens: »könyüktől ázva« (in Thränen zerflossen, baignés de larmes sat.)—Th. »*sumus*«-a positiv hiba, mert *effusi* a *nos* adverb. jelzője. Igaz, hogy ott egy ige »ragyog a jelen nem létével«; de e nem »*sumus*,« hanem »*instamus*,« *oramus*, (orare non desistimus stb.)

654. v. »inceptoque et sedibus haeret in isdem. Közösség miatti rövidités.« Th. Ez legfeljebb a constructiót magyarázná, mi felesleges. De itt az a baj, hogy *haeret* a *sedibus*-hoz gondolva tulajdonképi, az *incepto*-hoz értve átvitt értelemben van véve. Ezt Heyne »commodum«-nak és »compositionis suavitas«-nak nevezi, mi azt juttatja eszünkbe, hogy: *veluti Balbinum polypus Hagnae* (*delectat*). Valódi calembourg biz' az. Virgiliust elkapta a humora. — A mi a Weidner koholta és Sz. tolmácsolta szabályt illeti, a közös praepositióra nézve, az csak — szófiabeszéd.

657. v. »men, m e-n e. Az enklitika, E-jének eleste által, eltompult.« Th. Felesleges magyarázat és rosszul mondva el. — »*posse sperasti*. Minthogy a *posse* igének jövő ideju határtalan módja a *fore ut* körüliráson kivül nincs, tehát a futurum helyett praesens (*posse*) is állhat, különösen *spero* után.« Th. és Sz. A szabály legyen úgy a hogy — (pedig nekem az ellen is van kifogásom), — de itt minden esetre rosszul van alkalmazva. Itt ugyanis nem *speras*, hanem *sperasti* van, s a perfectumra vonatkozó *posse* már mint praesens a futurumban van.

661. v. »*Patet isti ianua leto*.« Itt az *isti* nem pronomen, (annak a halálnak, »ad talem mortem,« Heyne), hanem adverbium és = itt. L. az 548. versre tett jegyzésemet.

662. v. »*de sanguine* helyi értelemben véve, azaz arról a helyről, a hol Priamust megölé.« Ezt tanulta Th. Forbigertől; vissza is adhatja neki, mert a *de*, mint a görög ἐκ, ἀπό, vonatkozhatik bizonyos időpontra, mely után rögtön következik valami. Azt az időpontot többnyire időjelentésü szó je-

löli, de olykor cselekvény is. Csak az utóbbira hozok fel egy példát: »*Non bonus somnus est de p r a n d i o*« (Plaut. Most. 3, 2, 8.); mert az elébbiekre: *de die, de nocte, de mense, de tertia* etc. *vigilia* etc. teméntelen van. Tehát: *multo de sanguine Priami iam aderit Pyrrhus*, akárhogy tiltakozzék Forbiger, azt teszi, hogy: Pyrrhus, a ki csak most ölé meg Priamust fiastól, rögtön itt lesz. De sanguine = de caede. Weidner a *sanguine*-t betü szerinti értelemben veszi; de így aztán a *de*-nek nem volna más szerepe, mint a mi a mai nemesi czimekben.

670. v. »*numquam omnes hodie moriemur inulti.*« Itt a *numquam* nem akar összeférni a *hodie*-val. Servius könnyen segit a dolgon: »N u m q u a m. Pro non.« Igaz, de nem elég; mert kell valami okának lenni, hogy nem *non*-t, hanem *numquam*-ot irt Virgilius. Én ebből a magyar szólamból: S o h's e b á n o m é n!« vagy »S o h's e b á n d![157]) indulva ki, hogy *nunquam* olykor synonymája ezeknek: nequaquam, nullo modo; tehát azt teszi, hogy: semmiképpen sem, semmi esetben sem. Talál ez tökélyesen mind a kérdéses helyre, (Ha ma meghalunk is, semmi esetben bosszulatlan nem halunk meg mindnyájan), mind ezekre: »*Nunquam hodie* effugies.« (Ecl. 3, 49.) — »Ut vestrae fortunae meis praecedunt, Libane, longe, qui *hodie nunquam* ad vesperum vivam.« (Plaut. As. 3, 3, 40.) — »Scio ubi sit, verum *hodie nunquam* monstrabo.« (Ter. Ad. 4, 3, 17. Bip.) — »S. nihil ne in mentem? Ct. *numquam* quidquam.« = Éppen semmi sem! (Id. ib. 4, 1, 12.) — »Vi *numquam* eo subiri potuit, fames postremo inde detraxit hostem.« (Liv. 3, 23.) — Ellenben kiforgatja értelméből s megfosztja pathosától a szóba vett mondatot Th. travestálása »s o h's e h a l u n k m i m á m a m e g.« — Nem sok vizet zavar a Weidner jegyzete sem, melyet Sz. imigy tolmácsol: »A közbevetett *hodie* (= ma még) [158]) által a fenyegetés nem szoritkozik ugyan a mai napra (v. ö. *nunquam*), de bizonyára hangsulyozva van.« Ebből mit tanulunk »máma?«

671. v. »Hinc, p o s t h a c« Th. *Hinc* = azonnal tehát. *Posthac* = ezután valamikor. Rosz interpretatio.

[157]) Miről ismét nem tud semmit a M. Ny. Szótára.

[158]) Umgekehrt ist auch gefahren: »még ma.«

678. v. »*coniunx quondam tua dicta.*« Magyar commentatoraink nem magyarázzák a *quondam*-ot; pedig két német összekapott rajta s egy harmadik arbiternek állott. »*Quondam* acerbo cum dolore, quasi iam desierit esse eius coniunx, et quasi ille pristini amoris oblitus sit.« Wagner. Helyesebben azt itéli Forbiger, mint Schirach: »Respicit nempe vocabulum ad futurum tempus; *relinquor*, inquit Creusa, *tua dicta coniunx, quondam;* i. e. relicta *olim* modo tua coniunx fui, non amplius; praeteriit nomen.« — Én egyéb különbséget a kettő közt nem látok, hanem hogy *Creusa* Schirach szerint magát már özvegynek képzeli, Wagner szerint pedig: szalma özvegynek.

680. *Subitum*-ról azt irja Servius, hogy adverbium. Th. nem szereti, s azt állitja, hogy mint adiectivum költőibb, hogysem mint adverbium lenne. A különbség itt se sok, és csak a constructioban van, mert *subitum* az első nézet szerint határzó, a második szerint jelző. De forditani mindenesetre adverbiumnak kell [159]).

682. v. »*visus*, ugy látszott, mintha.« Ver. Nem »mintha« biz'a, hanem valóban látszott, »and no mistake,« mondaná egy Jankee.

A 682—84 versekbe foglalt leirás sok tekintetből volt vita tárgya, mit érdektelen s tanuságtalan lenne eléadni. Én úgy képzelem, hogy Julus feje tetején (de summo vertice) legelsőbben egy kúpforma kis lángocska (apex), tegyük mintegy gyertya lángja, mutatkozott (visus) könnyedén lebegve (*levis*, adverb. jelző), mely gyenge világot (*lumen*) árasztott (*fundere*). Aztán terjedve (*pasci*) körül borongta v. gomolyogta (*lambere*) a gyermek fejét (*comas et tempora)*, de nem gyujtott (*tactu innoxia*). Ennyi az egész.

685. v. *trepidare* = remegni. *Metu pavidi* = félelemtől elfogva, vagy röviden: ijedten.

690. v. »aspice nos hoc tantum, *τουτο μὸνον ἡμᾶς ἐπίβλεψον*, csak az egyszer tekints reánk!« Th. Ebből a következik, hogy »*hoc*« azt tenné: »*hac vice*,« mit azonban

159) Kissé máskép fejeztem ki, mint Th.; mivel gondba kerűlt mig szavait: »Melléknév költőibb hogysem igehatározó volna,« megérthettem. Jónak látám hát leforditani magyarra.

se elmélettel, se példával kimutatni, és átalában a két accusativussal az idézett mondatban kibékülni nem lehet. A *hoc*-nak plausibilis jelentést se Wagner 'erőlködései (ad h. l. et in not. ad Aen. 3, 56.), se a' Ladewig görög parallelje, melyről nem tudni: locus-é vagy csak forditás [160]), nem adnak. Legjobb hát visszatérni a régi pontozatra: »*aspice* nos; hoc tantum; etc. t. i. »tekints reánk; egyebet ne tégy; s aztán ha látod, hogy megérdemeljük, segits rajtunk!« E legalább természetes felvétel s hasonlít egy kicsint a huszár fohászához, a ki midőn párbajra tűzött össze ellenségével, azt mondta hogy: »uram isten, ne segits se neki, se nekem; csak nézzed, majd én eligazitom a dolgomat vele!« Még abban is hasonlit a két eset, hogy az újabb kritikusok és commentatorok a huszárral tartanak, s a »segélyt« kihagyatják az Anchises fohászából. Ugyanis a vulgatus textusbeli »*da deinde auxilium*« helyett ma már ezt kell olvasnunk: »*da deinde augurium.*« Elégséges okát nem látni [161]), de így van. Most ez a szinvonal!

---

160) Én legalább mai napig sem tudom; de úgy látszik, hogy Th. meg Weidner sem tudták, hanem mindenik eltulajdonitotta egyszerüen a Ladewig görög paralleljét.

161) Az *augurium*-ot *auxilium* helyett Peerlkamp postulálá 1843. Okolása elég gyarló. Nem tudja ő, irja, »miben különböznek *adspice nos* és *da auxilium.*« A kérés gyakran bőbeszédű, s az idézett összeállitás bőbeszédüség lehet, de tautologia szintugy nem, mint az, hogy: »szánj meg és segits rajtam!« Második érve a holl. tudósnak az, hogy »Servius is valószinüen auguriumot olvasott.« Feltevése azon alapul, hogy a scholiasta az »intonuit laevum-ra ezt irja: »Ostendit Anchisen . . . . . omine commonitum, petisse confirmationem.« Igen de ezt a »haec omina firma« szavakban kéri s mire a mellékesebb dolgot (az augurium-ot) kétszer kérni, s a főkelléket, az auxilium-ot egyszer sem? Mert biz'a reá tekintés még nem segélyadás s akárhogy reá mereszszem a szemem a koldusra, azzal még nem kapott alamizsnát. Véleményem szerint nem a netaláni *augurium* sugallta a 691. és 693. versekre irt archaeol. tárgyu scholionokat, hanem megforditva, ezek az *augurium* olvasatot, melyet Val. Probus csempészett be s Ribbeck is elfogadott, holott ő maga irja másutt, hogy a Probus tanuságai többnyire »certa fide carent.« Még az a baj is van, hogy az »*augurium*« kedviért a *deinde*-nek egészen természete elleni értelmet kell adni, mintha azt tenné, hogy: második »Da deinde augurium = adj egy második jelet.« Az *auxilium*-mal nincs semmi baj, mert *deinde* a *da* határzója.

693. v. »laevom adv. gyanánt használva, költői.« Miért lenne egy nagyon közönséges jelenségnek, annak t. i., hogy adiectivumok neutrumai accusativusait adverbiumoknak használják, ez az egy példája, inkább »költői,« mint a többi akármelyik. A »költői« névvel való »abusus tollit usum.«

698. v. »*sulpur*« (sulphur h.) — 700. v. »*morast*« (mora est h.) — 703. v. »*Troiast*« (Troia est h.), megannyi színvonal.« Egyebet nem lehet se mellettök, se ellenök mondani.

707. v. A következő jegyzetet kitüzöm pályázatra, hogy jelentse magát, a ki érteni s magyarázni birná: »*imponere,* hágj föl, medialis parancsoló mód. Korántse lehetne mondani: *inponere a me*; mert egy tisztán szenvedő értelemben vett második személyü parancsoló mód — esztelenség. Hogy más tegyen valamit velem, azt csak annak a másnak lehet okszerüen parancsolni, nem pedig nekem.« Minthogy nem értem, elemezni sem próbálom. A kérdés nem a körül forog, hogy »*medialis*« vagy »szenvedő« jelentése van-e *imponere*-nek, hanem hogy infinitivus modusban van-e, vagy imperativusban? Infinitivusnak — görögösen — parancsoló értelemben, csak az egy Ladewig állitja, s az Aeneisből *sequi* (2, 350.) *velare* (3, 405.) *sperare* (7, 126.) Val. Fl. Argonauticonából pedig (3, 412.) *adhibere*, példákat hozza fel. De a Virg. locusaiban csak Ladewig szemével láthatni »parancs«-ot; a Val. Flaccuséban pedig tanácsosb egy verbum fin. ellipsisét tenni fel, hogysem azt a képzelt graecismust. (V. ö. a 350. versre irt jegyzetemet.) De még ha elismernők is azt a használatát az infinitivusnak, a jelen helyre nem alkalmazhatni. Mert *imponere=impone*, azt tenné, hogy »tégy fel« (valamit a vállamra). Ez a »valamit« pedig mindent jelölhet a világon, csak Anchisest magát, a kinek mondva van, nem, soha sem! *Doce* azt, hogy *doce te, lege* a. h. *lege te*, *vide*, a. h. *vide te, vince,* a. h. *vince te* stb. nem teszi és nem teheti, mig t. i. barátságban marad a logika a nyelvtannal. Holott ebben: *imponere cervici nos'rae* = »tétessél fel a nyakamra«, hogy betü szerint forditsam, bizony legparányibb »esztelenség« sincs, és ezt inkább az ellentmondó állitásban kereshetni. Summa summarum: *imponere*, tehát a legtisztább imperativus.

721. v. »*latos humeros*, nem vaktába való majmolása a homer. εὐρέας ὤμους-nak. Aeneast erős izmos férfiunak kell képzelnünk, a ki a hátán terhet czipelve is bir futni szükség esetében.« Ladew. Ha hát tüzetesen van mondva, mint magasztaló tulajdonság, annál furcsábbnak tetszik, hogy Aeneas mondja maga magáról. Ezen az aesthetikai nehézségen csak úgy segithetünk, *ha a latos*-t adverbialis jelzőnek vesszük, s így magyarázzuk: »vállamat egész szélességében beterittettem ruhával és oroszlány bőrrel.« Annál inkább kell ezt tennünk, minthogy a *subiecta* is hasonló átalakitást követel.

724. v. »non passibus aequis .... Virgilius kisértménye (Versuch) igen találóan festi ugyan a természetet, de nekem úgy tetszik, hogy még sem illik a helyzet komolyságához.« Weidner. Ime a Schulmeister az ő egész pedántságában! És én épen a pedánt-tól kérdeném: illik-e a helyzet komolyságához, mikor a csecsemő Astyanax vissza retten a sisakos Hectortól; mire: ἐκ δ' ἐγέλασσε πατήρ τε φίλος καὶ πότνια μήτηρ.« (Il. 6, 471.) Ha Hector és Andromache az elválás pillanatában nevethettek a gyermek ijedtségén: miért ne mosolyoghatott volna Aeneas a kis Julus apritásán. Pedig ott jóval »komolyabb« volt a »helyzet,« mint itt. Hector csaknem bizonyos halállal ment szembe, holott Aeneas előtt a menekvés csillaga sugárzott.

Még inkább mint az elébbire, el lehet a 727. versre mondani: »tantaene animis scholasticis caligines? A »*neque adverso glomerati ex agmine Graii*« constructiójában minden combinatiót elpróbáltak az interpresek, csak egyet nem, az— igazit. A kisértmények elésorolásának csak úgy lenne érdeke, ha közülök kellene választanunk. Nem igy lévén, »üljünk be,« néhai Erdélyi Jánosként »mindjárt a dolog közepébe:« Ordo est: »*Neque* | *agmine glomerati* | *ex adverso* | *Graii* «=Sem a velem szembe támadólag csoportosuló (akár: rohammal tóduló) görögök. A megoldás oly meglepőleg tárja fel a helyes értelmet, s a nyelvtani viszonyok oly ismeretesek benne, hogy igazolását mellőzhetem. Inkább azt kutatom: mi rejthette el mind e mai napig a commentatorok árgusi szemei elől? Nem kell soká keresni: oka az a nyavalya, melyben mindannyian sinlenek, t. i. valamint a *numen*-nek abstract ér-

telmébe (voluntas, potentia stb.) vannak belébőszülve, s a concrettől (istenség, isten) szintúgy iszonyodnak, úgy — de megforditva — az *agmen*-nek a concret, de átvitt (csatarend, sereg, csapat) értelmét látják rendszerint, és eredeti abstract (roham) jelentése ritkán jut eszökbe. Hinc illae lacrimae.

729. v. »comiti, collectiv értelemben, t. i. mind Julust, mind Creusat kell rajta érteni.« Th. Bókot akar mondani vagy a költőnek vagy Aeneasnak a lexicologia, sőt az igazság rovására. *Comes*-t »collectiv értelemben« soha sem látta Th. s minthogy rendes és szokott pluralisa van, ezután sem hiszem, hogy lássa. E felett a »*vestigia l o n g e servans coniunx*-at *comes*-nek mondani nem lehet, a *pone subit coniunx*« az elébbi kifejezés értelmét nem gyengiti meg. Másfelől, akárhogy himezzük-hámozzuk a dolgot, a »pius Aeneas« bizony egy kissé megfeledkezett volt a feleségéről s nem igen tekintgetett hátra: vajon meg van-e a »*pone subit.*« A humoristicus Virgilius nem is palástolgatja ezt a hibát, mely egyedül tette — költői valószinüséggel — a Creusa elvesztését lehetővé, s a melyen a későbbi keresés nem igazitott, úgy szólva semmit.

736. v. *confusam eripuit mentem.* A *confusam* jelzőt Donatus, Weickert, Forbiger, Weidner s utána Szénássy »prolepticum«-nak állitják. Ladewig ellenben nem lát semmi prolepsist benne s Ver. tolmácslása szerint így magyarázza: »már elébb zavart eszméletemet teljesen elrabolta.« Helyesen és természetesen; de Th., mint Hercules a válaszúton nem tudta melyiket kövesse az ellenkező két kalauz közzül s azzal akart mind a kettőnek igazat adni, hogy: »e s z e m e t ö s z v e z a v a r t a é s e l v e t t e.« Megérdemlené, hogy úgy járjon, mint a »Botcsinálta doktor« békéltető szomszédja.

738. v. »misero fato est erepta. Bal eset folytán (azaz: következtében) elszakadt, »elveszett.« Ver. — Comm. »két szék közt a pad alatt maradt.« Jegyzetét Ladewig után irta, a ki abban a vulg. lectiohoz: *fatone erepta*, tartotta magát, s a *misero*-t ablativusnak vette. Szövegében ellenben a Ribbeck coniecturája szerint: *fato mi erepta*, nyomatta a verset V., minélfogva «*misero*« (*mi*) nem ablativus, hanem dativus, mire későbben Ladewig is reátért.

741. v. »animumve reflexi, s e n e m f o r d i t o t t a m

rá eszemet, azaz nem ügyeltem rá. Költői kitétel. Különben animum reflectere, annyit tesz, mint animum flectere mitigare. Th. A jegyzet első szavaira megörvendettem volt, hogy comm. szerencsésen felfedezte a nem értett *reflexi* igazi jelentését. De a következők eloszlaták ámulásomat. Labruyére Menalque-ja csónakozás közben kivevé zsebéből az óráját, hogy lássa, mennyi az idő; de azon közben elfeledvén, hogy mit akart vele, mint valami alkalmatlan portékát a vizbe dobta. A világra úgy tett Th. a *flectere*-vel, melynek valódi értelme: hajtani, csavarni, forditani (ex uno disce omnes: »de foro in Capitolium *currum flectere* incipiunt), és ezt a jelentését a kérdéses *reflexi*-ben is megtartja, a »*re*,« mint számtalanszor, otiosum vagy vacans levén. Példák: (canes caudam) sub alvum *refle tunt«* (Plin. 11, 111.) »(Dentes) Elephanto *reflexi.«* (Ib. 62.) — »(Metellus) . . . cum alio cursum direxisset, subito in Contrebiam *reflexit.«* (Val. Max. 7, 4, 5.) Tehát sem simplex, sem compositum alakjában nem költői ez az ige, s költők és prózairók egyaránt használják mind *flecto*-t, mind *reflecto*-t, hajtok, forditok, görbitek, csavarok, téritek jelentéssel, hol testi, hol szellemi értelemben. *Mitigare*-t pedig *flectere* soha se teszen, és legkevésbbé abban, hogy »*Flectere si nequeo superos* etc. (Aen. 7, 312.) Mind ezeket a valótlanságokat annak köszönheti Th., hogy Forbiger után indult. Meg kellett volna maradnia ebben, hogy: »nem forditottam rá eszemet;« ámbár ez is csak nagyjában jó, mert alakjában el van vétve. Nem mondja Aeneas, hogy »nem jutott eszébe a neje,« hanem: »*non prius*,« azaz »csak akkor jutott.«

749. v. Ezt a verset Heyne *tibicen*-nek (kijavitandó helynek) tartja, Peerlkamp aesthetikai okokból kidobandónak véli, s Ribbeck zárjelekkel gyanusnak bélyegzi [162]). Sem egyikre, sem másikra nem látok semmi okot. Valahol meg kell mondani Aeneasnak, hogy vissza akar térni a Creusa keresésére. Másutt pedig nem mondja, csak ebben a versben, mely annyira szükséges, hogy ha a szóban forgó helyet annak

162) . . . . . ipsum poetam aut non scripsisse aut sequentibus scriptis obliterari voluisse persuasum mihi est« (Ribbeck. Proleg. p. 111.) Az utóbbi feltevést nevezte maga Virgilius tréfásan: »tibicen«-nek.

a versnek hiányával adjuk valakinek olvasni, kétségen kivül érezni fogja az ürességet. Ezt a próbát a kritikus maga nem teheti meg, mert neki a fejiben van már a vers, mely öntudatlanul kipótolja a különben érzendő hiányt. E felett én a méltatlanul gyanusitott versben egy szép vonást is látok, és éppen abban a képben (*fulgentibus* armis,) melyről azt mondja Ribbeck (l. c.), hogy »prorsus intempestive de Aenea in urbem redituro praedicatur.« »Prorsus« biz' a, kritikus ur, de épen abban az »intempestivitas«-ban rejlik a költői rajzvonás. Aeneas confusioját (confusa, erepta mens) Creusa elveszte még feljebb fokozza, s ő zavarában, mint ellenség közzé induló, f e g y v e r k e z i k gépiesen, nem birván megfontolni, hogy a »*fulgentia arma*« reávonja az ellenség figyelmét s akadályozza őt a keresésben. Az a gondolat pedig, hogy ő egyedül megvédheti magát az egész görög sereg s ennek hősei ellen, az őrültséggel határos. Mintha mostani higgadt elbeszélésében azt mondaná Didónak: *ilyen bolond voltam én!*« Én nem állitom kereken, hogy ezt és így akarta értetni a költő; de mint feltétel, diadalmasan versenyez azzal, hogy »amugy hebehurgyán odavetette a verset, azzal a gondolattal, hogy majd jobbat ir helyette.« A mi a másik feltételt, az interpolatiót, illeti, a mondottaknál fogva nagyobb költőnek kell vala az interpolztornak lenni, mint maga Virg. volt. Nem árt egy kis psychologiát is tudni az aesthetikusnak. — A mi a Th. ellenvetését: »Gyanus vers annyiban hogy már 671-ben az volt mondva, hogy Aeneas fölfegyverkezett,« illeti, arra azt feleli Ladewig, hogy »Aeneasnak hogy az atyját a hátára vegye, le kellett rakni a fegyvereit.« Hasonlókép nyilatkozik — mintha csak ő gondolta volna, Weidner is, és utána Sz.[163]). Egyébiránt Heyne, Peerlkamp és Ribbeck kifogásai egészen mások, és egymástól is mind különbözők.

755. v. Horror ubique *animo*, simul ipsa silentia terrent.« — Magyarázóink mind elfogadták Ladewig és Ribbeck után

---

163) Sz. meg is toldja valamivel, a miben nincs köszönet. Weidn. ennyit mond: »De ha fegyverét le nem is tette, de bizonyára harczkészen nem lehetett.« Eddig W. után; most már maga erején igy folytatja Sz.: »Arra csak most készül, midőn a városba visszatörekszik. — Harczra ezer hajó fegyveres népe ellen! egyedül!

a néhány kézirat által támogatott »*animo*« olvasatot, s egyik se emliti meg, hogy a vulg. szövegben *animos* van. Ladewig azt az okát adja, hogy *an imi* (a többesben) egyes személyre vonatkozva, csak a lélek indulatos mozzanatait jelöli; de az ellen három kifogást tehetni. Először nem épen kénszeritő szükség azt tenni fel, hogy Aeneas éppen csak a maga *animus*-át érti; mert átalánosan is szólhat. Hiszen rajta kivül több menekvő is barangolhatott ott. De tegyük, hogy csak Aeneasra vonatkozik az *animos*; azt kérdem, másodszor kell-e különb »leidenschaftliche Gemüthsbewegung,« mint a mit a »*horror*« okoz? Ha egyiket sem engednék meg, van egy harmadik olvasat is, melyet egy scholiasta (ad Stat. Th 1, 494.) tartott fenn, s a melynek az az előnye van, hogy accusativus; holott *animo* dativus, még pedig merőben hivalkodó *dativus*. Mert »*horror est animo*« egy mákszemmel sem mond többet, mint: *horror est.* [164]). Az *animo* hát egy haszontalan függelék volna ad explendum metrum. Ellenben *terrent* transitivum verbum, s mint ilyen imperiose követel accusativust. E szerint *animos*-ra ha gondolati szükség nincs is, de van ám nyelvtani. Söt van aesthetikai is, a mennyiben a mondat két tagja közt czélzott ellentét csak is így van kifejezve (*ubique horror, imo ipsum silentium terret annimos)*; a »bágyadt« *horror ubique est animo* pedig sejteni is alig hagyja. Maradjunk tehát a réginél: »*animos.*«

758. v. »*edax* átvitt értelemben csak költői.« Ladew. — Ez többet nem tehet, mint azt, hogy a fenn maradt latin irodalomban csak költőknél leljük. De ugyan mi különös van

---

[164]) Ladewig a Georg. 4, 132. versére: *Regum aequabat opes animo* hivatkozik. Ámde diversos diversa iuvant:« itt dativusra van szükség, mert »*animo*« oly vonást fejez ki, melynek a többi szóban legkisebb nyoma sincs, t. i. hogy Corycius csak képzelődésében volt oly gazdag mint egy király. Itt hát nem csak nem ellenzette semmi ok, hanem meg is kivánta az értelem, hogy az oda nem illő »*animis*« olvasat helyett a kéziratokkal is támogatott »*animo*«-t fogadják el a kiadók. Ezt igy kellett hogy lássa Wagner is, mert feljegyzett ugyan egy rakás helyet, hol az eredeti singularisból pluralist csinált a copisták gondatlansága, de ezek közt a kérdéses Aen. 2, 775-beli *animos* nincs emlitve; holott megvan az imént idézett Georg. 4, 132.

abban, hogy a metaphora átalában gyakoribb a költőknél, mint a prózairóknál? Csupa meddő eruditio.

760. v. *Procedo et*..... Ez az olvasat Heinsius kiadása óta van bevéve, a korábbiak *procedo ad*, v. *protinus ad* lévén. Csak azért emlitém meg, hogy a »*procedo*,« az »*arcem reviso*,« s a továbbad (768) következő: »*ausus voces iactare*« azt a kiváncsiságot keltette bennem, mikép járkálhatott és kiabálhatott elannyira »sans gène,« azaz *secure* a győzedelmes ellenség tanyái közepett? Ez a kérdés egy commentatornak se ötlött eszébe: vagy tán nem tartotta oldozásra méltó bognak? Mert alig hiszem, hogy valamelyiköktől egy v. más szemes tanitványa meg nem kérdezte volna. Ha Virgiliust szorithatnók meg vele, ő tán azt felelné, hogy a »*ducente deo*« (632) ereje idáig is kiterjedt. Mert Venus csakugyan nem vonhatta meg oltalmát tőle egész addig, mig családostól és kisérőstől az Ida hegység biztos rejtekeibe nem »expediálta« (633.) Ez ellen bajosan lehet kifogás, de a »pietas«-hoz a háládatosság is tartozván, valahol a 633—804. versek folytában megemlithette és köszönhette volna Aeneas Venusnak soha sem tágitó erőlködését, melylyel annyi veszélyből kimentette.

772. v. »infelix. A mi nyelvünk ‚szegény'-nek mondaná.« Th. — Igen is, ha egyenesen a volt Creusáról mondaná Aeneas. Mert »*néhai*« helyett azzal él a közbeszéd. De a »*simulacrum*« nem volt »néhai,« tehát a »szegény« szót nem lehet ide alkalmazni máskép, mintsem ha hypallaget veszünk fel, t. i. *infelix simulacrum Creusae*, e helyett: simulacrum infelicis *Creusae*. S e tán kevésbbé erőltetett interpretatio lesz, mint a Serviusé: »Mihi non sibi;« vagy mint a Heyneé: *infeliciter amissae Creusae*,« mi egyébiránt szintugy megkivánja a hypallaget. — Ezt nem vette észre, vagy csak rosszul fejezi ki Forbiger, midőn Heyne idézett szavait igy folytatja: »nam Creusa ipsa, in Cybeles tutela versans, adeoque in ipsum deorum caetum recepta, infelix dici non potest.« Hiszen »*infeliciter amissa*« is csak »ipsa Creusa« dicitur.« Aztán, a megjelenés első pillanatában, midőn még egy szót sem szólott a kisértet, nem tudhatta Aeneas, hogy istennővel áll szembe,

holott látta, hogy a nejéhez hasonlit, s így biz' egyenesen mondhatta *infelix*-nek.

774. v. »steterunt. Ejtsd: stéterunt.« Th. Elfelejti a magyar commentator, hogy magyar olvasónak ir, a ki ama jelölést úgy érti, hogy a szó első tagját h o s s z u-nak és zárt é hanggal mondja ki. Ugy de az, német notatio, mely szerint az *accentus*-nak a hosszusággal s a vocalis ilyen v. amolyan hangjával semmi köze, hanem egyenesen csak a szótag k i e m e l é s é t jelöli. A jegyzet tehát aenigma, nem commentarius.

775. v. Ez is gyanusnak kiáltott vers, melyet Ribbeck s utána Sz. a sorjából kivetett s a lap aljára degradált, Val. Probus ó grammaticust követve. Aztán Servius is azt irja, hogy »et hic versus in plerisque dicitur non fuisse;« mire Peerlkamp azt jegyzi meg, hogy a mi kéziratainkban, mindenikben megvan, valamint azokban is, melyeket Servius maga látott. Ő azért spuriusnak nem tartja, s nekünk sem illik sanyaruabbaknak lenni Peerlkampnál.

779. v. A *fas*ra nézve a commentatoroknak az a rögeszméjök, hogy tulságosan ragaszkodnak a positiv: t ö r v é n y, r e n d e l m é n y értelméhez; szintugy irtóznak ellenben a s z a b a d, m e g e n g e d e t t jelentésétől, melynél fogva a *non fas* egyenes t i l a l o mmá válik. Ennek a tücsöknek a csiripolása az, hogy *fas* (Aen. 1, 77.) = *officium*; és hogy itt plane annyi mint: *fatum*. Már pedig az egész helynek ez a megkülönböztetés szerez jelentőséget és élénkséget. »Nec *est fas, nec sinit Juppiter* te asportare Creusam.« A distinctio első tagja a helyzethez illő *mysteriosus* kifejezés, melynek fátylát a második tag valamennyire lebbenti, s a miért mint az elsővel szorosan nem coordinált eszme a közönségesebb *nec* helyett *aut*-tal van megkülönböztetve. *Fas aut Juppiter* sinit pedig nem Virgiliushoz, hanem fűzfa poétához illő tautologiás tapogatódzás. Mind ez nem gátolta, hogy a *fas* után korábban leledző pontosvessző előbb commává ne változzék (Heinsius), s aztán egészen el ne tünjék (Ribbeck). Kár érte!

780. v. vastum, *ἀτρύγετον*, puszta, hol nincs mit aratni.« (Még is azt parancsolja Creusa Aeneasnak, hogy »szántsa fel!) »A szárazfölddel való összehasonlitásból vett jelző.« Th. *Vastum*, *vastare*-val rokonsága daczára, soha pusztát, a szó

mostani, bevett értelmében, nem teszen, hanem terjedelmest, tágast, temérdek, roppant, rengeteg nagyot stb. Az igével, úgy vélem, az űr eszméje köti össze. Az *ἀτρύγετον*-nal v. *arandum*-mal semmi köze a vastumnak.

781. v. E versre tett jegyzésében azt mondja Th., hogy j á t = drusza, erdélyi szó. Azt irja a M. Ny. szótára is. De nem tanácsolnám senkinek, hogy használja nálunk, mert legeslegnagyobb részében Erdélynek, nem fogják megérteni. »Ját« specifice Háromszéken s tán ennek is csak egy részében van használatban.

785. v. »Grai,« (mint a 727.) Th., mintha »*Graus*« volna a nominativusa. Ezzel csak a »színvonalra« emelkedett a magyar comm.; de már a 785. v. szövegében, »*Dolopunve*« cacographiájával felette lebeg. Valamivel több ratio van abban, hogy »*bracchia*« (792.) minthogy valószinüen azonos lévén a *βραχίον*-nal, melynek első tagja rövid, positióval, azaz, a *c* kettőztetésével jelölték azt, hogy a latinok hosszu tagnak használják. Okvetetlen szükséges voltát a kettőztetésnek így se látom, de a Virg. legjelesebb kéziratai tekintélyére ám legyen.

792—794. v. Ezeket, mint gyanusokat zárjelek közzé tette Th., megint túlszárnyalva a szinvonalat. Más kifogás ellene nincs, hanem csak az, hogy későbbre (Aen. 6, 700—702.) még egyszer felhasználják. — De hát a 774. verssel, mely Aen. 3. 148, hasonlóképp ismételve van, miért nem tette ugyanazt Thewrewk? Mert a másik ok, hogy a megelőző »*recessit*« a kérdéses verseket feleslegesekké tenné, koránt sem érvényes. Ugy aztán minden epexegesist, és elvégre a similitudókat is mind ki kellene dobni.

798. v. *Collectam exilio pubem.* Peerlkamp szerint »*pubem*« hibás, mert »ennek: *matresque virosque* appositioja nem lehet,« mi tökélyesen igaz. De Heyne interpretatioja: »*pubem* iuvenes quoque,« sem tetszik neki, mert ebben az esetben, úgy mond, így kellene: »*collectam et pubem exilio.*« Ezt is bajos megczáfolni; mert az *et* kihagytát nem védi meg se a Weidner észrevétele, hogy a »*iuventus*«-ra (*pubes*) szüksége vala Aeneasnak ugy a háboruban, mint a gyarmatositásban« (Sz.), mert biz' a constructionak szintoly szüksége van a con-

iunctióra; se pedig Connington jegyzete, miszerint: »némi keserüség (bitterness) rejlik im e kifejezésben: pubem non bello, sed exilio collectam.« Tehát vagy meg kell hagynunk a *matresve* daczára az appositiot, a *pubes* alatt *turba*-t értve, mely szót emendationak javasol Peerlkamp; vagy oda pótolni az *et*-et a szövegbe.

802. v. »ducebatque diem, azaz diemque praeveniebat.« Th. Vagy rosz, vagy felesleges. Rosz, mert valakit úgy is vezethetünk, ha nem megyünk elől. Furcsa magyarázata volna ennek: »az ács felhuzta a gerendát a házra« az, hogy »tehát az ács feljül, a gerenda alól volt.« Ha pedig valaki a *ducebat* alatt éppen csak *praeveniebat*-ot akar érteni, a Th. felesleges jegyzete nélkül is megteheti.

Én is megtettem ezekben a magamét, és ajánlom bővebb megfontolásra észrevételeimet.

VII. Szám. Ujabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. herczegnő, mint ethikai iró. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt.) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. . . . . Ára 80 kr.

VIII. Szám. A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. Gr. Kuun Géza, lev. tagtól. 1872. 59 l. . . . . 38 kr.

IX. Szám. Magyar szófejtegetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr.

X. Szám. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114. l. . . . . 70 kr.

XI. Szám. A Defterekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23. l. . . . 20 kr.

XII. Szám. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. . . . . 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Szám. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. . . . . 70 kr.

II. Szám. Apáczai Cséri János Barcsai Ákos fejedelemhez benyujtott terve a magyar hazában felállitandó első tudományos egyetem ügyében. Szabó Károly r. tagtó'. 1872. 18. l. . . . . 12 kr.

III. Szám. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imret tagtól. 1872. 18. l. 12 kr.

IV. Szám. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vadnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l. . . . . 40 kr.

V. Szám. Emlékbeszéd Engel József felett. Finály Henrik l. tagtól. 1873. 16 l. 12 kr.

VI. Szám. A finn költészetről, tekintettel a magyar ősköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l. . . . . 80 kr.

VII. Szám. Emlékbeszéd Schleicher Ágost külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16. l. . . . . 10 kr.

VIII. Szám A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignácztól 1873. 64. l. . . . . 50 kr.

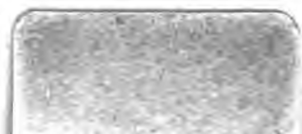
IX. Szám. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 12 l. . . . . 10 kr.

X. Szám. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kuun Géza l. tagtól. 1873. 52 l. . . . . 30 kr.

XI. Szám. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának Riedl Szende. l. tagtól 51. l. . . . . 35 kr.

Budapest, 1873. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

Lv 19.141.5
Paraleipomena kai diorthoumena;
Widener Library 004647646
3 2044 085 243 871